Львівське крайове товариство «Рідна школа»
Національний університет «Львівська політехніка»
Кафедра педагогіки та соціального управління
Львівський національний університет ім.І.Франка
Факультет педагогічної освіти

Серія «Видатні українські педагоги»

Випуск X

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ

Львів 2018

УДК 37.091.12 – 057.86

Присвячується видатному українському педагогу В.О.Сухомлинському з нагоди 100-річчя від дня народження

Рецензенти:

Герцюк Д.Д., кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету педагогічної освіти Львівського національного університету ім.І.Франка

Сушенцева Л.Л., доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»

Швай Р.І., доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»

Друкується за ухвалою Президії Львівського крайового товариства «Рідна школа» (протокол №10 від 09 жовтня 2018 р.), та рішення кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка» (протокол №4 від 02 жовтня 2018 р.)

Серія «Видатні українські педагоги»
заснована у 2012 році

С-40

Василь Сухомлинський [Текст]: наук.праці / упоряд. та наук.ред. П.Сікорський, Д.Герцюк – Львів: Бадікова Н.О., 2018, - 252 с.

(Серія «Видатні українські педагоги», вип.10).

Серію наукових видань «Видатні українські педагоги» продовжує випуск збірника праць, в якому вміщено статті науковців, викладачів вищих навчальних закладів, учителів, присвячених науково-педагогічній діяльності видатного українського педагога, директора школи, дитячого письменника В.О.Сухомлинського.

Для широкого освітянського загалу, всіх, хто цікавиться проблемами розвитку української освіти та розбудови української школи.

ISBN 978-617-7448-26-5

@ Львівське крайове товариство «Рідна школа», 2018
@ НУ «Львівська політехніка», 2018
@ Львівський НУ ім.І.Франка, 2018

Василь Сухомлинський –
Очі лагідні й світлі,
Віє від них добротою,
Наче травичка у квітні,
Манять тебе красотою.

Василь Сухомлинський –
Це духовність,
Що душу людську зігріває,
Це те, що не видно назовні,

Без неї людина страждає .
Як душу дитячу пізнати,
Яка як джерельна вода,
Не можна у неї пірнати,
Цілюща у неї хода.

Духовне життя у дитини,
Воно як голубінь небесна,
Як літня роса світанкова,
Як дорога Ісусова хресна.

Духовність в умовах імперії,
Безбожництва і тиранії –
Це воля найбільшої серії
І розум великий, і мрії.

Василь Сухомлинський –
Це школа вкраїнська нова,
Де дух український панує,
На уроках не лише слова,
А розум ділами керує.

Навчання чи розвиток, де голова?,
Чим буде дитина навчатись?
Якщо замість пам'яті й думки – дрова,
То школа лиш буде карати.

Василь Сухомлинський –
Це школа духовна,
Душевна, що любить дітей,
Це надпрацьовитість й усміхнений вчитель
І сотні новітніх ідей.

П.Сікорський

Петро Сікорський, *доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»*

В.О.Сухомлинський про Нову українську школу

Ключові слова: школа, духовний розвиток, розумове виховання, освіта, урок, аналіз уроку.

У статті аналізуються науково-педагогічні праці В.О.Сухомлинського, його мудрі поради, що стосуються всебічного розвитку дітей у дошкільному віці та у початкових класах. Багато з них проектуються на нинішню Нову українську початкову школу, особливо, що стосується інтелектуального та фізичного розвитку дітей. Крім того, розглядаються важливі поради видатного педагога щодо відвідування та аналізу уроків директором школи.

Постановка проблеми. Україна гордиться своїми видатними людьми, геніальними постатями. Середа них В.Великий і Ярослав Мудрий, Т.Шевченко і Л.Українка, І.Франко і О.Гончар, В.Симоненко і В.Стус, С.Крушельницька і К.Білокур, І.Сікорський і С.Корольов і багато, багато інших. Вони творили нашу державність, її мову і культуру, розвивали науку й освіту. Гордиться Україна й своїми видатними педагогами, які внесли вагомий вклад не лише в українську, а й світову педагогічну науку і практику. Серед них В.О.Сухомлинський, видатний український учений-педагог, директор школи, вчитель, дитячий письменник. Цьогоріч, 28 вересня минає 100 років від дня його народження, яке за рішенням 39 сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО відзначатиметься на рівні цієї поважної організації.

Своїм розпорядженням від 4 липня 2018 року №464-р «Про затвердження заходів з відзначення у 2018 році 100-річчя від дня народження Василя Сухомлинського» Кабінет Міністрів України також запрошує науково-педагогічну та педагогічну громадськість належним чином вшанувати 100-літній ювілей видатного українського вченого і педагога. Відбуватимуться урочисті зібрання і науково-практичні конференції, круглі столи і зустрічі з людьми, які працювали з Василем Олександровичем. Львівське крайове товариство «Рідна школа» також планує провести декілька науково-практичних конференцій для студентів і педагогів, випустити ювілейне (десяте) число в серії «Видатні українські

педагоги», опублікувати монографії та навчальні посібники, присвячені 100-річчю від дня народження В.О.Сухомлинського.

Вдумаймося в такі цифри. За неповних 52 роки життя Василь Олександрович написав і опублікував 48 книг, 500 наукових статей, більше як 1500 оповідань і казок для дітей. За названими цифрами криється виняткова обдарованість і надзвичайна працьовитість.

Основні дослідження і публікації. Науково-педагогічна спадщина видатного українського педагога широко досліджується вітчизняними і зарубіжними ученими, серед яких: М.Антонець, І.Бех, М.Библюк, А.Богуш, Л.Бондар, Н.Калініченко, М.Мухін, В.Риндак, О.Савченко, О.Сухомлинська та багато ін. Особливої уваги з погляду предмета нашої публікації потребують наукові розвідки М.Мухіна, А.Розенберга, О.Савченко, в яких розглянуто підходи В.Сухомлинського до теорії і практики шкільного навчання. В.О.Сухомлинський основні свої зусилля прикладав на дослідження складних педагогічних проблем, які виникають при викладанні практично усіх навчальних предметів шкільної програми. Його поради мають стати основою для реформування дошкільного розвитку дітей, початкової школи, а також всієї освітньої системи. Незважаючи на те, що багато науково-педагогічних працівників глибоко аналізують науково-педагогічні праці В.Сухомлинського, однак недостатньо надходить пропозицій щодо їх застосування під час нинішнього реформування початкової школи, а також у керівництві школою.

Метою дослідження є: пошук у науково-педагогічних працях В.О.Сухомлинського найважливіших методологічних порад і пропозицій щодо удосконалення навчання і розвитку дітей у дошкіллі, у початкових класах, а також у керівництві закладом освіти і проектування їх на нинішнє реформування освіти.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Василь Олександрович Сухомлинський народився 28 вересня 1918р. в с.Василівка Олександріївського повіту Херсонської губернії (нині Кіровоградської області) у селянській родині. Його дитинство проходило в роки соціально-політичних потрясінь: революція, боротьба за українську державність, українізація, насильницька колективізація, усуспільнення приватної власності на селі, масове знищення української інтелігенції, голодомори, нав’язування

соціалістичних ідей, «єдиноправильної» марксистсько-ленінської ідеології, війни тощо.

Навчаючись у семирічній школі (1926-1933рр.), хлопець демонстрував свої творчі здібності у малюванні і написанні віршів, грі на народних музичних інструментах, у роботі з дітьми (консультування однокласників, заміна вчителя тощо).

У 1934р. Василь вступає на підготовчі курси учительського інституту в Кременчуці, навчається на факультеті української мови і літератури. Хворобливий стан юнака, важкі матеріальні умови у сім'ї, яка виховувала чотирьох дітей, змушують його у 1935р. розпочати роботу в школі. Протягом 1935-1938рр. Василь Олександрович викладав українську мову і літературу у Василівській та Зибківській семирічних школах Онуфріївського району. Водночас В.О.Сухомлинський продовжував навчатися заочно у Полтавському педагогічному інституті, який закінчив у 1938р. як викладач української мови і літератури середньої школи.

З 1938р. і до липня 1941р. Василь Олександрович працював вчителем української мови і літератури, а згодом і завучем Онуфріївської середньої школи. Війна не оминула видатного педагога. Добровольцем пішов на фронт. Спочатку навчався в Москві (молодший політрук), а потім брав участь в боях, важке поранення під Ржевом, чотири місяці лікування в евакогоспіталях і комісування у 1942р.

Василь Олександрович повертається в школу. Працює директором середньої школи у с.Ува в Удмурдії (VI.1942 – III.1944рр.). Щойно Онуфріївський район був звільнений від фашистських загарбників, Василь Олександрович весною 1944р. повертається додому. Спочатку протягом чотирьох років працював завідувачем відділу освіти Онуфріївського району, а згодом, за його проханням, – директором Павлиської середньої школи (з 1944р.), яка стала його педагогічною лабораторією. Тут він працював до кінця свого життя (2.09.1970), тобто 22 роки, за сім кілометрів від села, де народився. Очевидно, що рідна земля надихала, множила творчі сили, спонукала дивитися на дітей, абстрагуючись від офіційної бездітної радянської педагогіки.

Нині легко, з висоти часу, розмірковувати над тими чи іншими педагогічними поглядами Василя Олександровича, погоджуватися з ними або ні, приймати або не приймати до уваги

його способи вирішення складних педагогічних проблем, оскільки з того часу минуло більше як півстоліття. Однак не можна не захоплюватися як тонко Василь Олександрович спостерігав за складними педагогічними процесами, виокремлював проблеми, на їх основі формулював педагогічні задачі і успішно їх розв'язував спільно з педагогічним колективом. Причому способи вирішення педагогічних задач не завжди співпадали з вимогами комуністичної ідеології, носії якої безпосередньо керували освітою в імперській державі.

«З кінця 50-х років, – зазначає його дочка, Ольга Василівна, – Василь Олександрович у своїй теоретичній і практичній діяльності йде від школи навчання (учіння), що панувала в ті роки, від спрямованості лише на розвиток інтелекту до трудової школи як основи розвитку дітей і підготовки їх до життя, де основним засобом виховання виступала педагогічно обгрунтована й методично спрямована праця» [4, с.382].

Як відомо, в той час школа була трудовою і політехнічною. Учні багато часу в осінній і весняний періоди, замість навчатися, працювали на колгоспних полях. Це була підневільна праця, яка не мала нічого спільного із всебічним розвитком дітей, за неї учні не отримували зарплати. На те, що навчальні плани і програми не виконувалися, закривали очі і керівники шкіл, і відділи освіти.

Василь Олександрович не зводив фізичну працю учнів до банальної допомоги колгоспам. «Проблема ця глибша й тонша: розумовий розвиток – праця, розум – праця. Вміле розв'язання цієї проблеми у вихованні підлітків має виняткове значення. Знайти таку працю, яка б розвивала розумові сили й здібності, вводила людину у світ творчості – одного з головних завдань розумового й трудового виховання, і успіху тут можна досягти лише тоді, коли їх розв'язують в єдності» [2, с.569].

«Вже в роки дитинства мої вихованці бачили, відчували навколо себе вогнища багатого розумового життя в невеликих трудових колективах – технічних і сільськогосподарських гуртках. Ці гуртки – важлива форма виховання підлітків. Цінність гурткової роботи полягає в тому, що кожен учень може протягом тривалого часу випробовувати свої задатки, здібності, виражати в конкретній справі свій нахил, знаходити улюблену працю» [2, с.570].

Нині ж спостерігається інша крайність: учнів дуже часто оберігають від будь-якої фізичної праці. Оправдовують такий стан відсутністю коштів, щоб закупити необхідне обладнання, прилади і матеріали для трудового навчання, для гурткової роботи тощо. І це правда. Розвиток навчально-матеріальної бази більшості шкіл десятиліттями не фінансується. Однак, це не означає , що потрібно чекати, склавши руки, на кращі часи. Потрібно шукати додаткові джерела фінансування школи, в тому числі й батьківські кошти. Як відомо, більше половини випускників шкіл мали би здобувати робітничі професії і потрібна серйозна профорієнтаційна робота в школі, щоб її випускники здійснили правильний професійний вибір. В.О.Сухомлинський зазначає, що «потрібен тривалий період шукання самого себе. Учень переходить від одної справи до іншої, одно захоплення змінюється іншим. Це необхідно для свідомого вибору улюбленої праці» [2, с.571]. Таким чином, у школі потрібно створити відповідні умови, щоб кожен учень спробував свої сили при виконанні основних трудових операцій, розвивав свої природні задатки та здібності і зорієнтував себе на найбільш притаманні для його особистості робітничі професії або на здобуття вищої освіти.

До речі, В.О.Сухомлинський виступав з критикою ранньої професійної підготовки учнів, абстрагування від її інтелектуального змісту.

«Кожне трудове завдання, яким буденним і навіть з першого погляду непривабливим воно не було, становить здійснення цікавого інтелектуального задуму, в якому є елементи творчості… Учні самі переконуються в цьому під час роботи, в будь-якій навіть найнепривабливішій трудовій діяльності вони знаходять можливості для активної розумової діяльності, і це – важлива умова багатого духовного життя» [1, с.397]. Зверніть увагу, що Василь Олександрович і в страшні часи сталінських репресій, і в період хрущовської «відлиги» розвиває поняття духовності особистості, яку комуністи розстрілювали і безпосередньо, і опосередковано. Духовний світ дитини, її моральні цінності – без них не обходиться жодна сторінка його науково-педагогічних праць.

«Молодь, яка виховувалася протягом 10-11 років в атмосфері багатого духовного життя, не може навіть уявити собі, що з початком трудової діяльності інтелектуальний рівень її знижується» [1,с.396].

В.О.Сухомлинський намагався впливати на партійну політику в розвитку освіти, писав листи М.С.Хрущову, виступав на високих нарадах, однак побороти заідеологізовану і заполітизовану педагогіку, спинити розвиток шкільництва на авторитарних засадах, в одиночку було практично неможливо. Добре, що в таких умовах йому дозволяють експериментувати, а результати експериментальних досліджень узагальнювати у науково-педагогічних працях. «Моральний ідеал молодого покоління» (1963) «Серце віддаю дітям» (1968-НДР, 1969-Україна), «Слово до рідної мови» (1965) та ін. Важко знайти в шкільництві проблеми, яких би не торкався розум Василя Олександровича. «Школа радості» і сьогодні може чи мала би слугувати зразком як готувати дитину до систематичного навчання у школі, як розвивати її фізичні і розумові сили.

«Рік, що передував навчанню за партою, був потрібний мені для того, щоб добре взнати кожну дитину, глибоко вивчити індивідуальні особливості її сприймання, мислення і розумової праці. Перш ніж давати знання, треба навчити думати, сприймати, спостерігати. Треба також добре знати індивідуальні особливості здоров'я кожного учня – без цього не можна нормально вчити…

Вивчення внутрішнього духовного світу дітей, особливо їх мислення, – одне з найважливіших завдань учителя» [2, с.19].

Ще донедавна чимало шкіл, особливо у великих містах, влаштовували для майбутніх першокласників тестові випробування, а це спонукало і батьків, і дошкільні заклади «натаскувати» дітей різноманітними знаннями. Добре, що МОН України припинило цю вкрай негативну практику.

«Я прагну, щоб перш ніж розгорнути книжку, прочитати по складах перше слово, діти прочитали сторінки найпрекраснішої в світі книги – книги природи.

Тут, серед природи, особливо чіткою, яскравою була думка: ми, вчителі, маємо справу з найніжнішим, найтоншим, найчутливішим, що є в природі, – з мозком дитини» [2, с.33] – писав Василь Олександрович.

Дошкільний розвиток чи дошкільна освіта? Нині і в новому Законі України «Про освіту» закріплений термін «дошкільна освіта», як процес і результат навчання дітей. Однак, як уже

зазначалося, дітей потрібно не «натаскувати» знаннями, а розвивати: інтелектуально і фізично, естетично і морально.

«Духовне життя дитини повноцінне лише тоді, коли вона живе в світі гри, казки, музики, фантазії, творчості, без цього вона – засушена квітка» [2, с.68].

Таким чином, дитину у дошкіллі потрібно розвивати. І основними засобами розумового виховання мають стати казка і гра, музика і природа, конструктор і спеціальні розвивальні вправи (знайди 10 відмінностей на двох малюнках, пройдися лабіринтом тощо).

Дуже багато цінних порад для нинішньої Нової української початкової школи можна запозичити у Василя Олександровича: «… Щотижня кілька уроків ми присвячували «подорожам» до джерел думки й рідного слова – спостереженням…» [2, с.121].

«Наші подорожі і спостереження збагачували думку, сприяли розвиткові уяви і мови. Чим більше запитань виникало в дітей під час походів та екскурсій, тим яскравіше виявлялися допитливість і прагнення до знань у класі…» [2, с.124].

Вчити учнів спостерігати, запитувати – важливі завдання Нової початкової школи. Цьому мають сприяти і ранішні зустрічі вчителя з учнями. Однак , якщо вчитель не буде розумно скеровувати учнів на спостереження тих чи інших природних явищ, залежно від пори року, то ранішні бесіди швидко перетворяться на скучні, банальні розмови, які мало що для розвитку дітей даватимуть.

В.О.Сухомлинський зазначав: «Активне спостереження – це по суті, перша діяльність дитини, в процесі якої вона взаємодіє з навколишнім світом, передусім з природою. Завдяки спостереженню пізнання, навчання стає працею, виробляється така якість розуму, така риса розумового розвитку, як спостережливість. У поєднанні з вдумливим читанням спостережливість є міцною основою постійного розвитку розумових здібностей дитини» [3, с.408].

Для нинішнього реформування початкової школи важливо взяти до уваги теоретичні висновки Василя Олександровича щодо основних завдань розвитку і навчання учнів у молодших класах: «Якщо уважно придивитися до того, що роблять учні в початкових класах, то можна без перебільшення сказати: головне завдання

початкової школи – навчити дітей користуватися інструментом, за допомогою якого людина все життя оволодіває знаннями…» [3,с.407].

«Що ж це за інструмент?, – продовжує Василь Олександрович, – у ньому п’ять умінь: спостерігати явища навколишнього світу, думати, висловлювати думку про те, що я бачу, роблю, думаю, спостерігаю, читати, писати» [3, с.408].

«Виховання і взагалі життя з усіма своїми впливами на людину, - писав видатний український педагог К.Д.Ушинський, - може сильно змінити вроджені особливості її психічної діяльності» [5, с.122]. Він вважав, що психічний розвиток дитини відбувається у нерозривному зв’язку з навчанням і вихованням, поза навчанням і вихованням немає розвитку.

Василь Олександрович ще 60 років тому дослідив, що не доцільно уже з І класу запровадити предметне навчання. До речі, це одна з інновацій Нової початкової школи.

«Досвід показав, що спершу в першому класі не повинно бути «чистих» уроків читання, письма, арифметики. Одноманітність швидко втомлює. Як тільки діти починали стомлюватись, я переходив до іншого виду роботи. Могутнім засобом урізноманітнення праці було малювання. Ось я бачу, що читання починає втомлювати дітей. Кажу: «розгорніть, діти, свої альбоми, намалюємо казку, яку читаємо»» [2, с.115], – зазначав В.О.Сухомлинський.

Таким чином, реформована початкова школа стане справді новою не тому, що учні сидітимуть за новими партами, а лише тоді, якщо освітній процес буде спрямований не лише всеціло на засвоєння визначних програмою знань, а й, першочергово, на всебічний розвиток кожного учня (увага, уява, пам’ять, мислення тощо), в тому числі й використовуючи наявний навчальний матеріал і додаткові засоби для розвитку дітей.

У початковій школі інтелектуальний розвиток учнів потрібно здійснювати за трьома основними лініями.

Перша лінія – це розумовий розвиток учнів під час вивчення програмного матеріалу.

Друга лінія інтелектуального розвитку дітей – це підбір додаткових вправ і завдань, які не пов’язані із програмним матеріалом. Для цього вчитель мусить спільно з батьками придбати

відповідні книжки (наприклад, О.Гісь, І.Філяк «Планета міркувань». І-IV; Л.І.Білоусова, Н.В.Олефіренко «Математика, логіка, інформатика», І клас тощо) або систематизувати відповідні матеріали з періодичних видань чи з Інтернету. Наприклад, газета «Експрес» щотижня на останній сторінці програми телебачення на тиждень розміщує такі матеріали.

Добре було б ці матеріали зшити в зошит для кожного учня, щоб не витрачати багато часу на їх використання. Матеріали потрібно адаптувати до рівня розвитку тієї чи іншої типологічної групи дітей.

І, насамкінець, третя лінія – це спеціальні уроки інтелектуального розвитку дітей. Шкода, що для варіативної частини навчальних планів МОН України виділяє мало годин: 1 год – у 1 класі і по 2 год у 2-4 класах.

«Багаторічні спостереження, – зазначав В.О.Сухомлинський, – дають підставу зробити висновок: щоб навчитися виразно, вільно, свідомо читати, щоб, читаючи, учень думав про зміст того, що він читає, а не про те, як правильно прочитати, йому потрібно в початкових класах читати вголос не менш як двісті годин у класі й дома і читати тихо, про себе не менше як двісті годин… Швидке читання – це читання від 150 до 300 слів за хвилину» [т.4, с.410]. Щоб досягти зазначених вище показників, то у класі кожний учень мав би читати вголос і про себе щодня 15 хв., а про себе – щодня 90хв. при умові, якщо учень читатиме щодня протягом усіх 365 днів.

Якщо не досягти у початкових класах високої техніки свідомого читання (читати, думаючи, і, думаючи, читати), то важко сподіватися, що учні успішно навчатимуться у наступних класах. Позиція МОН України щодо не обов’язкової перевірки техніки читання у І-IV класах щосеместру, на наш погляд, не є конструктивною. Забравши один з критеріїв перевірки техніки читання і не запропонувавши інший, більш ефективний, можна спрогнозувати, що через чотири роки ми матимемо проблеми з успішним навчання учнів в наступних класах. Тому, пропонуючи щось нове в освіті, потрібно прогнозувати яким буде кінцевий результат.

Не менш важливим для подальшого успішного навчання є вміння швидко і грамотно писати. Василь Олександрович дослідив і

пропонує нинішнім учителям як досягти відповідних вимог щодо письма.

«Щоб навчитися досить швидко, чітко і грамотно писати, щоб письмо було засобом, інструментом навчання, а не кінцевою метою, в початкових класах учень повинен написати не менш як 1400-1500 сторінок у зошиті [3, с.411]»., тобто щороку списувати 16-17 зошитів (12с.). Крім того, у початковій школі потрібно навчити учнів правильно писати не менш як 1500 орфограм. Хай учителі спочатку випишуть ці найбільш вживані слова, розподілять їх між класами і навчають писати.

Нині багато точиться розмов про компетентнісний підхід у навчанні, в тому числі й учнів початкової школи. Компетентнісний підхід передбачає не лише формування знань, навичок й умінь, а й застосування їх у практичній діяльності, особливо під час розв'язування життєво важливих задач, а також формування ціннісних орієнтацій (ціннісне ставлення до себе, до своїх батьків і до родини, до своєї землі і культури, до рідної мови, державних символів і держави загалом, до церкви і Бога).

В.О.Сухомлинський також писав, що «одне з найважливіших завдань школи – навчитися користуватися знаннями. Небезпека перетворення знань у мертвий вантаж виникає саме у молодших класах, коли за своїм характером розумова праця найбільше пов'язана з набуттям нових умінь і навичок. Якщо ці вміння і навички тільки засвоюються і не застосовуються на практиці, навчання поступово виходить за сферу духовного життя дитини, неначе відділяється від її інтересів і захоплень. Прагнучи запобігти цьому явищу, вчитель дбає, щоб кожна дитина творчо застосовувала свої вміння і навички» [2, с.127].

З перших уроків вчитель продовжує інтенсивно вивчати своїх дітей, бо, – як зазначав В.О.Сухомлинський, – «знати дитину – це та найголовніша точка, де стикаються теорія і практика педагогіки… Про інтелектуальний розвиток дитини, про її розумові здібності вчитель нерідко судить тільки на основі оцінок: добрі оцінки – хороший учень…» [3, с.441,442]. Бо «без знання дитини нема школи, нема вихованця, нема справжнього педагога і педагогічного колективу, а знати дитину можна лише тоді, коли вона постійно розвивається, збагачується» [3, с.449].

У концепції «Нова українська школа» йдеться про удосконалення нині діючої системи оцінювання. Василь Олександрович і з цього питання дає слушні поради: «Для дитини найбільшою несправедливістю з боку вчителя є те, що він, поставивши несправедливо, за її глибоким переконанням, незадовільну оцінку, прагне ще й того, щоб за оцінку її покарали батьки. Якщо дитина побачила, що вчитель обов'язково хоче повідомити батьків про двійку, вона озлоблюється і проти вчителя, і проти школи. Розумова праця стає для неї ненависною» [2, с.167].

В нинішній системі оцінювання всі оцінки позитивні, однак чи часто хвалять батьки свою дитину, яка отримує позитивні оцінки, наприклад, «1» – «4»? Щодо оцінки, то Василь Олександрович вважав, що вона є найголовнішим заохоченням і найсильнішим покаранням в педагогічній праці. «Це найгостріший інструмент, використання якого потребує величезного вміння і культури» [2,с.167].

В.О.Сухомлинський не поспішав ставити учням незадовільні оцінки, тобто не ставив ніяких оцінок і пояснював це тим, що учні «не заробили оцінки» [2, с.168].

«Я не ставив оцінок за розв'язування задач доти, поки діти не навчилися самостійно думати, розбиратися в умовах завдання, знаходити шлях до його виконання – іншими словами, поки не пережили радості успіху в цій праці» [2, с.169].

Повчальним для нинішніх учителів є дослідження причин, чому значна частина учнів початкової школи не вміють розв'язувати задачі. Часто учителі хибно думають, що основним способом навчання учнів розв'язувати математичні задачі є кількість розв'язаних задач. «Причина зла в тому, що дитина не навчалася думати; навколишній світ з його предметами, явищами, залежностями і взамозв'язками не став для неї джерелом думки» [2, с.169], – навчає В.О.Сухомлинський. Тобто розв'язування задач не самоціль, а важливий засіб розвитку мислення. Тому потрібно не розв'язувати задачі, а розв'язуючи їх, вчити учнів аналізувати умови задач, знаходити відомі і невідомі величини, взаємозв'язки між ними, тобто вчити учнів думати.

Василь Олександрович стверджував, що «не могло бути й мови про хороші знання ні з математики, ні з інших предметів, якби

діти не навчилися думати, якби процес мислення не зміцнював мозок» [2, с.150,151].

Розвинуті розумові сили потрібно вміло задіювати для засвоєння нового навчального матіріалу, бо без знань неможливою є мислительна діяльність.

«Без збереження знань у пам'яті те, що необхідне для пояснення фактів і явищ навколишнього світу, неможлива розумова праця» [3, с.417].

Вивчення нового навчального матеріалу потрібно організовувати так, щоб поглиблювати інтелектуальний розвиток кожного учня, використовуючи евристичну бесіду, проблемний виклад, дослідницький метод, метод проектів тощо. Важливо структурувати навчальний матеріал, тобто виділяти елементи знань і встановлювати взаємозв'язки між ними, а також відбирати головні елементи знань для організації їх повного засвоєння, тобто генералізувати навчальний матеріал. З цього приводу Василь Олександрович зазначав: «Аналізуючи весь комплекс знань, умінь, навичок, який становить те, що прийнято називати середньою освітою, я побачив ніби кістяк, остов, на якому будується жива плоть і кров освіти, розумового розвитку, переконань. Цим кістяком є практичні уміння і навички, без яких неможливо собі уявити процес навчання.

Важко знайти освітню проблему, розв'язування якої не торкався б розум Василя Олександровича. Результати його педагогічних досліджень, практичні рекомендації є актуальними й нині.

Цінними для нинішніх і майбутніх керівників закладів освіти є вісім бесід з книги «Розмова з молодим директором». Зупинимось на тому, як Василь Олександрович керував розумовою працею учнів і порадами щодо відвідування та аналізу уроків. Як в доступній формі, не порушуючи принципу науковості, донести до розуму учнів новий навчальний матеріал? Як змоделювати навчальний процес так, щоб кожний учень інтенсивно працював на уроці, тобто, з одного боку, викликати інтерес, зацікавленість, а з іншого – чіткими цільовими установками, структурою уроку мотивувати розумову діяльність. Як спонукати учнів до систематичного виконання домашніх завдань? Як мінімізувати активність вчителя на уроці, його безперервне говоріння? Як, навчаючи учнів,

формувати в них ціннісні орієнтації? Як диференціювати навчальний процес? Ті та інші питання виникають перед учителем щоденно і він, як правило, часто звертається за порадою до директора.

«Йдеться про керівництво школою як складним організмом, в якому переплітаються сотні, тисячі взаємозалежних факторів, в якому щодня, щогодини виникає непередбачене. Керівництво повинно полягати, на мій погляд, у тому, щоб, відокремивши непередбачене – те, що не можна (і нема потреби) передбачити, спланувати, розрахувати, знайти в навчально-виховному процесі найважливіше, найголовніше, визначити те, що не тільки входить у сферу наукового передбачення, а й немислиме без передбачення» [3, с.562].

Від часу, коли жив і творив В.О.Сухомлинський минуло чимало часу. Появились нові навчальні технології, в тому числі й комп'ютерні, змінилися методологічні підходи до навчання, використовуються нові системи оцінювання та ін. Тому досвідчені вчителі відходять від шаблону: опитування учнів за певною чергою з витрачанням на нього більше половини часу на уроці, тоді наспіх проводилося вивчення нового навчального матеріалу, задавання домашніх завдань тощо. Нині хороший вчитель не завжди планує, наприклад, кого на уроці опитувати. «Досвідчені педагоги ніколи не планують, кого саме викликатимуть на уроці» [3, с.561]. Якщо вчитель веде поточний контроль, то він моделює опитування так, щоб протягом теми (модуля) кожен учень отримав однакові умови для опитування. Головне, щоб під час індивідуального опитування працювали всі учні (хтось буде доповнювати, чи рецензувати, інші готують уточнюючі запитання тощо). Зазвичай, якщо вчитель викликав учня до дошки відповідати, решта учні виключалися з розумової праці.

Дуже цінною є думка Василя Олександровича про «вузлики» знань: «Ми прагнемо до того, щоб, готуючись до уроку, вчитель продумував матеріал саме з цього погляду – відкрити перед учнями ті непомітні на перший погляд «вузлики», в яких переплітаються причинно-наслідкові, часові, функціональні зв'язки, де народжуються запитання, а запитання – це вже стимул, який пробуджує бажання знати» [3, с.564].

Готуючись до уроку, вчитель відшукує «вузлики» знань, тобто ті елементи навчального матеріалу, без яких цей матеріал не може існувати, вони є тими опорами, по яких можна пройти болотяною місциною і не потонути в болоті. Велика майстерність вчителя власне полягає в тому, щоб ці «вузлики» знань віднайти і дидактично спроектувати на інтелектуальний потенціал класу. «У процесі викладу досвідчений учитель з особливою увагою стежить за розумовою працею учнів у тих місцях, де переплітаються, перехрещуються, стикаються «вузлики» думки – смислові зв'язки» [3, с.565].

Ефективність навчання залежатиме від актуалізації опорних знань, від тісного переплетення нового навчального матеріалу з раніше вивченим, а також від мотиваційних компонентів, рівня зацікавленості. «Ефективність розумової праці на уроках великою мірою залежить від того, як учитель уміє визначити співвідношення нового із засвоєним раніше. Є матеріал, для навчання якого треба брати небагато, візьмете більше, ніж допустимо, і учні поверхово зрозуміють його й погано засвоять» [3, с.566].

«Навчання повинно бути цікавим, захоплюючим. Але це не означає, що в будь-якому матеріалі треба шукати щось цікаве» [3, с.566].

Нині залишаються корисними поради Василя Олександровича щодо формування найважливіших загальнонавчальних вмінь, якими учень повинен оволодіти за роки навчання в школі:

«1. Уміння спостерігати явища навколишнього світу.

Уміння думати – зіставляти, порівнювати, протиставляти, знаходити незрозуміле; вміння дивуватися.

Уміння висловлювати думку про те, що учень бачить, спостерігає, робить, думає.

Уміння вільно, виразно, свідомо читати.

Уміння вільно, досить швидко і правильно писати.

Уміння виділяти логічно закінчені частини в прочитаному, установлювати взаємозв'язок і взаємозалежність між ними.

Уміння знаходити книжку з питання, яке цікавить учня.

Уміння знаходити в книжці матеріали з питання, яке цікавить.

Уміння робити попередній логічний аналіз тексту в процесі читання.

Уміння слухати вчителя й одночасно записувати коротко зміст його розповіді.

Уміння читати текст і одночасно слухати інструктаж учителя про роботу над текстом, над логічними складовими частинами.

Уміння написати твір – розповісти про те, що учень бачить навколо себе, спостерігає і т.д.» [3, с.567].

Важливими для глибокого засвоєння визначеного навчального матеріалу є його структурування і генералізація. Йдеться про те, що навчальний матеріал потрібно дидактично опрацювати, виділити структуру знань (терміни, поняття, властивості, закономірності та взаємозв'язки між ними тощо), виділити ядро головних знань для повного засвоєння. Нині ці дидактичні процеси активно досліджуються, однак вони лише стукають до школи. Василь Олександрович також звертав увагу на важливість цих дидактичних проблем, успішно розв'язував їх.

«Аналізуючи програми і розумову працю школярів, ми визначили кістяк, остов освіти і розумової праці – ті елементарні знання, що їх слід обов'язково зберігати в пам'яті, зберігати міцно, вміти, коли потрібно, користуватися пам'яттю – коморою знань» [3, с.572].

«Якщо міцний кістяк освіти – уміння і знання, які потрібно завжди зберігати в пам'яті, міцна і вся будова школи… Відсутність кістяка, міцного остова освіти – один з найбільш серйозних недоліків школи. Одною з причин поверховості знань є прагнення запам'ятати все» [3, с.573].

Нині видається ще мало підручників зі структурованим навчальним матеріалом, відповідними узагальненнями, систематизацією і генералізацією знань. Візьміть в руки підручники з географії чи біології і перед вами – суцільний текст. Учням, щоб працювати з таким підручником, потрібно прикладати значні вольові зусилля, непродуктивно витрачається час.

«Наукове керівництво процесом навчання сприяє тому, що й уміння, і знання постійно розвиваються, удосконалюються. Менш складні уміння поступово готують грунт для оволодіння складнішими. У процесі виконання вправ, потрібних для вироблення умінь, учні оволодівають знаннями – запам'ятовують найважливіші узагальнення – правила, закони, формули. Знання запам'ятовуються не внаслідок зубріння, а завдяки застосуванню

одних знань для оволодіння іншими. Якщо повторення – мати навчання, то застосування знань – мати запам'ятовування» [3, с.574].

Нині управлінські органи не приділяють достатньої уваги такій дуже важливій ділянці роботи керівників школи як відвідування і аналіз ними уроків. Міністерство освіти і науки України періодично посилає у навчальні заклади інструктивно-методичні матеріали, у яких пропонується дати вчителю свободу і щодо того, як готуватися до уроків, які писати поурочні плани, не втручатися у вибір прийомів і методів та ін. Ведуться розмови й про те, щоб заборонити відвідування уроків адміністрацією школи, батьками, методистами тощо. З цього приводу послухаймо видатного українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського: «Урок – у центрі уваги і турбот досвідченого директора. Досвід переконує, що відвідування й аналіз уроків – найважливіша робота директора; від її високого наукового рівня залежить дуже багато: інтелектуальне багатство життя педагогічного й учнівського колективів, методична майстерність педагогів, багатогранність запитів та інтересів вихованців. Від повсякденного вдосконалення уроку, що відбувається завдяки вдумливому аналізу керівників, залежить культура всього педагогічного процесу в школі. Від уроку йдуть десятки непомітних на перший погляд ниточок до позакласної роботи, до самовиховання школярів, до індивідуальної творчої лабораторії вчителя, до обміну досвідом, до роботи педагогічного колективу з батьками. На уроці можна побачити сильні й слабкі сторони і позакласної роботи, і педагогічної освіти батьків, і виховання учнівського колективу» [3, с.576, 577].

І ще. «Директор школи, який часто відвідує й аналізує уроки, знає, що робиться в школі. Якщо ж уроки відвідуються нерегулярно, якщо за нарадами та іншими організаційними турботами директор ніяк не дійде до класів, до вчителів і учнів, усі інші ділянки в роботі втрачають будь-який смисл, гріш ціна і нарадам, і всьому іншому» [3, с.577].

Уроки потрібно відвідувати і в учителів-початківців, і у досвідчених. Молодих потрібно терпеливо вводити в світ педагогічної майстерності, а «у досвідченого педагога треба відвідувати достатню кількість уроків для того, щоб з його

індивідуальної творчої лабораторії все цінне передавати в колективну педагогічну лабораторію школи.

Відвідувати й аналізувати уроки потрібно з перших до останніх днів занять» [3, с. 578, 579].

Відвідування уроків може бути епізодичним (локальним) і системним. Це залежить від мети відвідування. Якщо директор школи хоче перевірити як вчитель ставить перед учнями мету уроку, доносить до їх свідомості завдання уроку і досягає поставлених цілей, то достатньо відвідати декілька уроків епізодично. Якщо ж метою відвідування є прослідкувати реалізацію, наприклад, компетентністного підходу під час навчання учнів, тоді потрібно відвідати цілісну систему уроків з того чи іншого розділу або модуля. «Аналіз системи уроків потрібний для того, щоб побачити й осмислити саму суть педагогічних явищ та їх причинно-наслідкові зв'язки» [3, с.579].

Велику трудність у роботі директора школи, особливо молодого, викликає продумування і постановка цілей відвідування уроку. З одного боку, мета відвідування може бути співзвучною із проблемою, яку вирішує навчальний заклад, або з тематикою спланованих педагогічних нарад, а також може залежати від обраних пріоритетів керівниками школи. Василь Олександрович вважав, що «головною метою треба ставити таке: дослідити, як виявляється, розкривається на уроці інтелектуальне життя педагога, його кругозір, його духовні інтереси. На уроці я бачу насамперед, чим живе вчитель, що він читає, яке місце в його духовному житті посідає книга, як він стежить за досягненнями науки і здобутками культури» [3, с.581].

Відвідуючи уроки, ви помітите, що на уроках не завжди звучить мета, перед учнем не ставляться конкретні завдання, тобто їх ведуть дорогою знань наосліп, а тим більше не підсумовується стан виконання мети і поставлених завдань.

Про це у свій час писав і В.О.Сухомлинський: «Одним з істотних недоліків багатьох уроків, навіть в учителів, які мають багаторічний стаж, є невміння чітко визначити мету уроку, підпорядкувати цій меті всі сторони, складові частини, етапи уроку. Справа не тільки в тому, щоб у поурочному плані було визначено мету роботи на уроці. Ця формальність може бути дотримана, а справжньої мети вчитель і не бачить. Безцільний урок

перетворюється на пусте витрачання часу, втомлює учнів, привчає їх до бездіяльності, прищеплює погану моральну рису – лінощі» [3, с.582].

Очевидно, що вчителя потрібно вчити визначати мету уроку, як кінцевий його результат, розгортати навчальну діяльність учнів через поставлені конкретні завдання. Спочатку потрібно визначити, який відрізок навчального матеріалу ми хочемо вивчати з учнями: тему одного уроку, чи кількох уроків, об'єднаний в загальну тему, чи модуль. А це залежить від віку дітей, навчального предмета, інтелектуального фону класу, кількості тижневих уроків з цього предмета. Звісно, що при переході з класу в клас обсяг навчального матеріалу, який обирається для повного засвоєння, збільшується. Найкраще об'єднувати навчальний матеріал за тісним переплетенням взаємозв'язків між його елементами. В результаті утворюється модуль як логічно завершена частина навчального матеріалу, яка цілісно сприймається і засвоюється даною типологічною групою учнів. Поділивши навчальний предмет на модулі, намагатимемося у кожному модулі визначити кількість елементів знань для повного засвоєння і лише для ознайомлення з ними. Навчальний матеріал бажано в кожному модулі структурувати, тобто виділити терміни і поняття, закони і закономірності, властивості і теореми, хронологічні дати, причини і наслідки подій та ін., а також взаємозв'язки між ними. Одержані елементи знань модуля бажано полічити і систематизувати. Враховуючи вік і розумові можливості учнів щодо засвоєння навчального матеріалу, необхідно генералізувати визначену структуру елементів знань, тобто виділити ядро знань для їх повного засвоєння. Лише після генералізації навчального матеріалу можна поставити конкретні цілі щодо засвоєння визначеного ядра елементів знань і ознайомлення учнів з рештою навчального матеріалу. Крім того, в структурі цілей важливе місце відводиться актуалізації опорних знань (повторення того навчального матеріалу, на який опирається новий), а також – плановому повторенню раніше вивчених знань, які не пов'язані з новим матеріалом. Для реалізації компетентнісного підходу потрібно планувати формування ціннісних орієнтацій. А ще слід формувати здоровий спосіб життя (руховий режим, адекватне харчування, правильний сон,

мінімізація часу роботи з комп'ютером і з мобільним телефоном, природна вітамінізація організму тощо).

Компетентнісний підхід вимагає максимального спрямування теоретичних знань для розв'язування життєво важливих практичних задач. Одним із недоліків нашої школи є високий рівень теоретизації навчального процесу, відірваність його від життєво важливих проблем. Потрібно дотримуватися принципу проектування теоретичних знань на розв'язування життєво важливих задач і педагогічної закономірності: якомога менше часу відводити на вивчення теоретичної складової навчального матеріалу і якомога більше – на його практичне застосування.

Таким чином, провівши відповідну роботу зі структурування і генералізації навчального матеріалу предмета, можна сформулювати комплекс цілей до цілого модуля за схемою:

- актуалізувати такі опорні знання:
- планово повторити головні знання і навички з модуля «_____»: _____;
- домогтися сприймання, осмислення і усвідомлення таких головних елементів знань;
- забезпечити розуміння таких практичних дій (навички, вміння): _____;
- домогтися засвоєння таких головних знань: _____;
- сформувати виконання таких навичок (вмінь): _____;
- ознайомити учнів з таким навчальним матеріалом: _____;
- формувати такі риси особистості (ціннісні орієнтації): _____.

Зауважимо, що процес засвоєння навчального матеріалу має свій психолого-педагогічний алгоритм: сприймання, усвідомлення і осмислення (розуміння), оперативне запам'ятовування, повне запам'ятовування, застосування, узагальнення і систематизація, повторення.

Організовуючи сприймання навчального матеріалу, потрібно намагатися задіяти якомога більшу кількість чуттєвих аналізаторів. Найчастіше – це слух і зір. Рідше – дотик, нюх, смак.

Важливим елементом кожного уроку є процеси усвідомлення і осмислення (розуміння) навчального матеріалу, тобто мисленнєве опрацювання навчального матеріалу (порівняння, співставлення, аналіз, синтез, виділення головного, складання тез, плану тощо).

Василь Олександрович зазначав: «Нерозуміння життєвої основи математичних узагальнень призводить до того, що учні прагнуть тільки запам'ятати, а де запам'ятовування без розуміння, там поверхові формальні знання, і, що особливо погано, невміння застосовувати знання на практиці» [3, с.581, 582].

На жаль, процесам усвідомлення і осмислення навчального матеріалу приділяється недостатня увага. Як правило, вчитель обмежується риторичним запитанням: «діти, ви все зрозуміли?» і починає розв'язувати з учнями ті чи інші вправи.

Чи можливо увесь психолого-педагогічний алгоритм засвоєння знань зреалізувати протягом одного уроку? Це залежить і від цільових установок, і від обраного типу уроку, і від обсягу нового матеріалу та ін. Однак навіть на одному уроці засвоєння нових знань зреалізувати повний алгоритм практично неможливо, якщо й доза навчального матеріалу є невеликою для засвоєння. Тому обирається певний відрізок часу (18-20 уроків), протягом якого можна зреалізувати повний психологічний цикл цілісного засвоєння знань, який і називається модулем.

Можна обрати різну схему для реалізації модуля. Це залежить і від предмета, і від інтелектуального фону класу, і від віку учнів. З математики, наприклад, у старших класах можна після постановки загальних цілей виділити 3-4 уроки для цілісного оперативного засвоєння теоретичного матеріалу модуля і паралельного з ним формування відповідних навичок, 2-3 уроки на повторне засвоєння головних навичок і паралельне вторинне засвоєння ядра теоретичних знань, 1 урок на залікову роботу (теорія і навички), 9 – 10 – на формування відповідних вмінь (творчі вправи), 2 уроки – на творчу контрольну роботу.

Під час відвідування уроків Василь Олександрович радить директорам звертати увагу на самостійну індивідуальну роботу учнів: «порадьте вчителеві: не захоплюйтесь колективними формами роботи, не створюйте видимості благополучності…» [3, с.584].

Урок потрібно моделювати і проводити таким чином, щоб усі учні максимально включалися в розумову працю. На уроках домінує така навчальна ситуація: учитель задає питання, хтось з учнів першим піднімає руку, його й запитують. Інші учні, як правило, відключаються від думання. А можна моделювати навчальну

ситуацію, таким чином, щоб усі учні активно працювали протягом тих 1-2хв. Тобто на уроці має домінувати самостійна розумова праця школярів.

«Як мускули стають безсильними, кволими без праці і вправ, так і розум не формується без розумового напруження, без думки, без самостійних пошуків» [3, с.585].

«Однією з головних причин слабких, поверхових знань, причиною лінощів, недбайливості школярів якраз і є марнотратство часу на уроці. Директор школи не повинен миритися з тим, що перевірка й оцінювання знань перетворюється в самоціль, що учня викликають тільки для того, щоб поставити оцінку. Відвідуючи й аналізуючи урок, звертайте увагу на те, що робить клас у ті хвилини, коли викликаний учителем учень відповідає (біля дошки чи з місця). Під час перевірки знань всі учні повинні бути зайняті активною, самостійною, індивідуальною розумовою працею…» [3, с.585, 586].

Тому, відвідуючи уроки, потрібно задаватися ціллю «побачити, як працює кожна дитина, чи ставить учитель цю мету; самостійна розумова праця всіх без винятку дітей» [3, с.585].

Дуже корисно вчити учнів не лише відповідати, а й ставити запитання. Ми радимо учням під час виконання тих чи інших завдань (наприклад, домашньої роботи) ставити вчителеві запитання, причому письмово. Це є не лише важливим компонентом включення учнів у розумову діяльність (виникає запитання, значить думає), а й важливою демократичною нормою навчального процесу. Якщо навчальний процес декілька років був однобоким (вчитель запитує – учень відповідає), то потім потрібно прикладати неймовірні зусилля, щоб спонукати учнів до запитань. Здебільшого учителі моделюють таким чином урок, щоб учні боялися ставити їм запитання (а якщо не знатиму, що відповісти). Щоб зняти цю проблему, учитель на першому уроці повинен наголосити, що вчитель, як і будь-яка інша людина, усе знати не може. А запитання від учнів спонукатимуть вчителя постійно поглиблювати свої знання. Тому під час відвідування уроків важливо звертати увагу, чи ставлять учні запитання на уроці. Ще Арістотель зауважував: мислення починається із запитання і здивування.

Спостерігаючи за організацією вивчення нового матеріалу, також потрібно звернути увагу, чи всі учні включені в активну

розумову діяльність, якими прийомами, методами і засобами вчитель досягає такого стану. На цьому етапі уроку вчителеві потрібно поставити перед учнями проблему з тим, що сконцентрувати увагу учнів на нових знаннях. Наприклад, під час вивчення логарифмування можна навести слова відомого французького математика Лапласа: «Винайдення логарифмів полегшило роботу астрономів і тим самим продовжило їм життя». Ця проблема охоплює цілий модуль і тримає мислення учнів в напрузі декілька уроків. Можна поставити тактичну проблему, яка розв'язується протягом одного уроку. Наприклад, на уроці фізики у 8 класі під час вивчення сили тертя можна поставити таку проблему: «Уявіть, що сили тертя немає. В якому стані перебуватимуть меблі в класі?».

«Окремі вчителі відразу ж після пояснення матеріалу переходять до так званого закріплення: викликають учнів, які переказують те, що розповів учитель. При цьому, звичайно, викликають кращих учнів.

Не можна поспішати з викликом учнів. Після пояснення треба дати час на осмислення: у класі тиша, учні думають над тим, про що розповів учитель. Залежно від змісту матеріалу осмислення виявляється у різноманітних формах роботи: читанні, складанні плану, виконанні схеми, малюнка тощо…

Осмислення матеріалу досвідчені вчителі вважають найважливішим етапом уроку» [3, с.593].

Важливо, відвідуючи урок, прослідкувати чи ефективними є процеси закріплення і застосування знань. «Знання стають міцними, ґрунтовними тоді, коли вони застосовуються у подальшій розумовій діяльності, стають інструментом, засобом, за допомогою якого засвоюються нові знання» [3, с.594].

На цьому етапі важливою є диференціація і завдань, і навчання. Потрібно підібрати найбільш яскраві вправи різного ступеня трудності, які є одинарними (навичковими), щоб основну увагу зосередити на запам'ятовуванні теоретичних елементів (правил, формул, законів тощо), а не на самій вправі.

За нашими спостереженнями найгіршим компонентом уроку є задавання і запис домашніх завдань. Навіть тоді, коли вчитель знає як це робити методично правильно, все одно він задає його наспіх, після дзвінка.

«Не можна розрахувати на добрі результати, якщо домашні завдання даються в останню хвилину уроку, причому вчитель зазначає тільки сторінки підручника, параграфи, номери вправ і задач. Це показник низької педагогічної культури» [3, с.597].

У своєму навчальному закладі ми ввели такі правила:

- домашні роботи в межах модуля нумеруються (легко вчителеві і батькам перевіряти їх);
- вчитель заздалегідь записує зміст домашнього завдання на закритій частині дошки;
- домашня робота складається з таких частин:
- повторити елементи знань;
- засвоїти такі нові елементи знань;
- виконати такі – то вправи (бажано записати зміст вправи чи задачі, необхідні вказівки щодо розв'язування);
- домашні завдання необхідно диференціювати для двох – трьох груп.

«Домашня робота – це розвиток, поглиблення знань, удосконалення уміння вчитися, підготовка до оволодіння знаннями в класі, спостереження над предметами і явищами природи і праці, розвиток індивідуальних нахилів і запитів, задоволення і розвиток багатогранних інтелектуальних потреб» [3, с.597].

Домашній роботі потрібно присвоювати певну кількість балів, наприклад, 3. Тоді кількість завдань буде кратною трьом. Слід вчити учнів самооцінювати не якість, а сам факт виконання завдань домашньої роботи, фіксувати час виконання і виконати необхідні записи в кінці домашньої роботи. Це формує самооцінні дії, самокритичність, відповідальність, оперативність, вміння дорожити часом тощо, тобто відповідні ціннісні орієнтації. Крім того, вчитель за часом виконання домашньої роботи може регулювати її обсяг.

За своїм змістом домашні роботи є репродуктивними і творчими. «Аналіз, дослідження, порівняння – ці форми активної розумової праці повинні пронизувати домашні завдання, які б поєднували в собі читання книги із спостереженням і працею.

Особливої уваги потребує індивідуалізація домашніх завдань» [3, с.597].

Аналіз відвіданого уроку бажано проводити в той же день. Починати аналіз потрібно з поставленої мети, зазначити позитивні

компоненти уроку в розрізі цілей, надати необхідні рекомендації, якщо вони є обґрунтованими. Проте незалежно від поставленої мети директор школи повинен звернути увагу як виконується мета уроку, чи всі учні максимально включаються в розумову працю, на стан виконання учнями домашніх завдань, раціональне використання часу на уроці та ін. Важливо бачити закономірності того чи іншого педагогічного явища, робити необхідні узагальнення, ділитися з ними на методичних об'єднаннях, педагогічних радах. «Багаторічний досвід переконує, що в ході аналізу уроків треба узагальнювати фактичний матеріал у вигляді доповідей, присвячених окремим проблемам навчально-виховної роботи» [3, с.598].

Висновки. Таким чином, теоретичні узагальненні і висновки Василя Олександровича торкаються усіх сфер дошкільного розвитку і шкільного життя, вони є цінними і актуальними і в нинішній час реформування освіти, оскільки взяті безпосередньо з його педагогічної практики, пронизані турботою про дитину (дитиноцентризм), про її душу й духовний розвиток в широкому розумінні цього слова. Слово «духовний» є чи не найбільш вживанням у його науково-педагогічних працях. Тому В.О.Сухомлинського про праву можна вважати батьком української духовної педагогіки.

Література

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. Т.1 // В.О.Сухомлинський. -К.: «Рад.шк.», 1977. -654 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. Т.3 // В.О.Сухомлинський. -К.: «Рад.шк.», 1977. -670 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. Т.4 // В.О.Сухомлинський. -К.: «Рад шк.», 1977. -638 с.
4. Українська педагогіка в персоналіях. У двох книгах. Книга друга. ХХстоліття. – К.: «Либідь», 2005. – 550с.
5. Ушинський К.Д. Вибр. пед.твори. Т.2 // К.Д.Ушинський. -К.: «Рад. шк..», 1983. -359с.

***Дмитро Герцюк**, декан факультету педагогічної освіти*
Львівського національного університету ім. І.Франка,
кандидат педагогічних наук, доцент

Серце віддане дітям
(*Штрихи до життєвого і творчого шляху українського педагога-гуманіста Василя Сухомлинського*)

На любові до дітей тримається світ. Цей постулат в усі часи був головним кредом для кращих педагогів. Вітторіно де Фельтре і Еразм Роттердамський, Я.А.Коменський і Й.Ф. Песталоцці, Л.Тостой і К.Ушинський, М. Монтессорі і С.Русова, Я. Корчак і С. Френе – усі вони, представники різних епох та народів, у центр своєї педагогічної діяльності ставили дитину, її внутрішній світ, творили концепції дитячого щастя.

З їх когорти і Василь Сухомлинський – український вчитель, найви-датніший педагог-гуманіст ХХ століття. “Що найголовніше було у моєму житті? Без роздумів відповідаю: любов до дітей”, – так писав він у книзі сво-го життя “Серце віддаю дітям”.

Усе життя і діяльність Василя Сухомлинського були пройняті великим оптимізмом, сміливим новаторством у педагогічній теорії і практиці, твердим і впевненим поглядом у майбутнє. Він своєю невтомною працею, фундаментальними науковими творами, енергією будівничого переконливо проекту-вав нову школу майбутнього, а в ній – добру, щасливу, з активною життєвою позицією молоду людину.

Василь Олександрович Сухомлинський народився 28 вересня 1918 ро-ку у с. Василівка на Херсонщині (тепер Кіровоградська область) у незаможній селянській родині. Життя і побут сім’ї Сухомлинських, де панував культ праці, відповідальності, любові до рідної землі, активна громадська позиція батька, обдаровані і творчі натури бабусі і мами – все це несло в собі великий виховний потенціал, значною мірою вплинуло на формування особистостей дітей – трьох синів і доньки, які в майбутньому присвятили себе учительській професії.

Вже у період шкільного навчання у молодого Василя Сухомлинського спостерігаються ранні прояви його творчої натури – гарно малює, пише вірші, грає на народних музичних

інструментах, виявляються і його педаго-гічні нахили: він часто в оточенні дітей, заміняє вчителя, допомагає одно-класникам [3, с.6].

У 1934 році поступає спочатку на підготовчі курси Кременчуцького педагогічного інституту, а згодом, у тому ж інституті – на факультет української мови і літератури. Провчившись два роки, через хворобу у 1935 р. Василь Сухомлинський переводиться на заочне відділення Полтавського педагогічного інституту, якому він згодом буде особливо вдячний за атмосферу творчості, що панувала у закладі ("…тут педагогіка була не засушеними висновками, а живою яскравою розповіддю про мистецтво виховання, про методи впливу на свідомість і почуття [5, т.4., с.32]), за отриману ґрунтовну теоретичну підготовку і здобуті вміння працювати з дітьми. Навчання поєднує із безпосередньою учительською працею у сільських школах Онуфріївського району.

Закінчивши у 1938 р. інститут, отримує посаду завуча в Онуфріївській середній школі. Творчі плани і задуми молодого педагога перериває війна. У 1941 р. Василь Сухомлинський був призваний до діючої армії, брав участь у боях на Калінінському фронті, у лютому 1942 р. отримав тяжке поранення. Після чотиримісячного лікування в евакогоспіталях, Василя Олександровича було призначено директором школи у невеличкому селищі Ува в Удмуртії. Війна в цілому залишила значний слід в його пам'яті і творчості. У своїх роздумах він неодноразово повертався до тих наслідків, які принесло з собою це страшне лихоліття.

Після звільнення у 1944 р. України від німецької навали, В. Сухомлинський повертається на рідну землю, яку так любив, із великим бажанням зробити щось добре і величне для своєї Батьківщини. З 1944 по 1948 роки він очолює Онуфріївський районний відділ народної освіти. Багато уваги приділяє питанням кадрової роботи, відбудови шкільних будівель, соці-ального захисту дітей й учителів. Саме у цей період у районній та обласній газетах з'явилися його перші публікації на педагогічні теми.

Однак адміністративна робота його не задовольняла, тут не було прос-тору для творчості і при першій можливості він попросився до школи – до живого спілкування із дітьми. 1948 року Василя Сухомлинського призначено, на його прохання, директором середньої школи у селі Павлиш, що розташувалося за сім

кілометрів від його рідного села. Цим навчальним закла-дом він керував до останніх днів свого життя. Двадцять три роки у Павлиші стали найпліднішим періодом його науково-педагогічної і літературно-публіцистичної діяльності. Завдяки його зусиллям пересічна сільська школа була піднесена на рівень найкращих у тодішньому Радянському Союзі загальноосвітніх навчальних закладів, стала справжнім новаторським експериментальним майданчиком, лабораторією передової педагогічної думки.

До середини 50-х рр. Василь Сухомлинський як директор школи зосереджує головно свою увагу на питаннях організаційного становлення нав-чально-виховного процесу школи, створення матеріальної бази, формування педагогічного і дитячого колективів. Дослідження проблем організації і управління навчально-виховною роботою школи лягло в основу його кандидатської дисертації "Директор школи – керівник навчально-виховної роботи", захищеної в 1955 р. на філософському факультеті Київського універ-ситету імені Тараса Шевченка.

Протягом наступного десятиліття В.Сухомлинський усебічно осмис-лює, обґрунтовує не тільки свій досвід, але й досвід усього учительського колективу. В результаті тривалого колективного педагогічного експерименту в природних умовах народжується цілісна виховна система, виміром якої стає всебічний розвиток людини як особистості. Глибокий науковий аналіз основних складових педагогічного управління гармонійним розвитком особистості (розумове виховання, моральне виховання, трудове виховання, естетичне виховання, фізичне виховання), конкретні поради і рекомендації щодо поліпшення ефективності виховної роботи знайшли відображення у багатьох працях Василя Сухомлинського цього періоду: "Педагогічний колектив середньої школи", "Виховання патріотизму у школярів", "Духовний світ школяра", "Людина неповторна", "Моральний ідеал молодого покоління", "Виховання особистості в радянській школі" та ін.

Творчі пошуки педагога збіглися у часі із загальним пожвавленням суспільного життя, процесами демократизації, що мали місце наприкінці 50-х –початку 60-х років і отримали назву "хрущовської відлиги". В.Сухомлинський займає активну громадянську позицію, бере активну участь у численних науково-педагогічних конференціях, симпозіумах, семінарах, сміливо

висловлює на високих державних трибунах свої міркування щодо змісту освітніх реформ тощо. Не обійшло його й офіційне визнання: В.Сухомлин-ський обирається членом-кореспондентом Академії педагогічних наук РРФСР, йому присвоєно звання заслуженого учителя школи УРСР, він удостоюється державних нагород.

Як відомо, кінець 60-х рр.. на пострадянському просторі знаменувався

втратою здобутків "відлиги", школа повертається в русло авторитарності, яскравого ідеологічного і політичного забарвлення набуває педагогічна наука. Саме ці обставини підсилюють гуманістичну спрямованість педа-гогічної інноватики педагога, його педагогічна виховна система вдосконалюється, еволюціонізується, збагачується новими баченнями і підходами. Останній період життя Сухомлинського характеризується посильною увагою вченого-педагога до проблем гуманізації шкільного життя, постановкою в центр навчально-виховної роботи дитини із її неповторним внутрішнім світом, пошуком педагогічних відповідей на питання загально гносеологічного сенсу "Що це таке – людина", "Яке її призначення?".

У 1967 р. побачила світ книга Василя Сухомлинського "Етюди про комуністичне виховання", де чи не вперше у цілісному вигляді викладені гуманістичні педагогічні ідеї педагога: довіра й повага до дитячої особистості, погляд на навчальну діяльність школярів як насичений творчими відкриттями процес пізнання і самопізнання, обмеження сфери впливу колективу на особистість, виховання без покарань, велика роль слова й особистості вчителя на дитину [3, с.8]. Ця праця, що узагальнювала тридцятирічний досвід виховної роботи з учнівською молоддю, на думку, сучасних дослідників спадщини В.Сухомлинського, найбільш яскраво й концентровано висвітлює педагогічне та людське кредо автора [2, с.6].

Назва цієї та інших праць Василя Сухомлинського, де задекларована комуністична спрямованість виховного процесу, ймовірно, дещо застановляє сучасників, породжує певні підтексти, пошуки політичної зааганжованості педагога. Насправді, комуністична ідея для Сухомлинського розглядалася у площині втілення одвічних загальнолюдських вартостей, становленні та роз-

витку суспільства духовно багатих, вільних особистостей. Його погляди на місію Людини, сутність людського буття абсолютно наближені до християн-ського світосприйняття і нічого спільного не мали з тодішніми ідеологічними настановами партійно-адміністративної системи. Більше того, новаторство ідей педагога-гуманіста викликало незадоволення у консервативної частини радянських педагогів, робило виклик постулатам авторитаризму. Чого варте у контексті тієї доби твердження В.Сухомлинського про те, "що демократизм нашого суспільства не сумісний зі сліпим, безумовним підкоренням… Людина відчуває себе не безсловесним "гвинтиком", "коліщатком", а самостійною духовною силою, повною великої значущості, повною почуття власної гідності" [4, с.42].

Глибинна людинознавча філософія В.Сухомлинського не сприймалася тодішньою офіційною педагогікою, його звинувачують у проповіді "абстрактного гуманізму", позбавляють можливості вступати у дискусію і полеміку зі своїми опонентами на сторінках періодичних видань. Особливо гостро прибічники авторитарного підходу критикують Сухомлинського за відхід від усталених поглядів на колективістський характер виховання, не сприймають висунуте ним твердження про гармонію (а не про підпорядкування) суспільних і індивідуальних потреб в структурі особистості.

Але поряд було й інше ставлення до ідей і творчих здобутків українського педагога. Його безмежну віру в дитину з радістю підхоплюють широкі кола учительської і батьківської громадськості. Павлиська школа, де творив і експериментував Василь Олександрович перетворюється на своє-рідну педагогічну Мекку – сюди з усіх куточків СРСР їдуть ентузіасти за досвідом, щоб на власні очі побачити цю дивовижну природну педагогічну лабораторію. Слава про українського педагога-гуманіста докочується до Німеччини, Фінляндії, Японії…

Це окрилює Сухомлинського. З-під пера вченого-педагога наприкінці 60-х рр. виходять одна за одною унікальні за змістом, хрестоматійні для багатьох поколінь вчителів книги – "Серце віддаю дітям", "Павлиська середня школа", "Народження громадянина". Любов і повага до дитини, розвиток творчих сил кожної окремої особистості із врахуванням її потреб та інтересів, звернення до внутрішнього світу дитини, опора на її сили,

внутрішні потенції, розробка демократичних педагогічних методів і прийомів навчання і виховання (заохочення, стимулювання, зосередження на позитивному), нові підходи до управління навчально-виховним процесом у школі (пси-хологічний і педагогічний семінари, співпраця з батьками) – ці та інші засадничі положення принципово нового проектування освітньої системи, побудованої на засадах гуманізму і демократизму, складали зміст праць Василя Сухомлинського.

Нелегкий був їхній шлях до читача. Скажімо, праця "Серце віддаю дітям", де автор науково обґрунтовує і експериментально підтверджує уні-кальні за змістом новаторські підходи до навчання й виховання дітей 6-річного віку (розвиток думок, почуттів, бажань, поглядів засобами казки, оповідань, подорожі до першоджерел живого слова, у світ праці, створення куточку мрії, турбота про живе і прекрасне тощо) була вперше видана у 1968 році … у колишній НДР, за особистого сприяння міністра освіти цієї країни. Радянський педагогічний офіціоз не охоче сприймав сміливі думки Василя Сухомлинського про навчання дітей на природі і засобами природи, про учіння, яке приносить дитині радість, про "доброту без класовості" тощо.

Надзвичайно плідними у науково-творчому доробку педагога були останні роки його життя. Продовжуючи почини К.Ушинського, О.Духновича, Василь Сухомлинський відновлює науковий інтерес до народної педагогіки. Предметом глибокого науково-теоретичного осмислення, практичного впровадження у навчально-виховний процес Павлиської школи стає народ-но-педагогічний досвід, народні імперативи й вартості. Багатовікову педагогічну мудрість народу він вважав дорогоцінним скарбом, великим духовним багатством. "Народ – живе, вічне джерело педагогічної мудрості. Якби в нас не було цього постійного духовного спілкування з людьми, ми не змогли б успішно вчити і виховувати молоде покоління", – твердить Василь Сухомлинський [5, т.5, с.255].

Розвиваючи і збагачуючи традиції української етнопедагогіки, В.Сухомлинський відродив у школі багато народних свят і обрядів, заохотив дітей до художньої і мистецької діяльності, створив оригінальну і дієву систему родинно-шкільного виховання. Батьківська педагогіка в Павлиші стала невід'ємною

складовою його виховної концепції. Тут поєднувалися можливості сім'ї і школи, підсилювалися національні виховні мотиви, формувалися морально-етичні засади сімейних взаємин. Сухомлинським була розроблена і реалізована глибоко продумана система педагогізації батьків-ського середовища, яка включала в себе план і програму педагогічного всеобучу батьків на весь період навчання дітей в школі. Навчальний заклад у Павалиші був першим, де запрацювала і школа для батьків – "Батьківський університет". Коли потенційним школярам виповнювалося чотири роки Василь Сухомлинський запрошував їхніх батьків у спеціально створену для них "школу", де упродовж двох років вироблялися спільні підходи до організації навчально-виховної роботи, учителі і батьки ставали справжніми однодумцями і партнерами.

Розширюючи педагогічний простір він починає сам створювати для павлиських дітей оповідання, притчі, казки, які лежать у площині української ментальності, українського світосприйняття, й широко застосовує їх у навчально-виховному процесі [3, с.8]. Винятковим не тільки для вітчизняної, але й для світової педагогічної теорії і практики є і залишиться дидактичне відкриття В.Сухомлинського – казки самих павлиських дітей. Навчити не окремих, а кожного творити казку – це прийом педагога допомогти дитині краще пізнати навколишній світ і взаємини між людьми, зробити їх доб-рішими, викликати бажання наслідувати найкращі риси позитивних персонажів. "Казка є тим різцем, який відточує найтонші риси індивідуального мислення кожної дитини і в той же час розкриває дитячі серця назустріч одне одному, творить тонкі інтелектуальні взаємини дитячого колективу", – відзначав Василь Сухомлинський [6, с.98].

Не можна не відмітити і ще одну, високо підняту і закцентовано вче-ним-педагогом актуальну як для тієї доби, так і для сьогоднішнього дня суспільно-педагогічну проблему – культивування рідної мови. Школа, писав В. Сухомлинський, стає осередком культури лише тоді, коли в ній панують чотири культи: Батьківщина, Людина, Матір і Рідне Слово. У багатьох пра-цях ("Слово рідної мови", "Джерело невмирущої криниці" "Любов до рід-ного слова" та ін.) він з особливим пієтетом говорить про роль рідної мови у вихованні молоді, піднімає питання її повноцінного функціонування. У самій Павлиській середній школі рідна мова

була у великій пошані: в кожному класі обладнано куточок рідної мови, а в школі – кімната Українського Слова, де зберігалися твори українських письменників, засновано і діяло Товариство шанувальників рідного слова, видавався літературний альманах "Веселка" [1, с.3].

Неоцінений його внесок у розвиток філософії становлення педагога. Розвиваючи ідеї класиків світової педагогіки – Я.А.Коменського, Ж.Ж.Руссо, К. Ушинського, Я.Корчака, А.Макаренка, – Василь Сухомлинський пов'я-зував вирішення широкого кола навчально-виховних завдань із високим рівнем професійної культури вчителя, вважаючи, що саме вчитель– "це перший, а потім і головний світоч в інтелектуальному житті школяра, він пробуджує в дитині жадобу знань, повагу до науки, культури, освіти" [5, т.1, с.197]. До його особи ставив високі вимоги, називаючи цю професію "лю-динознавством, постійним, невпинним проникненням у складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється". Досконале знання свого предмета, глибока любов до нього в поєднанні з любов'ю до дитини, уміння управляти її розумом і почуттями, спонукання до виявлення благородних почуттів, готовність прийти на допомогу, здатність до творчої праці, активна життєва позиція, потреба у самовдосконаленні – це далеко не повний перелік тих рис і якостей, які хотів він бачити в "інженерів людських душ".

Життя великого педагога-новатора обірвалося 2 вересня 1970 року, на 52-му році. Він був сповнений багатьох планів, мрій, творчих задумів. Про це свідчать твори, що побачили світ у 1970-і – 1980-і рр. – "Методика виховання колективу" (1971), "Розмова з молодим директором школи" (1973), "Листи до сина" (1978), "Як виховати справжню людину"(1989), "Хрестоматія з етики" (1990), в яких він розширює і поглиблює свою етико-педагогічну концепцію.

Після 1970 року почався новий етап його біографії – "життя після смерті" [3, с.9]. Це стосується видання і перевидання його 48 книжок, 500 наукових статей, понад 1500 оповідань і казок для дітей. Спадщина В.О.Сухомлинського розійшлася по всьому світу, живе своїм життям. Вражаючою є статистика популярності наукового доробку педагога-вченого: його твори видані 53 мовами світу загальним тиражем понад 15 мільйонів примірників.

Його ідеї, науково-методологічні розробки, практичний досвід сьогодні втілюється в освітньо-виховних системах європейських країн, Японії, Китаю, Америки. У Китаї, зокрема, створено Всекитайське товариство прихильників В.Сухомлинського (1998), яке щороку запрошує українських учених для читання лекцій. Не менш красномовний факт на користь популярності вчення українського педагога: випускник вищого педагогічного закладу в Китаї не отримає диплом, доки не складе залік за книжкою Василя Сухомлинського "Сто порад учителю".

Ідеї Сухомлинського сьогодні органічною частиною увійшли у сучасний навчально-виховний процес української школи, його ім'я і справа належно поціновані. За ідеями педагога-новатора працюють різні навчальні заклади, проводяться щорічні педагогічні читання "Василь Сухомлинський і сучасність". Його ймення носить Павлиська школа, Український коледж м.Києва, Олександрійський педагогічний коледж, Кропивницький інститут післядипломної педагогічної освіти, Миколаївський педагогічний університет, вулиці, відкрито музеї, кімнати, установлено меморіальні дошки. З метою належного святкування у 2018 р. 100-літття від дня народження видатного українського педагога Міністерство освіти і науки України розробило широкий план організаційних заходів. Рішення про відзначення цього знаменного ювілею було затверджено і 39-сесією Генеральної конференції ЮНЕСКО.

"Людина, – любив повторювати педагог,– народжується на світ не для того, щоб зникнути …пилинкою. Люди народжується, щоб лишити по собі слід вічний". Ці проникливі слова у повній мірі можна віднести і до самого Василя Олександровича Сухомлинського. Його життя і творчість залишаться назавжди дороговказом для всіх, хто присвятив себе високій місії – ростити Людину.

Література

1. Антонець М. Рідна мова у дидактичній спадщині В.О.Сухомлинського // Рідна школа. 2004. № 9. С. 3-6
2. Прокопенко І. Особистість учителя в педагогічній системі В.О.Сухомлинського // Педагогіка і психологія . 2003. № 2. С. 5-11.
3. Сухомлинська О. Випереджаючи час… Василь Олександрович Сухомлинський – до 85-річчя від дня народження // Рідна школа. 2003. № 9. С. 6-9.
4. Сухомлинский В.О.Этюды о коммунистическом воспитании // Народное образование. 1967. № 2.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5 т. К., 1976 – 1977.
6. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу. К., 1971.

Леонід Мазур, *доцент кафедри педагогіки Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, канд. філос. наук;*

Лариса Винарчик , *студентка 4-го курсу Бродівського педагогічного коледжу ім. М.Шашкевича*

Перспективи розвитку української освіти: „ Школа радості” чи „Новітні педагогічні технології”?

Стаття присвячена аналізу технократичних тенденцій розвитку вітчизняної освіти Оскільки вони тупо нав'язуються школі міністерством освіти, то автори намагалися з'ясувати кінцеву мету такої управлінської активності. Виявивши пряму залежність між інтенсивністю впровадження так званих „новітніх педагогічних технологій”, та деградацією школи, як соціального інституту, автори не виявили у очільників міністерства жодного бажання нести за неї хоч якусь відповідальність. Відтак, вони доходять висновку, що, виконана на замовлення міністерства повна ліквідація гуманітарного аспекту освіти не була якоюсь трагічною випадковістю, а ретельно спланованою акцією, свого роду диверсією проти „школи радості”, яку розбудовували Антон Макаренко і Василь Сухомлинський, і до яко.сьогодні навертається увесь цивілізований світ. Мотив такої діяльності керівників вищого ешелону освітньох влади простий: за будь-яку ціну збнрнгти свої пости, а для цього – формувати не людей і громадян, а вузьколобих професіоналів, які б не ставили питань, хто ними керує і куди намагається завести.

Ключові слова: Школа, освіта, вчитель, учень, педагогіка, управління освітою, „школи радості”, „новітніх педагогічних технології”.

Якщо спробувати однією фразою охарактеризувати найнепривабливішу рису української ментальності, то це була б абсолютно ірраціональна манія новизни. Особливо яскраво висвітившись у добу незалежності, вона передбачала, що з її настанням все в Україні буде нове: нова земля і нове небо, нові зорі і нове Сонце, нові люди і нові звірі, нові вчителі і нові учні, ну і, відповідно, як у казці, із небуття постане абсолютно нова українська школа. В принципі, вона вже й сьогодні є „новою”, поспіль

фемінізованою на догоду гендерній політиці міністерства освіти. Однак чи дуже це добре з точки зору філософії життя? Чи не є, часом, таке „очищення” „освітнього простору” від чоловічого її „фермента” реальним доказом її деградації? Адже скільки існує писана історія, „школа на чолі з мудрецем, завжди являлась необхідною формою організації науки”[6; с.127]. Цьому можна було б заперечити, що Шелер (а ця думка належить саме йому), буцімто, мав на увазі школу філософську. Але це був би дуже слабкий аргумент „проти”, бо на протязі майже всієї писаної історії *і н ш о ї* школи й не було. Вся її атмосфера була просякнута мудрістю і пошук істини був домінуючим в ній умонастроєм. А вищим призначенням її завжди вважалось: навчити дитину „уму-розуму”, а це означало – жити по правді і вірі.

І якщо нема сьогодні в Україні мудрого чоловіка, мужчини, щоб її очолити, й вивести на вторований і світлий шлях, то винна у цьому школа, яка не формує цілісну, гармонійну, а, головне, – моральну особистість, людину, яка дбала б не про миттєві матеріальні вигоди, а подумала б про сенс і мету життя sub spezie aeterni. Та, що говорити про державу! Школа працює так, що нема кому очолити її саму, або, бодай, галузеве міністерство, співробітники якого „не відають, що творять” і нема кому їх отямити. Адже саме їх стараннями вітчизняна освіта була повністю і остаточно очищена від гуманітарного її аспекту, бо не було їх кому зупинити. Де там! Саме за вказівкою міністра освіти Дмитра Табачника так звані типові навчальні плани школи були почищені від дисциплін гуманітарного циклу. Одним розчерком пера з них були вилучені філософія і логіка, етика і естетика, народознавство і краєзнавство, релігієзнавство і українознавство…

Ну, стосовно цього останнього, міністра можна було зрозуміти: він не мав до України жодного сентименту і,здається, для того й був посаджений у міністерське крісло, щоби зробити з наших співвітчизників вузьколобих технарів, або професійних ідіотів. Довго він там, правда, не просидів і це „соціальне замовлення” докінця не виконав, однак справу його продовжили спадкоємці – міністри-патріоти. Безпосередньо його міняв навіть міністр-націоналіст, але за час його правління жоден з перерахованих предметів у школу повернений так і не був.

Здавалось би, це зробить міністр-жінка, як більш чутливе створіння, що органічно переживатиме втрату школою її духовного компонента. Однак не на ту напали! Саме вона довела справу „зачистки” української школи від предметів, які „відповідали” за формування людини і громадянина, до логічного кінця.. „З її подачі” у цьому році зі стін школи було спроваджене „жалкое подобие истмата”, фантастичний предмет „Людина і світ”. Ніде, крім назви, про ці фундаментальні філософські категорії у ньому не було й згадки, але роль фігового листа він виконував перфект, бо читався в обсязі аж 17 годин річно. Цей факт яскраво свідчить про те, що дегуманізація освіти стала „генеральною лінією” освітньої політики доби незалежності. Але це ще не все! Завдяки тому, що політика ця була ще й гендерною, школа виявилася перекошеною. В ній відбулася тотальна маскулінізація задіяного в ній жіноцтва. Дорвавшись до влади, воно втратило будь-яке почуття міри в плані оновлення школи і, з метою реалізації обистих домагань, остаточно її зареформувало.

Як свідчить найновітніша історія України, са′ме жінки, які в освіті ствердились в епоху української самостійності і, навіть, осягнули в ній найвищі командні висоти, в силу емоційної нестабільності і якоїсь незрозумілої зарозумілості, власне й почали випробовувати школу на міцність. Що з цього вийшло ми вже бачимо. Принаймні, той, хто має очі, той бачить. А тут не потрібне якесь особливе „третє око”, „око Шіви”, яке просвічує все і всіх наскрізь, навіть оком „неозброєним” видно: школа лежить у руїні і міністри хором говорять про системну кризу освіти. Парадокс, однак, полягає в тому, що саме ті, під чиїм „мудрим” керівництвом „це було зроблено”, з притаманною їм первозданною наївністю, й питають: „Що робити?” І вони мабуть будуть дуже здивовані, коли почують у відповідь: „Нічого”. Т е п е р вже робити не треба нічого. „Справу зроблено”, чорну справу руйнування національної школи виконано найкращим чином. Тепер треба оговтатися і почати жити, жити, як люди, дихати глибше і заспокоїти своє розтривожене серце. Як цього й вимагає філософія серця й вітчизняна педагогіка, що завжди на ній ґрунтувалася. Та са´ма, яку ми, як Ісав первородство, проміняли на „чечевичну юшку” „педагогічних технологіїї” і збанкрутілих „новацій” столітньої давності. Тому й не дивно, що відродження національної школи фактично означало її

виродження, а приниження в ній ролі вчителя, як центральної фігури навчально-виховного процесу, означало втрату нею свого призначення.

Для того, щоб вона його виконувала, а саме: формувала людину і громадянина, вчитель мав би бути не лище носієм знань, зацикленим на своїй „науці”, вузьким предметником, а ще й мудрою і доброю людиною, носієм цінностей: любові і добра, правди і віри, гідності і честі, співчуття і милосердя тощо. Вони є „вічними” і скеровують людину до Бога і божественного, тому й виявилися у нас нікому непотрібними. І це цілком зрозуміло для суспільства, буйно помішаного на „новаціях” та „інноваціях”.. Ті, що його складали, вирішили, що означені вище цінності ні до кишені, ні до рота не покладеш, то ж чи треба з ними возитися? Відтак, було прийняте негласне, але одноголосне, рішення, на їх формуванні зекономити, полегшивши, таким чином, вчителям роботу. З цією метою, їм, взагалі пропонувалось пустити навчальний процес на самоплин і попрацювати в „автоматичному режимі”, тобто з „вимкненою” свідомістю і совістю, які, буцімто, могла б надсучасному навчальному процесу серйозно зашкодити. Бо й справді, якщо людина буде над тим, що вона робить, думати, рефлексувати над ймовірними наслідками надмірної своєї активності, то це сповільнить її поступальний рух! „Прориви в освітній парадигмі” найуспішніше здійснює той, хто звик, як у справжній революції, з простреленою головою мчатися вперед і не озиратися назад. Крім того, що´ б то був за освітній конвейєр, окремі ланки якого могли б видумувати щось своє, і виламуватися з поточної лінії, щоб про себе якось заявити! Так „революція” в освіті приходить до своєї протилежності: без вказівки „зверху” – ні кроку!

Палкі поборники таких нововведень переконували вчителів, що при достатньому відпрацюванні „технологічної карти”, в школі можна буде взагалі нічого не робити. Комп’ютер, мовляв, навчить, а інтерактивна дошка виховає… Які проблеми?! Як можна було на таких „благах цивілізації” не купитися!? І більшість вчителів на них міцно підсіли. Ті ж, що у технократичні дурнички не повірили, стали у школі справжніми ізгоями, були визнані „відсталими від життя” і повинні були її покинути.

Нічого „нового” у цьому, звісно, не було, у нас ж бо споконвік спостерігався зворотній добір людей при розбудові

соціальної піраміди і на її верхніх „поверхах”. зазвичай опинялося все пусте й легковісне. Намагаючись по щаблях соціальної ієрархіх просуватися, вчителі й вхопилися за „освітню технологію”, яка надзвичайно цінувалася керівництвом освіти. Але в силу своєї обмеженості воно не знало, що все це вже було, що на технократизмі в цій галузі попеклися навіть такі палкі прихильники „Богині Розуму”, як французи. У них-то й варто було повчитися, чого у школі робити не слід. Однак українці „не такі дурні”, щоби вчитися на помилках, та ще й чужих! Чи взагалі вчитися! „Хай думають коні…”, – кажуть вони, і роблять все „по-своєму”, тобто навмання або навпаки. „Щось устругнемо, а потім подивимося, що з цього вийде!”. Вийшло „як завжди”: при всіх своїх амбіціях і намаганнях, бодай у сфері освіти, бути „попереду цілої планети”, вчителі наші виявилися на соціальному дні, а школа – відкинутою назад на цілих півстоліття. І якщо б ми запропонували читачеві „картину” „модернізованої” французької школи 50-тилітньої давності без посилань на першоджерело, то він би сказав, що вона написана в Україні, „з натури” і що на ній ще не висохли фарби. „Реформи народної освіти нагромаджуються одна на одну, як ліки на столику важкохворого. Такого хворого, що його треба лікувати одночасно і від в’ялості, і від гарячкового збудження. В головах його безперервно міняються лікарі, а навколо юрмляться мільйони родичів хворого і дають суперечливі поради; одні виступають за „м’яке” лікування, інші рекомендують шокову терапію. Симптоми хвороби добре відомі: це масова неуспішність, відрив навчання від життя, розгубленість викладацького складу”[5].

Картина один до одного! Але їх так само розділяє часова прірва, і її треба чимось заповнити. Наші освітяни вирішили, що робити це треба за допомогою знання, що така „хвора реальність”, як школа, встане на ноги, якщо по її коридорах почнуть вільно розгулювати енциклопедисти і ерудити. Особливо, якщо і ті, і інші будуть переконаними глобалістами і космополітами.

Не маючи жодних застережень проти людського розуму, все ж переконані, що ще ніколи так гостро, як сьогодні, не стояло питання його мудрого застосування. Ті ж французи, що вірою ніколи „не страждали”, а якщо й вірили, то хіба що в те, що „розум – це сила!”, не раз набивши собі гулі на головах при спробах на нього надто запопадливо молитися[1], все ж знайшли у собі мужність, щоби

уявлення ці переосмислити і навіть покаятися. Проаналізувавши „історію хвороби” своєї школи, вони поставили їй вірний діагноз – надмірна революційність і безпросвітній технократизм. Підводячи підсумки цілій епосі, їх засилля, що ознаменувалась нагромадженням педагогічних заблуджень і поневірянь, відомий французький педагог Селестен Френе, запропонував їй адекватне лікування. – повернення до поміркованості і здорового глузду. „Тривалий час вважалось, – писав він, – що досвідчений педагог може повністю сформувати особистість дитини, застосовуючи методи „зборки машин”, всі деталі якої попередньо старанно оброблені. Ця концепція вичерпала себе. Тепер ми знаємо, що дитина, як і рослина, створює себе зсередини, і цей процес є строго індивідуальний. Такий один з головних законів життя. Зовнішні умови слугують дитині лише „матеріальною базою”, як і рослині, базою, з якої вона черпає ресурси, необхідні для її живлення і росту. На нас лежить обов’язок наблизити до неї ці ресурси, створити для неї сприятливе середовище живлення”[4; с.151].

Все геніальне – просте!. І не треба нічого „відкривати”: так само, як і хворій людині необхідна здорова їжа і чисте повітря, так і школі, як організму соціальному, потрібна специфічна духовна атмосфера, та, у якій безроздільно панували б любов і добро.

Про творення цього середовища в Україні дбали так само. Навіть у добу тоталітаризму! І завдяки цьому українська освіта увійшла в аннали історії педагогіки з іменами Макаренка і Сухомлинського. Але з „настанням” незалежності недолугі реформатори вирішили, що їх педагогічні системи вже є нікому непотрібними, що у школі „модерній” не буде ні трудового, ні морального виховання. Оскільки в такій своїй іпостасі, вона мала готувати виключно „здорових прагматиків”, чистокровних „арійських” українців, людей „без страху і докору”, то „якісь-там” духовні шукання могли б їй у цьому лише зашкодити. З цього часу „світле майбутнє” дитини, почало однозначно пов’язувалось з „успіхом” (читай: неробством, „купою грошей” і „всесвітньою славою”). Якою? – Не має значення! А допомогти досягти його нібито може тільки „технологія”. Відтак і атмосфера школи мала б бути наповненою не любов’ю і добром, а, замішаним на прагматизмі, т е х н і ч н и м і н т е л е к т о м . Однак, як і слід було очікувати, замість того, щоби давати дитині елементи

живлення і росту, в і н , як іржа, роз'їдав її внутрішній світ. І навіть того, що в і н міг би дати, – розвитку логічного мислення, – не давав, бо, через цілковите блокування роботи правої півкулі мозку, – стабільно виймав з неї душу.

Таким чином, не погрішивши проти істини, ми могли б сказати, що вітчизняна освіта стала його жертвою. І, тим не менше, ті, що уявили себе великими керівниками її, й дотепер пропонують й о г о вчителям у якості найперших „ліків". Подібне, мовляв, лікується подібним! На жаль, на відміну від справжньої гомеопатії, яка цим принципом насправді керується, й о г о почали пропонувати нашим дітям не на „вістрі ножа", а конячими дозами. Очистивши освіту від гуманітарного її аспекту, її віддали на й о г о поталу. Що найбільш образливо, ще на початковій ланці школи, як найбільш ранній диспозиції становлення особистості. Відтак, життєвий порив її прибивався на корню. Однак, не слід думати, що зашкодив в і н лише дрібним дітям. Соматизація й о г о тупого тиску на психіку на початковій ланці освіти, звичайно дала свої прогірклі „плоди", і діти втратили цікавість до життя. Але дія й о г о тут не вичерпалась, а лише піддалася трансформації і (у геометричній прогресії!) продовжила продукувати апатію у ставленні до освіти на наступних її етапах. І якщо учні початкових класів деградували переважно фізично, то старшокласники і студенти – морально і…інтелектуально. Вони ніби помінялися місцями, і якщо, скажімо, у третьому класі, під тиском „просунутих" у напрямку „освітньої технології" вчительок і надсучасних батьків, учні за інерцією ще продовжують витягати „з своєї голови" інтеграли і кубічні корені з семизначних чисел, то на третьому курсі „Політехніки" вони вже, особливо не напружуючись, множать два на два на калькуляторі і „успішно" читають по складах. Що й треба було довести! І ніхто не може ситуацію цю змінити, бо „студенти" ці є „платними", що фактично означає „блатними"..

Ті ж, які мають дрібних дітей, але щодо можливостей їх „дорости" до такого „університету" ніяких ілюзій не плекають, змушені віддавати їх на „підготовку" за програмою з надзвичайно привабливою назвою – „впевнений старт". Йдеться тут, звичайно, ні про який не про „старт", а про гроші, які у них впевнено вициганять винахідливі педагоги, які „смекнули", що коли дитину почати

„готувати” до школи з чотирьох-п’яти років, то, прийшовши до неї у с і м , вона буде „блистать умом” і „затьмарить” своєю ерудицією не лише своїх однокласників, а й учителів! І, хоча всі прекрасно знають, що „на фініш”, тобто до закінчення початкової її ланки, вони прийдуть одночасно, всі на разі з „стартової” оьізнаності тішаться і залюбки відшпилюють геніальним вчителям у твердій валюті.

Щоби радість ця охоплювала якомога більш широкі „народні маси”, центрів „раннього розвитку дитини” по великих містах наплодилося „тьма”. Вони, відповідно, дають „тьму”, зазвичай непотрібного дітям, з н а н н я , а тим часом помірковані батьки намагаються „десь напитати”, не схибленого на н ь о м у , поблажливого вчителя початкових класів, до якого можна було віддати їх у таку „науку”, яка не „вилізе їм боком”. Тим боком, з якого знаходиться печінка. А в тому, що це може статися, не важко переконатися, спостерігаючи, як катастрофічно збільшилась на початковій ланці школи кількість дітей з жовтоблакитним кольором обличчя. Бо, хоча надмірна кількість знання б’є по всіх функціональних системах дитячого організму одночасно, першою жертвою його падає все ж о ч и с н а , та, у якій печінка відіграє роль „першої скрипки”.

Спостерігаючи, як згасають і в’януть „на корню” не просто „якісь-там”, абстрактні „українці”, а „ ї х в л а с н і д і т и ” , „найбільш відсталі” батьки почали подавати сигнали „SOS” і ставити під сумнів не лише мудрість рішень міністерства освіти, а й, очолюваної „мудрецем”, АПН, співробітники якої „найкращі в світі програми” на їх голови, власне, й створюють. Це було вже, звичайно, „вершиною нахабства”, але, виражаючись найбільш шанованою і цінованою у столиці України, взагалі, а у міністерстві її освіти – зокрема, мовою, „на каждый роток не накинешь платок”, тим паче, що „роток” той добре захований в інтернеті і цих „контрреволюціонерів”, „жалобників” і „ніженок” просто неможливо „вичислити”, зідентифікувати у часі і просторі, щоби на їхніх же дітях „по повній програмі” й „відігратися”. Але, коли деякі діти, які не відзначалися підвищеною дубовістю, приймаючи близько до серця означені вище програми і намагаючись їх повністю виконати, почали прямо в класі засинати „вічним сном”, це змусило й міністерських чиновників задуматися над тим, що

вони роблять і навіщо. Відтак, чи не вперше в історії незалежної України у його стінах було прийняте правильне рішення – програми розвантажити. Так-то воно так, однак як це зробити. Виявляється не менш важко, як правильне рішення прийняти, його виконати[3].

Людині „простій", не обтяженій ніякими науковими титулами, зробити це видається простіше простого: „Як завантажили – так і розвантажте!", – кажуть вони Повикидайте зайве й дурне і будете мати гарні програми, за якими можна нормально вчити нормальних дітей! Але „людям науки" прості відповіді не підходять. Вони їм є просто „протипоказаними". Саме в силу їх простоти, їх переосмислення пов'язано у них з серйозною психічною ломкою, бо вони не на жарт задумуються над питанням: хто ж то міг би зробити?

Знову ж таки, той, хто у „справжньому науковому казані" не поварився, мог би подумати, що найкраще з цим завданням справились би самі діти. Чому б ні?! Зовсім не поділяючи точку зору Селестена Френе, що „у кожній дитині утримується більше істин, ніж в усіх педагогічних підручниках світу разом взятих" [4; с.8], все ж можна припустити, що вони є значно розумнішими, ніж про них думають „особливо обдаровані" вчителі і недовчені клерки у міністерстві освіти. Принаймні для того, щоби виконати необхідну „вівісекцію" програм, розуму у них би вистачило. Адже, пройшовши через „кола пекла" початкової школи, вони добре запам'ятали, використовуючи які вправи, у них виїдали печінки, а за допомогою яких правил – виймали мізки; якими „основами комп'ютерної грамотності" посадили зір й у кількох площинах викривили хребет, а якими „основами здоров'я", їх його позбавили. (Його ж у нас шукаються не в басейнах і не на стадіонах, а висиджують над підручником. „На п'ятій точці" прямо в класі!)

„Повикидавши зайве" з програм, учні початкових класів врятували б не одне життя своїх „сородичів", які до школи лише готуються і на яких пройдена ними екзекуція ще лише очікує. Вони виконали б цю гуманістичну місію найкращим чином! Безкоштовно і з превеликим задоволенням! Але хто їм це дозволить? Адже , устами дитини глаглить істина а кому вона у нас потрібна? Міністру? Але, якби він на неї орієнтувався „по життю", то як би опинився у керівному кріслі!? Тому він і доручає „розвантажувати"

програми тим, що їх „завантажували”, заздалегідь знаючи, що вони нічого робити не будуть. Йому ж бо достеменно відомо, що за кожним таким „завантаженням” стоїть чиясь дисертація. А якщо людина „життя поклала” на те, щоби довести, що саме у другому класі діти найкраще опановують вищу математику чи математичну логіку, а на захисті Вчену раду переконала, що тим сами зробила світове відкриття, то як´ вона може від цього відмовитися? Це означало б понизити рівень світової педагогічної думки! А, крім того, – як можна відмовитися від самої себе, своєї „наукової” сутності і такого самого ступеня! Хто в Україні готовий зробити собі таке „харакірі” заради життя і здоров’я „незахищених” і „нетитулованих” діток!?

Принаймні за останні два роки, на протязі яких у міністерстві „щось торочать” про „спрощення програм”, жодного такого камікадзе так і не знайшлося. І „по-людськи” їх можна зрозуміти. „Горнило” захисту і пильне око ВАК’у змушує майбутніх „науковців” понад усе цінувати не Істину, а життя і шлях, „життя в науці” і шлях до грошей і слави. Тому дилеми: рятувати дитяче здоров’я чи власну шкуру – для них не існує. Так, що „по часті” полегшення програм початковій ланці освіти поки-що нічого не світить. Дай Бог, щоби „на цьому ся стало” і припинилося їх ускладнення, адже захисти дисертацій ніхто не відміняв, а у кожній з них повинна утримуватися добре законспірована „новизна”, яка за принципом deus ex machine безпосередньо на захисті й повинна бути „викрита”, або „з математичною точністю” доведена, тобто „випробувана” на дітях і відображена у статистиці.

Та хіба для того, щоби над дітьми зразково познущатися, потрібні наукові степені і звання? Зовсім ні! Достатньо „просто собі” зробити якесь пристойне педагогічне „відкриття” і показати його достатньо тупому керівнику освіти. І він буде його „просувати”, наївно сподіваючись, що разом з „винахідником” просунеться й сам.

Література

1. Бунин И. А. Богиня Разума //Бунин. Сочинения. в 4-х томах. Т.3. М.,1985.
2. Вульфсон Б.Л. Вступительная статья //Френе С. Избранные педагогические сочинения. М.,1990.
3. Теслюк Л. Як розвантажити перевантажених? //Наша Батьківщина. – 2015. – 27 травня.
4. Френе С. Нравственное и гражданскоэ воспитание //Избранные педагогические сочинения. М.,1990.
5. Le Monde. 1970. 09. 04.
6. 6. Scheler M. Die Wissenschaftsformen und die Gesellschaft. Leipzig. 1926.

Ніна Новикова, *завідувач кафедри природничо-математичної освіти Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти*

Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського в розбудові Нової української школи

У статті висвітлено ідеї В. Сухомлинського та їх значення для реалізації концепції «Нова українська школа». Окреслені завдання школи на сучасному етапі розвитку суспільства, зазначено значний компетентнісний потенціал освіти. Проаналізовано сутність педагогічної майстерності та педагогічної культури в працях ученого-практика.

Доведено характерні риси педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського, її новаторський характер, наукову обгрунтованість, методичні ідеї.

Розглянуто деякі поради навчального видання В. О. Сухомлинського «Сто порад учителю», що висвітлили питання організації, змісту, форм, методів і прийомів навчально-виховної роботи, самовиховання школярів. Представлені елементи педагогічного досвіду Павлишської середньої школи, що співзвучно концепції Нової української школи

Ключові слова: концепція, нова українська школа, життєві компетентності, педагогічна спадщина, професійна культура.

Один із пріоритетів в Україні як незалежної Європейської держави - підвищення якості освіти, тому в червні 2016 року розпочато розробку нового Стандарту загальної середньої освіти, який визначатиме основні орієнтири європейського напряму освітнього розвитку нашої країни.

Значний вплив на розвиток системи шкільної освіти здійснювали зміни в суспільному житті країни, серед яких виділяємо ряд чинників, зокрема науково-педагогічні (наукові відкриття, здобутки й педагогічні дослідження, реформи в освіті) та ціннісні (чесноти, національні традиції і світова культура, закладені в змісті освіти) [3].

Підвищення якості освіти можливе за умови зміни сутності освітнього процесу. Ця зміна, на думку Міністерки освіти і науки України Лілії Гриневич, передбачає перехід «до щоденного пошуку таких видів навчальної діяльності, які сприяли б невпинному

поступові кожного учня і кожної учениці. Від уявного нагромадження знань – до справжнього розвитку вмінь. Від покарань – до творчого пошуку. Від виснажливого заучування – до радісних відкриттів [2, с. 5].

У концепції «Нова українська школа» зазначено значний компетентнісний потенціал освіти, у якому окреслено можливість формувати вісім ключових (життєвих) компетентностей, - спілкування рідною / державною мовою; спілкування іноземними мовами; математична та компетентності у природничих науках і технологіях; інформаційно-цифрова; уміння вчитися впродовж життя; соціальна (для здоров'я і добробуту, для демократичного громадянства); ініціативність і підприємливість; обізнаність та самовираження у сфері культури. Серед ставлень, зазначених у компетентності для демократичного громадянства, зазначено, зокрема, «…оцінювання внеску українських … учених і винахідників у суспільний розвиток» [2, с. 38].

Вирішення проблеми формування життєвих компетентностей актуалізує творча багатогранна педагогічна спадщина народного вчителя В. О. Сухомлинського, що відзначається новаторським характером, науковою обгрунтованістю, методичними ідеями та привертає увагу фахівців в Україні та за її межами. Його праці перекладені 56 мовами, понад 50 книжок славетного педагога вийшло загальним накладом понад 12 мільйонів примірників у 1990 році, а книга «Серце віддаю дітям», що удостоєна Державної премії Української РСР, видавалася 29-ма мовами 55 разів [4, с. 5].

Особливу увагу вчений зі світовим іменем приділяв педагогічній майстерності та педагогічній культурі, саме ці дефініції він увів у вітчизняну педагогіку. В. Сухомлинський зазначав, що основу педагогічної культури «становлять: глибоке знання вчителем свого предмета, багатство методів вивчення особистості учня, педагогічна етика, педагогічна творчість, науково-дослідна робота вчителя, єдність науки й майстерності» [6].

Реалізація завдання шкільних курсів - формування однієї із ключових компетентностей (соціальної) - можлива шляхом ознайомлення з досягненнями вітчизняних учених у розвиток педагогічної науки.

Відомий педагог окреслив дидактичні умови реалізації змісту навчання, його відображення в літературі та зазначив два напрями:

зміст навчального матеріалу не може бути простим, але й не повинен бути переобтяжений науковим матеріалом, великою кількістю фактів і явищ, формул і задач, які учень не буде в змозі засвоїти; навчальний матеріал також має бути поданий у доступній формі та викликати в учня інтерес до пізнання нового.[7, с. 108-110].

У навчальному виданні «Сто порад учителю» він висвітлив питання організації, змісту, форм, методів і прийомів навчально-виховної роботи, самовиховання школярів. Справжньою школою становлення педагога слугує багатьом досвід Павлишської середньої школи. В. Сухомлинський писав: «Радість творчої праці, повнота життя завдяки творчості- до цього прагне кожна культурна , освічена людина. Питання про те, як розкрити свої здібності в благородній справі виховання молодого покоління, як знайти себе в цій одній з найцікавіших , найскладніших , найгуманіших спеціальностей – хвилююче питання…» [8, с. 4].

Для нової української школи, в якій активізується пізнавальна діяльність учнів, удосконалюються навчальні програми, формуються життєві компетентності школярів, особливо актуальною є ідея вченого про виховання трудівників думки, не споживачів готового, а добувачів знань. Зокрема, в пораді 30—й «Про інтелектуальне життя вихованця» зазначено, що « крім звичного кола шкільних справ, уявлень, інтересів,» у школяра «… має бути багате, багатогранне інтелектуальне життя. Мова йде про читання учня, особливо у підлітковому віці» [8, с. 94]. Тому «ввести кожного учня у світ книжок, виховати любов до книжки, зробити книжку провідною зіркою в інтелектуальному житті – це залежить від учителя, від того, яке місце в його власному духовному житті займає книжка. Читання стане духовною потребою вашого вихованця за умови , якщо він відчує, що ваша думка повсякчас збагачується, якщо переконається в тому, що сьогодні ви не повторюєте те, що говорили вчора» [8, с. 95].

У пораді 62 «Які якості треба мати педагогу як вихователеві» В. Сухомлинський стверджував, «що ставлення наших вихованців до знань, які набуваються в школі, величезною мірою залежать від того, як вихованці ставляться до вчителя – світоча знань. У закоханого у свій предмет педагога учні теж проймаються почуттям любові до знань, науки, книги. Слово вчителя несе в собі не тільки

смисл, зміст предмета, але й емоційний відтінок думки; емоції, почуття пробуджуються в учнів лише за тієї умови, коли перед учнями людина, палко закохана в науку» [8, с. 182].

Розкриваючи питання про закоханість у предмет, його джерела, про виховання любові до науки, великий учений зауважував, що « по- справжньому любить свій предмет лише той педагог, який на уроці викладає соту частину того, що знає. Чим багатші знання педагога, тим яскравіше розкривається його особисте ставлення до знань, науки, книги, розумової праці, інтелектуального життя. Це інтелектуальне багатство і є закоханістю вчителя у свій предмет у науку, школу, педагогіку». На знання, що одержували школярі на уроці, В. Сухомлинський дивився, «як на зернятко, з якого виростає могутня поросль думки, даючи багатий урожай, жадобу пізнання, прагнення бути розумнішим, розвинутішим, духовно багатшим, якщо цього врожаю немає, навчання перетворюється в зубріння, урок – у перевірку визубреного, учень – у слухняний механізм, який заучує знання» [8, с. 183].

Досвід Павлишської середньої школи на чолі з Василем Олександровичем, його узагальнення і висновки щодо багатьох проблем життя колективу (трудового, морального, громадянського, духовного, інтелектуального виховання тощо) здобули широке визнання серед учительства, педагогічної громадськості в умовах реалізації реформування школи, розбудови національної державності.

Актуальним внеском для сучасної школи є розробка теоретичного і методичного підґрунтя трудового виховання. У праці В. О. Сухомлинський вбачав велику виховну силу за умови, коли вона збагачує інтелектуальне життя та сповнює багатогранним змістом розумові інтереси і перетворюється на життєву потребу. Його заклик виховувати трудовими захопленнями (порада 34 серед його 100 порад) виникло із повсякденних спостережень ученого-практика. Його досвід довів, що для розумового розвитку школярів важливо, зокрема, створення необхідного середовища для нормального розвитку для життєвих явищ у рослин і тварин та «керування цим середовищем» Саме в сільськогосподарському дослідництві - рослинництві і тваринництві як « засіб конкретних уявлень в узагальненні і переходу від висновків і узагальнень до

практики» Тому, на його переконання, «сільськогосподарська праця – це- один з найрозумніших видів трудової діяльності» [8, с. 108]..

Ми маємо справу, - писав педагог, - з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим, що є в житті, - з людиною. Від нас, від нашого вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежать її життя, здоров'я, розум, характер, воля, громадянське і інтелектуальне обличчя, її місце і роль у житті, її щастя;

...на дитину впливає багато людей і явищ життя... Але людська природа може розкритися повною мірою лише тоді, коли в дитини є розумний, умілий, мудрий вихователь;

...об'єкт нашої праці - найтонші сфери духовного життя особистості, яка формується, - розум, почуття, воля, переконаність, самосвідомість. Впливати на ці сфери можна тільки так само - розумом, почуттями, волею, переконаністю, самосвідомістю. Найважливіші інструменти нашого впливу на духовний світ школяра - слово вчителя, краса навколишнього світу і мистецтва, створення обставин, в яких найяскравіше виражаються почуття - весь емоційний діапазон людських відносин;

...однією з найважливіших особливостей творчості педагога є те, що об'єкт його праці - дитина - повсякчас змінюється, завжди новий, сьогодні не той, що вчора. Наша праця - формування людини, і це покладає на нас особливу відповідальність, яку ні з чим не зіставиш» [5, т. 3, с. 420-421].

На думку В. Кравцова, розвиток професійної культури вчителя В. О. Сухомлинський пов'язував з кількома факторами. По-перше, з постійною творчою працею. Василь Олександрович був переконаний, що вміння працювати творчо педагог мусить виробити в себе сам у процесі повсякденної професійної діяльності. Він зазначав, що якою б талановитою не була людина, яку б базову підготовку вона не мала, якщо не вчитиметься на досвіді (власному та інших педагогів), то ніколи не стане кваліфікованим учителем-професіоналом.

По-друге, високий рівень професійної культури формується в учителя протягом кількох років копіткої роботи із

самовдосконалення. Розпочавшись у стінах педагогічного навчального закладу, вона триває все життя.

По-третє, професія вчителя поєднує в собі дві спеціальпості, адже він має бути не тільки фахівцем зі свого предмета, а й вихователем, прищеплюючи учням ідеали, традиції, цінності культури.

По-четверте, В. О. Сухомлинський вважав, що ефективний виховний вплив можливий тільки в умовах спрямованої діяльності всього вчительського колективу школи, батьків, громадськості, соціального середовища. Отже, з одного боку, вчитель є організатором, центральною фігурою, координатором навчального процесу, що висуває певні вимоги не тільки до змісту й рівня його професійної культури, але й до його ж таки духовного світу, рівня загальної культури. З іншого — становлення вчителя як професіонала відбувається в педагогічному колективі, в процесі здобуття досвіду субкультурного середовища [1, с. 24-25].

Отже, В. О. Сухомлинський розглядав педагогічну культуру як сукупність знань, умінь, цінностей, переконань, як інтегральну характеристику педагогічного досвіду, професійної і духовної культури на основі глибокого знання матеріалу, безпосереднього звернення вчителя до розуму і серця вихованців тощо.

В основах нового Стандарту освіти «Нова українська школа» окреслено результати навчання учнів, серед яких, зокрема, зазначено:

розуміння наукових основ техніки і технологій, їхнього значення для життя людини та соціально-економічного розвитку суспільства; отримання задоволення від інтелектуальної діяльності [2, с. 36].

Саме В. Сухомлинському належить ідея про необхідність залучення школярів до інтелектуальної (наукової) діяльності. Це співзвучно концепції Нової української школи

Отже, аналіз педагогічного доробку В. О. Сухомлинського виявляє його високоморальне ставлення до освіти, до перспективи розвитку шкільництва в Україні та потребує подальших наукових досліджень.

Література

1. Кравцов В. О. Вимоги до професійної культури вчителя в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / В. О. Кравцов // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. – 2004. - № 1 (42). – С. 21-31.
2. Нова українська школа: основи Стандарту освіти. – 2016. – 64 с.
3. Новикова Н. І. Розвиток шкільної біологічної освіти на теренах України : Навчальний посібник / Н. І. Новикова. – Львів : Тріада плюс, 2014. – 288 с.
4. Спогади про Сухомлинського / Упоряд. С. П. Заволока. – К.: Рад. шк., 1990. – 223 с.
5. Сухомлинский В. О. Вибрані твори: У 5 томах / В.О.Сухомлинский К. : Рад. школа, 1975-1977.
6. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи [Текст] / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти томах. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 4. – С. 393-626.
7. Сухомлинский В. О. Сердце отдаю детям [Текст] / В. А. Сухомлинский // Вибрані твори : – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 384 с.
8. Сухомлинский В. О. Сто порад учителеві. – / В. О. Сухомлинский. - К. : Рад. шк., 1988. – 310 с.

Олена Пєхота, *доктор педагогічних наук, професор,*
завідувач кафедри менеджменту освіти та педагогіки вищої школи
Миколаївського національного університету ім.В.О.Сухомлинського

Впровадження спадщини В.О.Сухомлинського в сучасну педагогічну освіту

В епоху становлення глобального світу створюється принципово нова науково-технологічна, соціальна і культурна основа суспільного буття, коли визначальними стають інтелект та освіта. Одним із головних викликів нашого часу є самоідентифікація в широкому і вузькому розумінні та звернення до різних вимірів минулого. До минулого, яке пов'язане з сьогоденням, належить постать В. О.Сухомлинського. У 90-ті роки XX ст., за визначенням академіка О. Я. Савченко, сформувався напрям в історії педагогіки – «сухомлиністика», який досліджує і поширює його спадщину, підтримує досвід реалізації й розвиток його ідей в Україні та світі. Визначено головні ідеї, які розвинув Василь Олександрович у своїх працях. Нагальною потребою є впровадження їх в сучасну педагогічну освіту. В статті подано систему роботи Інституту педагогічної освіти по впровадженню спадщини В. О. Сухомлинського в навчальний процес, науково-дослідну та виховну роботу зі студентами.

Ключові слова: спадщина В.О.Сухомлинського, педагогічна освіта, впровадження, особистісно-орієнтована освіта, Інститут педагогічної освіти.

Постановка проблеми. Час та ідеї В.О.Сухомлинського. В епоху становлення глобального світу взаємозв'язки і взаємозалежність індивідів, держав, націй розширюються. Інтенсивно формуються планетарний інформаційний простір, трансконтинентальний ринок капіталів, товарів, робочої сили. Активізується техногенний вплив на природне середовище. Ускладнюються етнічні і міжконфесійні зв'язки та відносини. А це утворює принципово нову науково-технологічну, соціальну і культурну основу суспільного буття, коли визначаючими стають інтелект та освіта. Відкриваються нові можливості людини, чим зумовлюють несподівані за інноваційним змістом стратегії розвитку соціального буття, проблеми та виклики [6].

«Одним із головних викликів нашого часу є самоідентифікація в широкому і вузькому розумінні, і, як наслідок – всезагальне звернення до різних вимірів далекого і близького минулого, яке сьогодні постає певним камертоном пошуку стратегій майбутнього, чинником самопізнання, складником нашої ментальності. У сучасний політичний і особливо культурний науковий дискурс увійшла та історія, що співзвучна проблемам сьогодення, віддзеркалює в собі гострі і невирішені питання буття, культури, освіти. До минулого, яке пов'язане з сьогоденням тисячами зв'язків, із яким Україна рухається у майбутнє, належить і постать Василя Олександровича Сухомлинського – учителя, гуманіста, творця. Він значно обігнав свій час [3, с.8-9].

Аналіз досліджень і публікацій. Всі роки незалежної України науковці і практики активно реформували педагогічну освіту, глибоко розуміючи її роль у розвитку суспільства. В. Сухомлинський є унікальним представником як глибокого теоретика, так і учителя та директора, котрий роками створював свою авторську, експериментальну школу. І не тільки педагогічним досвідом, але й усім своїм способом життя він намагався показати, яким повинен бути вчитель. Для нього вчитель не тільки транслятор знань (носій компетентностей), не тільки професіонал-предметник, а й носій інтелігентності у високому розумінні цього слова. Він одним з перших педагогів нашого часу писав про те, що учитель має бути людиною , яка не тільки організовує процес пізнання та виховання, а в першу чергу супроводжує процес самопізнання і саморозвитку дитини з урахуванням задатків кожного окремого учня. Він дуже багато писав про одну з головних навичок учителя – учитися все життя самому і навчити учитися школяра [9].

Особливе місце серед досліджень педагогічних персоналій посідають праці, присвячені вивченню окремих складових педагогічної системи Василя Сухомлинського. Вона є постійним об'єктом уваги науковців не тільки в Україні, а й за кордоном.

Творчість Василя Сухомлинського, починаючи з 1950-х років, привертала увагу не тільки освітян, а й усієї громадськості. Про масштаби вивчення й розповсюдження творчого доробку педагога-новатора свідчать матеріали трьох бібліографічних покажчиків, підготовлені дружиною Ганною Сухомлинською і донькою Ольгою Сухомлинською [1].

Ще за життя педагога в періодичних виданнях з'явилися публікації, в яких аналізувалися його здобутки. Одні вчені високо оцінювали ці досягнення (О. Т. Губко, Ф. А. Кузнєцов, Є. В. Лебедєв, А. К. Левшин, С. Л. Соловейчик тощо), інші – висловлювали критичні зауваження (В. В. Кумарін, Б.Т.Лихачов та ін.).

У 90-ті роки XX ст., за визначенням академіка О. Я. Савченко, сформувався напрям в історії педагогіки – «сухомлиністика», який, спираючись на творчий доробок В. О. Сухомлинського, досліджує і поширює його спадщину, підтримує досвід реалізації й розвиток його ідей в Україні та за її межами [8, с. 17-22]. Він об'єднав передусім педагогів України, а також Росії, Вірменії, Греції, Китаю, Німеччини та інших країн. У рамках цього напряму швидкими темпами зростає кількість публікацій, у яких висвітлено життя, діяльність та окремі аспекти педагогічної системи В.О.Сухомлинського. Розгортання предметного поля педагогічної науки в цьому аспекті зумовило необхідність їх систематизації, а також проведення педагогічного аналізу, що сприятиме визначенню місця цих досліджень у сухомлиністиці, встановленню напрямів подальшого вивчення спадщини В. О. Сухомлинського. Розв'язати ці завдання можливо шляхом проведення історико-педагогічного пошуку, що стає невід'ємною складовою загальнопедагогічних досліджень.

Аналіз наукових праць вітчизняних педагогів, присвячених вивченню педагогічної системи В.О.Сухомлинського, дозволяє простежити загальні тенденції розгляду його педагогічних поглядів та внеску у вітчизняну і світову педагогічну скарбницю.

Аналізу складових педагогічної системи В.О.Сухомлинського, виділенню етапів їх становлення і розвитку присвятили свої праці М.В.Богуславський, Б.Ф.Кваша, В.Г.Кузь, М.І.Мухін, В.Г.Риндак, А.Я.Розенберг, О.В.Сухомлинська та інші.

Особистість В.О.Сухомлинського, окремі аспекти його педагогічної спадщини стали предметом вивчення науковців як в Україні (М.Я.Антонець, І.Д.Бех, В.І.Бондар, І.А.Зязюн, В.Г.Кузь, О.Я.Савченко, М.Л.Сметанський та ін.), так і поза її межами (А.М.Борисовський, Б.Ф.Кваша, М.І.Мухін, В.Г.Риндак, С.Л.Соловейчик та інші).

Історіографічний аналіз наукового доробку В.О.Сухомлинського в контексті вивчення проблеми педагогічних персоналій в історико-педагогічній науці зробив Н.М.Гупан, а порівняльний аналіз систем В.О.Сухомлинського та А.С.Макаренка в англомовних дослідженнях здійснила Н.П.Дічек.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення особливостей досвіду Інституту педагогічної освіти Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського щодо впровадження його спадщини у сучасну педагогічну освіту.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні визначено головні ідеї, які розвинув Василь Олександрович у своїх працях:

«– любов до дитини;

– розвиток творчих сил кожної окремої особистості в умовах колективної співдружності і на основі етико-естетичних цінностей, інтересів, потреб, який спрямований, зрештою, на творчу працю;

– культ природи, природа як найважливіший засіб виховання почуття прекрасного і гармонії;

– формування у дітей «культури бажань» і «культури потреб»;

– розробка демократичних педагогічних засобів і методів навчання та виховання (повага, заохочення, зосередження на позитивному, моральне покарання);

– звернення до внутрішнього світу дитини, опора на її сили, внутрішні потенції, підтримка і розвиток того здорового, що є в кожній особистості;

– розвиток ідей «радості пізнання», тобто емоційного сприйняття процесу навчання;

– демократизація структури управління навчально-виховним процесом у школі (психологічний і педагогічний семінари, школа для батьків тощо)» [10, с. 384].

Наступним кроком є **впровадження їх в сучасну педагогічну освіту.**

З нашої точки зору, в першу чергу мають теоретичне та практичне значення *ідеї особистісного підходу* як до організації навчання і виховання дитини, так і до розвитку і саморозвитку людини. Сьогодні ідеї розвитку особистості, розвитку людини стають основною складовою державних ідеологій багатьох країн світу. Саме вони повинні об’єднати і українську педагогічну теорію

та практику. Вона має іншу спадщину, коли «колективістські начала часто абсолютизувались. Це призводило іноді до деіндивідуалізації особистості, до того, що вона не могла бути самостійною в суспільному житті» [3, с. 9]. А саме особистісний розвиток людини будь-якої країни завжди є передумовою ефективного суспільного розвитку, побудови міцної держави.

Сьогодні науковці багато пишуть про особливості впливу на людину як національного, так і глобального просторів. У зв'язку з цим виникає гостра потреба створення толерантної педагогіки, яка, не втрачаючи суб'єкт - суб'єктного характеру взаємодії, орієнтується на позитивні її наслідки. Таку педагогіку В. О. Сухомлинського сьогодні ще можна порівняти з педагогікою добра в широкому розумінні цього філософського поняття, яку все своє життя створював інший наш відомий співвітчизник, педагог за покликанням і вчений за сутністю життя І. А. Зязюн. Їх життєвий шлях бере свій початок з сільської школи [4, с.9] і саме вона надихнула їх на створення різних за формою, але однакових за глибинною сутністю педагогічних систем. І особливо це стосується вимог до особистості вчителя. В наш час ці ідеї та дії педагогів набувають надзвичайного значення.

Особливої уваги потребують питання про взаємовплив і взаємодію теорії і практики, яке є ключовим для педагогічної науки. В рамках дослідження спадщини В. О. Сухомлинського воно набуває надзвичайно важливого значення.

Наука сьогодні є одним із найважливіших соціальних інститутів, а ефективності наукових досліджень надається державного значення. Гостро необхідна відрегульована система взаємодії педагогічної науки і практики у зв'язку з її майже повним оновленням. Сьогодні це не просто велика відповідальність, а й обов'язок науковців не тільки розробляти рекомендації освітянам, а й відповідати за їх грамотну реалізацію.

На жаль, сьогодні панує вузькоутилітарний підхід, який виявляється у невмінні практика відрізнити теоретичну проблему від конкретної педагогічної задачі. Над цим багато думав В. О. Сухомлинський: чи корисно вчителю користуватися готовими методичними розробками, чи слід надати йому більшої самостійності. Він вважав, що педагога треба вчити робити правильні практичні висновки із теоретичних передумов і

результатів дослідницької діяльності. Поглинений щоденними турботами, вчитель, як правило, надає перевагу чітким методичним рекомендаціям порівняно з глибоким осмисленням іноді складних психолого-педагогічних ідей і теорій.

З нашої точки зору, в підготовці сучасного вчителя вплив педагогічної теорії на підготовку вчителя може бути прямим і опосередкованим. Ідеї В. О. Сухомлинського-теоретика високого рівня узагальнення можуть не мати безпосереднього практичного втілення. Наприклад, гуманістичний підхід до дитини і до організації її життєдіяльності, що бере початок від класиків педагогічної думки, в спадщині В. О. Сухомлинського набуває системного вигляду і конкретного діяльнісного забезпечення для свого часу. Але в основі всього зробленого лежить цінність для дитини (і людини) знань, освіти в цілому, іншої людини, яка знаходиться поруч з нею. Безумовно, вони потребують подальшої методичної розробки.

Система роботи Інституту педагогічної освіти по впровадженню спадщини В.О.Сухомлинського в підготовку вчителя [5, с. 132-154, 154-184].

Особливе значення має педагогічна спадщина вченого-новатора, дослідника, педагога-гуманіста у підготовці вчителя. Його книги, щоденники складно переоцінити для професійного розвитку і саморозвитку майбутнього вчителя будь-якої спеціальності. В. О. Сухомлинський є автором дидактичних, методичних, школознавчих робіт, оригінальних книг з виховання. Його діяльність перш за все можна охарактеризувати як психолого-педагогічне дослідження, в якому він виступає і як теоретик, і як практик. Це дослідження, яке має філософську основу, методологічне обґрунтування, психологічне пояснення, багатство методичних рекомендацій, а саме головне – детально і художньо описаний досвід їх впровадження. Нічого кращого запропонувати неможливо. Більш того, весь життєвий шлях і біографія В. О. Сухомлинського демонструють його як особистість, яка здатна не тільки розробляти і впроваджувати, але й боротися за ***життєздатність і життєіснування педагогічних поглядів***. Результати життєдіяльності Павлиської школи надавали йому сили вільно висловлювати свої погляди, обстоювати у полеміці власні переконання, всупереч офіційним вказівкам. «У ці роки особистісне,

предметне стає визначальним у науковій біографії Василя Олександровича. Він не служить своєму часу, а живе в ньому, навіть випереджає його»[10, с. 382].

Формування *національної педагогічної інтелігенції* – це мета, що поставлена перед колективом викладачів Інституту педагогічної освіти Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського на одному рівні з підготовкою висококваліфікованого педагога. Невід'ємною та системо утворюючою складовою Концепції розвитку інституту безумовно є ідеї спадщини В. О. Сухомлинського в частині як професійного розвитку, так і національного виховання майбутнього вчителя [5, с. 132-154, 154-184]. Серед складових системи провідне місце займає програма «В.О.Сухомлинський – майбутньому педагогу», яка описана в однойменній книзі [2]**.** Програма передбачає донесення до студента й викладача проблемного наукового знання, введення їх до дискусійного поля ідей та досвіду відомого в усьому світі педагога, письменника, вченого-співвітчизника, спонукати студента та викладача до самостійних педагогічних роздумів і відкриттів

В рамках існуючої програми були проведені «Рік В.О.Сухомлинського» (2008 р.), щорічні Тижні В.О.Сухомлинського, Свято дня народження В.О.Сухомлинського, поїздки до Павлиша з метою знайомства з Музеєм і школою В. О. Сухомлинського та багато іншого.

Але основна робота проводиться в рамках професійної підготовки майбутнього вчителя колективом кафедри педагогіки (С.М.Тарасова, І.В.Середа, О.О.Адаменко, А.А.Тимченко). Навчальний процес збагачений ідеями, досвідом педагога-гуманіста, які уважно вивчаються в курсах «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Основи педагогічної майстерності», «Методика виховної роботи», «Індивідуальність вчителя» та інших. Для студентів першого курсу навчальний рік починається лекцією «Миколаївський національний університет і постать В. О. Сухомлинського». Одне з практичних занять з курсу «Педагогіка» проводиться у формі дискусії «А.С.Макаренко і В.О.Сухомлинський – майстри виховного процесу» [2]. В ході вивчення «Історії педагогіки» конспектуються, аналізуються та обговорюються на семінарських заняттях педагогічні твори «Серце віддаю дітям», «Сто порад вчителю», «Як виховати справжню людину» та інші. Частина семінарських занять з

«Основ педагогічної майстерності» проводиться у вигляді круглих столів «Біонетика в гуманістичних засадах педагогіки В.О.Сухомлинського» (2013 р.), «Система педагогічної майстерності В. О. Сухомлинського» (2014 р.).

В курсі «Індивідуальність вчителя» одне з практичних занять проводиться у формі круглого столу «Вчителі – новатори в галузі початкової освіти» (вивчення досвіду навчання і виховання шестирічок у «Школі радості» В. О. Сухомлинського).

Колективом викладачів кафедри педагогіки розроблено програму і викладається спецкурс «Гуманістична педагогіка В.О. Сухомлинського: теорія і практика реалізації в умовах сучасної освіти». Він є інтегруючим та сприяє застосуванню та впровадженню ідей та досвіду педагога у підготовці майбутнього вчителя.

Щорічно проводяться спільно з бібліотекою університету читацькі конференції «Педагогіка гуманності В.О.Сухомлинського» (2008 р.), «Моральні заповіді дитинства та юності (2013 р.), «Дидактичні грані педагогічної системи В.О.Сухомлинського» (2013 р.). Також разом з інформаційно-бібліографічним відділом бібліотеки проводяться огляди-презентації сучасної літератури, в якій висвітлюються останні дослідження педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського.

До завдань педагогічної практики студентів входить проведення бесід з учнями та батьками за наступною тематикою: «В.О.Сухомлинський про виховання особистості», «В.О.Сухомлинський і сучасність», «Гуманна педагогіка В.О.Сухомлинського», «Як виховати справжню людину», «Серце, віддане дітям» та інші. Рекомендовано до виступу на батьківських зборах включити питання «Взаємодія школи і сім'ї в контексті педагогічних ідей В.О.Сухомлинського».

Позааудиторна робота з педагогічних дисциплін проводиться у формі міні-диспутів :

– «Покарання чи докори сумління (Як пробути совість людини? Яку позицію слід обрати вихователю?)»;
– «Кого я вважаю взірцем для наслідування»;
– «Людський ідеал та ідеальна людина»;
– «Моральність і краса людини».

Спадщина В.О.Сухомлинського є смислоутворюючою частиною ***науково-дослідної роботи*** студентів та магістрантів. Започаткований і став традиційним студентський науково-публіцистичний конкурс «В. О. Сухомлинський і сучасність» (2004р.). Його мета – впровадження поглядів та досвіду В.О.Сухомлинського в початкову, середню та педагогічну освіту. В рамках роботи Музею-лабораторії «Педагогічна освіта Миколаївщини» працює семінар «Застосування гуманістичної педагогіки В.О.Сухомлинського у підготовці майбутнього вчителя».

Сформована тематика курсових досліджень з проблематики: «Проблема формування культури самовиховання особистості у творчості В.О.Сухомлинського», «Зв'язок виховання і самовиховання особистості», «Проблема самоосвіти у спадщині В.О.Сухомлинського.», «Особистість вчителя у системі В.О.Сухомлинського». В якості апробації за результатами курсових досліджень готуються статті для університетської, всеукраїнської та міжнародної збірок. Також вони докладаються на *студентських наукових конференціях*:

– «Школа В.О.Сухомлинського – школа нового покоління» (2004р.);
– «Педагогіка В.О.Сухомлинського і сучасність» (2007 р.);
– «В.О.Сухомлинський і сьогодення» (2008р.);
– «Педагогічна спрямованість ідей В. О. Сухомлинського» (2011 р.);
– «Педагогічні світлини» (2013 р.).

Багато уваги приділяється цій роботі при організації виховних заходів: фотовиставка «Серце, віддане дітям», виставка малюнків студентів до творів В. О. Сухомлинського та іншої художньої творчості.

Спадщина В.О.Сухомлинського є надбанням не тільки України, а й людства в цілому. Його твори перекладаються, читаються, вивчаються в багатьох країнах світу, наприклад, в Китаї. Вивчений нами досвід впровадження ідей В. О. Сухомлинського у Чжецзянському університеті, де існує центр В. О. Сухомлинського, дозволив ширше поглянути на них.

Дослідження викладачів Миколаївського національного університету ім. В.О.Сухомлинського доповідалися на форумі «В.А.Сухомлинский – выдающийся педагог ХХ столетия» (2007 р., Уфа, Росія), який традиційно проводиться Уральською асоціацією імені В. О. Сухомлинського. Великий інтерес науковців та вчителів

викликав досвід підготовки вчителів за спадщиною В.О.Сухомлинського, який прозвучав за круглим столом.

Висновки і перспективи дослідження. Таким чином, в Інституті педагогічної освіти існує цілісна система впровадження спадщини В.О.Сухомлинського в підготовку майбутнього вчителя. Викладачами здійснюється дослідження багатофакторного підходу до дитини, створюється та вдосконалюється методичне забезпечення дитиноцентрованої педагогіки.

У всіх напрямках наукової діяльності колектив викладачів та студентів звертаються до ідей і досвіду В.О.Сухомлинського. Свідченням цього є статті у фаховому виданні «Педагогічні науки», також досвід впровадження, представлений у виданні «В.О.Сухомлинський – майбутньому педагогу» [2], у ювілейному довідково-біографічному виданні «Інститут педагогічної освіти» [5]**.** Завдяки цій кропіткій роботі підготовка майбутнього вчителя збагачується ідеями дитиноцентрованої педагогіки, фундаментом якої є філософська категорія добра і цінності людини, відкриває реальне життя школяра.

Література

1. В.О.Сухомлинський [Текст] : біобібліографія : 1987–2000 рр. / уклад. : Г.І.Сухомлинська, О.В.Сухомлинська; за ред.: Н.О.Гажаман, Л.І.Ніколюк. – К. : КНЕУ, 2001. – 128 с.

2. В.О.Сухомлинський – майбутнього педагогу: Наук.-метод. посібник / В.Д.Будак, О.М.Пєхота та ін. – Миколаїв: Вид-во «ІЛІОН», 2004.–260 с.

3. В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів: монографія / упоряд.: О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко ; авт. кол.: О. В. Сухомлинська, О, Я. Савченко, В. С. Курило, І. Д. Бех та ін..– Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012.– 504 с.

4. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.

5. Інститут педагогічної освіти. Довідково-біографічне видання / за ред. В. Д. Будака, О. М. Пєхоти.– Миколаїв : Іліон, 2012. – 276 с.

6. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. – К.: Грамота, 2007. – 576 с.

7. Нычкало Н.Г. Перспективные направления исследований проблем профессионального образования в Украине / Н.Г.Нычкало //

Методология исследования в профессиональном педагогическом образовании: сб. материалов / под общ. ред. И. И. Соколовой. – СПб.: ФГНУ ИПООВ, 2013.– 338 с.
8. Савченко О.Я. Розвиток творчості школяра – стрижнева проблема творчості В. О. Сухомлинського / О.Я.Савченко // Животворча сила педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського. – Донецьк : Витоки, 2011. – С. 17-22.
9. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. – Мн.: Нар. света, 1982. 288 с.
10. Сухомлинська О.В. Василь Олександрович Сухомлинський – наукова біографія / О. В. Сухомлинська // Укр. пед. в персоналіях : у 2-х омахт. – К.: Либідь, 2005. – Т.2, С. 380-386.

Любов Дольнікова, *кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»,*
Ярослав Пошивак, *магістрант кафедри за спеціальністю «Менеджмент»*

Спадщина Василя Сухомлинського і реформа сучасної української школи

Анотація. Прийнятий Закон України «Про освіту» є логічним відображенням педагогічних поглядів В.О.Сухомлинського на основні проблеми освіти і виховання гармонійно розвиненої особистості на засадах класичної педагогіки. Саме це стверджує, що вчення Сухомлинського є актуальним, а його ідеї не були впроваджені на законодавчому рівні. В статті наведено теоретичний аналіз педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського в контексті сучасних нормативно-процесуальних змін в освіті, а саме крізь призму Закону «Про освіту», наведено аналіз основних педагогічних праць В.О.Сухомлинського з актуальних питань виховання і навчання, проведено порівняльний аналіз статей Закону України «Про освіту» з основними засадами педагогічних поглядів В.О. Сухомлинського.

Ключові слова: спадщина Василя Сухомлинського, освітня реформа, нормативно-процесуальні зміни, Закон України «Про освіту», порівняльний аналіз.

Текст статті. Знаковою подією минулого року було прийняття Закону України «Про освіту», імплементація якого передбачає суттєві реформаційні зміни в освіті, що в основному відображені у новому Законі України «Про освіту». Прийнятий Закон викликав багато суперечливих трактувань з боку різних верств населення, серед яких неоднозначно сприйняли його і провідні науковці. Проте, на нашу думку, прийнятий Закон є логічним відображенням педагогічних поглядів В.О.Сухомлинського на основні проблеми освіти і виховання, на засади створення і розвитку нової школи, яка не повинна відкидати основні принципи класичної педагогіки. В цьому контексті вчення Сухомлинського є актуальним, оскільки його ідеї не були впроваджені на законодавчому рівні, а сьогодні вони гармонійно перегукуються з новим Законом України «Про освіту» Метою нашого повідомлення є теоретичний аналіз педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського в контексті сучасних

нормативно-процесуальних змін в освіті, а саме крізь призму Закону «Про освіту». Відповідно до мети дослідження ми поставили завдання проаналізувати теоретичну спадщину В.О.Сухомлинського і на основі аналізу Закону «Про освіту» провести кореляційний аналіз окремих статей Закону і педагогічних порад Сухомлинського.

Освіта молодого покоління – це майбутнє держави, її економіка, розвиток, а отже і добробут і ріст рівня життя населення. І, коли, Закон був прийнятий, деякі статті просто вражали новизною, прогресом, але не залишало почуття, що з багатьма положеннями ми зустрічалися раніше. Звичайно, багато засадничих принципів Закону сформульовані на основних положеннях передових педагогічних теорій і концепцій. Вони втілені в організування системи освіти у європейських країнах, а читаючи твори В.О.Сухомлинського, ми знову відкриваємо для себе неповторну оригінальну, творчу особистість, творча спадщина якого була предметом дослідження багатьох вчених, але практично кожний педагог, молодий чи досвідчений, послуговується в своїй роботі тими зовсім доступними, простими і гуманними принципами педагогічної діяльності, які проголошував, сповідував і впроваджував великий педагог.

Довго українське суспільство, а особливо прогресивні вчителі, очікували новий Закон, на який сподіваються, як на документ, що реанімує українську освіту, наблизить її до прогресивної європейської освіти, сприятиме гармонійному розвитку дитини на всіх етапах її навчання. Із 84 статей нового Закону «Про освіту» можемо виділити щонайменше шість, які гармонійно перегукуються з високими принципами і засадами великого педагога Сухомлинського і дають надію і перспективу на прогресивне, ефективне відновлення української освіти. Після глибокого аналізу творчості В.О.Сухомлинського в цьому документі ми бачимо законодавчу інтерпретацію творчості великого педагога. Зупинимось детальніше на власному баченні цієї аналогії. Аналіз статті 55 «Права та обов’язки батьків здобувачів освіти» Закону України «Про освіту» з точки зору педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського наведено в табл.1

Таблиця 1

Стаття 55 ЗУ «Про освіту» Права та обов'язки батьків здобувачів освіти в контексті педагогічної спадщини Сухомлинського.

Зміст статті Закону [1]	**В. О.Сухомлинський про проблеми за змістом статті**
Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості. Батьки мають рівні права та обов'язки щодо освіти і розвитку дитини. *3. Батьки здобувачів освіти зобов'язані:* • *виховувати у дітей повагу до гідності, прав, свобод і законних інтересів людини, законів та етичних норм, відповідальне ставлення до власного здоров'я, здоров'я оточуючих і довкілля;* • *сприяти виконанню дитиною освітньої програми та досягненню дитиною передбачених нею результатів навчання;* • *поважати гідність, права, свободи і законні інтереси дитини та інших учасників освітнього процесу;* • *дбати про фізичне і психічне здоров'я дитини, сприяти розвитку її здібностей, формувати навички здорового способу життя;* • *формувати у дитини культуру діалогу, культуру життя у взаєморозумінні, мирі та злагоді між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами, представниками різних*	Проблема сімейного виховання та впливу батьків і соціального оточення дитини червоною ниткою проходить крізь всі твори В. Сухомлинського. У праці «Павлиська середня школа» знаходимо, що вчителі Павлиської школи говорили про важливість соціальної складової у формуванні особистості, яка реалізується найперше в сім'ї. На жаль, не всі діти отримують цей вплив людських відносин, хоча тільки він може забезпечити розвиток мислення почуттів, характеру, волі. Тому Сухомлинський вважав, щоб кожен учень, дістав максимум від людських взаємин, за допомогою батьків. Василь Олександрович був переконаний: усе, що послаблює повсякденну участь сім'ї у вихованні дітей, послаблює і школу. Першочерговим завданням було: давати елементарні знаття з педагогіки батькам щоб ті брали безпосередню участь у виховному процесі, були безпосередніми учасниками педради. Повсякденні бесіди з батьками привели наш колектив до висновку, що батькам і матерям потрібна система педагогічних знань. Ми створили батьківську школу... Десять років дитина навчається в школі, а батьки вчаться у батьківській школі. Відвідують заняття і батько, і мати, ... Лекції читають директор, завуч, організатор позакласної роботи, вчителі, лікарі. В ставленні Сухомлинського до

політичних і релігійних поглядів та культурних традицій, різного соціального походження, сімейного та майнового стану; • *настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема правди, справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства;* • *формувати у дітей усвідомлення необхідності додержуватися Конституції та законів України, захищати суверенітет і територіальну цілісність України;* • *виховувати у дитини повагу до державної мови та державних символів України, національних, історичних, культурних цінностей України, дбайливе ставлення до історико-культурного надбання України;* • *дотримуватися установчих документів, правил внутрішнього розпорядку закладу освіти, а також умов договору про надання освітніх послуг (за наявності).* *4. Держава надає батькам здобувачівосвітидопомогу у виконанні ними своїхобов'язкі*в	ролі сім'ї проявляться висока гуманістична позиція педагога орієнтована на те, що гармонійний, всебічний розвиток можливий лише за умови, коли школа і сім'я будуть діяти одностайно. У зв'язку з тим, що не всі батьки готові виконувати свої батьківські обов'язки, педагог рекомендує створити "батьківські школи". Заняття в "Батьківській школі" були ефективними, проводились регулярно, а до роботи з батьками залучалися вчителі, лікарі, керівництво школи, а також батьки з досвідом власного виховання. В.О. Сухомлинський високо цінував роль Батька і Матері, старших у сім'ї, стверджуючи, що людина в своєму моральному розвитку стає подібною до своєї матері, яка відтворює гармонію любові і волі в її духовному світі, а батько продовжує і розвиває себе в своєму синові й дочці. Систему роботи з батьками, яку розробив Сухомлинський можна вважати продовженням розвитку народної педагогіки, в основі якої є культ жінки-Матері. За переконаннями Сухомлинського батьки мають вчитися стільки ж років у батьківській школі, скільки й діти і стати активними помічниками вчителів. Цьому сприяло не лише навчання батьків, але й спільне проведення свят і традицій, різноманітної суспільно-корисної діяльності. У *"Батьківській педагогіці"* вчений кардинально, по-новому осмислює взаємозв'язки родини і школи. Головним у цьому зв'язку виступає глибоке народне підґрунтя. Ціцінності

	народ відтворює і розвиває через мову, літературу, мистецтво, фольклор, виробничі відносини, побут, а також через звичаї і традиції. У праці*"Як виховати справжню людину"* він радить майбутнім матерям і батькам вивчати історію свого народу, виробляти шанобливе ставлення до близьких, оскільки святими, за його переконанням, є слова: народ, мати, батько, син. У *"Листах до сина" й "Листах до дочки"* вчений підтверджує своє переконання і дає конкретні поради щодо підготовки молоді до родинногожиття.

Як бачимо, вчення стосовно взаємодії сім'ї і школи Сухомлинського є актуальним, а досвід його роботи з батьками може бути використаним в організуванні сучасної роботи в школі на основі чинного Закону України «Про освіту».

На новому етапі історії — набуття країною незалежності — перед нашим народом постає завдання подолати в собі психологію меншовартості через формування національної гідності особистості. Ця якість має закладатися з раннього дитинства. Мова йде про формування гідності у ставленні особистості до себе. Кожна дитина має з гордістю говорити: "Я є Людина" і "Я — українець, громадянин своєї держави, ім'я якої — Україна, про що, на нашу думку, гарно сказано, як у Законі «Про освіту», так і у педагогічній спадщині Сухомлинського. Порівняння статті 7 «Мова освіти» Закону і поглядів Сухомлинського на проблему мови наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Стаття 7 ЗУ «Про освіту» Мова освіти в контексті педагогічної спадщини Сухомлинського

Зміст статті Закону	**В. О. Сухомлинський про проблеми за змістом статті**
1. Мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова. *Держава гарантує кожному*	Важливим чинником у процесі виховання дитини В.О. Сухомлинський вважав і називав рідну мову. Серед предметів, які повинні формувати

громадянинові України право на здобуття формальної освіти на всіх рівнях (дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої), а також позашкільної та післядипломної освіти державною мовою в державних і комунальних закладах освіти. *Особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідної національної меншини поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням українською мовою.* *Особам, які належать до корінних народів України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної і загальної середньої освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідного корінного народу. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідного корінного народу України поряд із державною мовою і не*	патріотичні почуття і любов до рідної мови він виокремлював українську мову. На його думку людина проявляє та існує в мові і через неї прокладає місток для порозуміння з навколишніми. Саме через мову людина ідентифікує себе українця, що є часткою мовно-національної спільноти під назвою Україна. Метою мовної освіти має стати формування компетентного, творчого та розвиненого представника української нації, який живе у гармонії з собою та довкіллям. Предмет же не сама мова, а духовність, світосприйняття, особливості сприйняття творчого народу – це передусім завдання носія мови. «Мовна культура людини – це дзеркало її духовної культури. Найважливішим засобом впливу на дитину, облагороджування її почуттів, душі, думок, переживань є краса і велич, сила і виразність рідного слова. Роль цього засобу в початковій школі, де кожна зустріч з новим явищем навколишнього світу пробуджує в серцях дітей почуття захоплення неможливо оцінити» [9]. Знання рідної мови і дбайливе ставлення до неї вчений закріпив у книзі «Серце віддаю дітям» і зазначає: «Школа стає справжнім осередком культури лише тоді, коли в ній панують 4 культи: культ Батьківщини, культ людини, культ книжки і культ рідного слова» [9]. Також в іншій праці «Моральні заповіді дитинства і юності» записано наступне: «Батьківщина – це твоє рідне слово, знай, бережи, збагачуй духовне надбання свого народу – рідну українську мову, це мова великого народу, великої культури» [9]. Процес

поширюється на класи (групи) з навчанням українською мовою. Особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, гарантується право на вивчення мови відповідних корінного народу чи національної меншини в комунальних закладах загальної середньої освіти або через національні культурні товариства. *2. Заклади освіти забезпечують обов'язкове вивчення державної мови, зокрема заклади професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти - в обсязі, що дає змогу провадити професійну діяльність у вибраній галузі з використанням державної мови. Особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, іноземцям та особам без громадянства створюються належні умови для вивчення державної мови.* *3. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування, насамперед англійської мови, в державних і комунальних закладах освіти.* *4. У закладах освіти відповідно до освітньої програми можуть викладатися одна або декілька дисциплін двома чи більше мовами — державною мовою, англійською мовою, іншими офіційними мовами Європейського Союзу.* *5. За бажанням здобувачів професійної (професійно-*	науки називав не просто передавання свого досвіду, а й «… передусім виховання. Виховання розуму, формування думки, копітке різьблення й ліплення найтонших рис духовного обличчя людини…» [9]. Прагнення детальніше висвітлити тему мови Сухомлинський мав намір створити «Хрестоматію виховання людської душі», де б містилася колекція скарбів рідного слова. Передусім питання мови – це є проблемою школи, яка повинна його розв'язувати ще у зародку. Стаття «Слово рідної мови» є цьому прикладом: «Щоб збагатити культуру педагогічного процесу, щоб навести лад у тій майстерні, яка зветься навчально-виховним процесом, треба виховати любов до рідної мови» [9]. Два-три роки останніх і два-три перших роки навчання на думку митця є найбурхливішими у розвитку дитини. Аби донести красу рідної мови, до якої ніхто не повинен бути байдужим, був використаний підхід складання творів про побачене, почуте, відчуте і омріяне учнем. «Коли учень вибирає з невичерпної скарбниці рідної мови слово для твору про те, що він бачить, чує, рідна мова стає для нього як мелодія для музиканта, засобом вираження думок, почуттів і переживань» [9]. Концепція двох мов цілком не вкладалася у поняття видатного педагога у своєму записнику він пише: «Дві рідні мови – так само безглуздо, якби нам намагались уявити, що одну дитину народили дві матері. У дитини є одна мати. Рідна. До смерті. До останнього подиху» [9]. Тут навіть не варто підкреслювати важливість значення цих слів в умовах сьогодення.

технічної), фахової передвищої та вищої освіти заклади освіти створюють можливості для вивчення ними мови корінного народу, національної меншини України як окремої дисципліни. *6. Держава сприяє створенню та функціонуванню за кордоном закладів освіти, у яких навчання здійснюється українською мовою або вивчається українська мова.* *7. Особливості використання мов в окремих видах та на окремих рівнях освіти визначаються спеціальними законами.*	Також у роботах Сухомлинського знаходимо багато цікавих думок, щодо проблем освіти, коли виховання й розвиток дітей проводиться засобами рідного слова. «Рідна мова – безцінне духовне багатство, в якому народ живе, за допомогою якого передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції. Рідне слово – то невичерпне, життєдайне і невмируще джерело, з якого дитина дістає уявлення про навколишній світ, про свою родину, про своє село і весь наш край. Віками народ творив це багатство, відкладаючи у скарбницю рідної мови найдорогоцінніші перлини мислі, уяви, фантазії, пісні, казки» [9].Коли учні беруть у руки перший підручник з української мови, у них повинне з'являтись почуття гордості за свою мову. Адже, тільки із зацікавленістю до цієї справи можна досягти успіху у пізнанні і відкритті таємниць глибини мови. Цілеспрямоване і системне виховання здійснюють навчальні заклади, саме їхньою головною метою є сформувати громадянскість підростаючого покоління.

У Законі України "Про освіту" головною метою визначено всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток талантів, індивідуальних розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, становлення громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого й культурного потенціалу держави. Ці самі складові прописані у ЗУ «Про освіту» у статті 6 «Засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності», аналіз якої в контексті педагогічної спадщини наведено в табл.3

Таблиця 3

Стаття 6 ЗУ «Про освіту» Засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності в контексті педагогічної спадщини Сухомлинського.

Зміст статті Закону	**В.О.Сухомлинський про проблеми за змістом статті**
1. Засадами державної політики у сфері освіти та принципами освітньої діяльності є: людиноцентризм; верховенство права; забезпечення якості освіти та якості освітньої діяльності; забезпечення рівного доступу до освіти без дискримінації за будь-якими ознаками, у тому числі за ознакою інвалідності; розвиток інклюзивного освітнього середовища, у тому числі у закладах освіти, найбільш доступних і наближених до місця проживання осіб з особливими освітніми потребами; науковий характер освіти; цілісність і наступність системи освіти; прозорість і публічність прийняття та виконання управлінських рішень; відповідальність і підзвітність органів управління освітою та закладів освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності перед суспільством; інституційне відокремлення функцій контролю (нагляду) та	Варто відзначити, що такі роботи В.Сухомлинського як "Серце віддаю дітям", "Шлях до серця дитини", "Духовний світ школяра", "Людина – найвища цінність", "Моральні цінності сім'ї", "Людина неповторна", "На нашій совісті людина", "Як виховати справжню людину", "Моральні заповіді дитинства і юності", "Обережно: дитина!", "Щоб душа не була пустою" та ін. своїми змістовними назвами кажуть про спрямованість на ціннісно-гуманістичну, духовну, морально-етичну спадщину України. Зокрема над книгою "Як виховати справжню людину" В.О.Сухомлинський працював протягом трьох років. У вступі до книги серед найважливіших рис ідеального образу справжньої людини В.О.Сухомлинський виділяє такі: уміння дорожити святинями Батьківщини як особистими цінностями і святинями своєї свідомості й свого серця. Цю рису Василь Олександрович визначає як розуміння і переживання мети і сенсу життя, як уміння поставити перед собою запитання: в ім'я чого людина живе? – і відповісти на нього – в ім'я високої мети; гармонійної єдності суспільного й особистого, *великого* і *малого* в духовному житті людини; уміння користуватися духовними цінностями й дорожити ними, бачити, знаходити їх, плекати потребу людини

функцій забезпечення діяльності закладів освіти; академічна свобода, академічна доброчесність; єдність навчання, виховання та розвитку; *2. Освіта в Україні має будуватися за принципом рівних можливостей для всіх.*	в людині як у носієві духовних цінностей; виникнення, розвиток цієї потреби на основі духовної спільності людей, їхнього прагнення до оволодіння духовними цінностями; активне ставлення до добра і зла; почуття людської гідності; інтелектуальне багатство, творчий розум, прагнення жити в світі думки; постійне бажання збагачувати й розвивати свій розум; естетичне багатство, тонку розвинену потребу в прекрасному; любов до праці; прагнення до вдосконалення трудової майстерності; фізичної досконалості [15 с. 149-150]. Поєднання чуттєво-емоційної, моральної, естетичної й інтелектуальної сфер – так В.О.Сухомлинський розглядав духовність. У книзі “Духовний світ школяра” вчений пише: “Сфера духовного життя людини – це розвиток, формування й задоволення її моральних, інтелектуальних і естетичних запитів та інтересів у процесі активної діяльності” [13 с. 212]. У статті “Щоб душа не була пустою” Сухомлинський зазначає “Моральні цінності – це плоть і кров живих людей, це трепетне биття гарячого серця, це щастя життя людини в ім’я щастя людства, це радощі і страждання” [14 с. 260].

У своїй неперевершеній праці *"Серце віддаю дітям"* В.О. Сухомлинський описує навчання шестирічних першокласників. Думки про раннє навчання дітей постійно викликали цікавість у педагогів. Підхід Сухомлинського до навчання з дошкільнятами і статті Закону пропонують вирішити це питання наступним чином, що наведено в табл. 4.

Таблиця 4

Стаття 11 ЗУ «Про освіту» Дошкільна освіта в контексті педагогічної спадщини Сухомлинського.

Зміст статті Закону	**В.Сухомлинський про проблеми за змістом статті**
1. Метою дошкільної освіти є забезпечення цілісного розвитку дитини, її фізичних, інтелектуальних і творчих здібностей шляхом виховання, навчання, соціалізації та формування необхідних життєвих навичок. *2. Діти старшого дошкільного віку обов'язково охоплюються дошкільною освітою відповідно до стандарту дошкільної освіти.* *3. Відповідальність за здобуття дітьми дошкільної освіти несуть батьки.* *4. Батьки самостійно обирають способи та форми, якими забезпечують реалізацію права дітей на дошкільну освіту.* *5. Органи місцевого самоврядування створюють умови для здобуття дошкільної освіти шляхом:* • *формування і розвитку мережі закладів освіти;* • *замовлення підготовки педагогічних працівників;* • *реалізації освітніх програм неформальної освіти для батьків;* • *проведення інших заходів.* *6. Порядок, умови, форми та особливості здобуття дошкільної освіти визначаються спеціальним законом.*	На теренах Радянського Союзу розпочався довготривалий експеримент з навчання шестирічок у Павлиші. За словами Сухомлинського – це підготовка до регулярного і постійного навчання. Однак за думкою експертів «школа радості» - це повноцінна система з навчання за новаторським підходом генія педагогіки. При цьому були враховані пластичність, образність та емоційна збудливість думки. Саме на це була зроблена основна ставка, коли Сухомлинський проводив уроки «живої думки». Метою такого підходу було навчання, яке б стало частиною духовного буття і сприяло збагаченню її розуму новими знаннями. Василь Олександрович засудив систематичне зубріння, заучування і тренування пам'яті. «Зелені класи», складання книжок з картинок про природу, подорожі, уроки мислення, використання задач, кімната казки, острів чудес, куточок краси, використання в духовному житті пісні, книжки, проведення свят Матері, троянд, польових квітів, праця в Саду Матері, написання дітьми оповідань, казок допомагали малечі сприяти розвитку дітей і вивчати культурну спадщину свого народу.. Також Сухомлинським було написано значну кількість

	педагогічних казок для дітей, що були опубліковані лише після смерті. Казки— чудосвіт дітей, відкритий очима досвідченого педагога, який не навчає дітей, не спонукає чи заохочує їх, а просто крокує біля дітлахів, інколи ніби ще й десь за школярами, радіючи разом з ними всіма їхніми відкриттями. Ці твори, наче непомітно, але виховують у дітей дошкільного і шкільного віку найкраще, що може бути в людині: щиросердність, любов, людяність у стосунках одне з одним.

Кожна цивілізована країна має намір виховати патріота своєї Батьківщини. По справжньому якісну і демократичну державу зможе створи тільки та нація, яка любить свій народ і буде служити у його ж інтересах. Саме тому є таким важливим патріотичне виховання і воно неодмінно займає провідну роль у навчально-виховному процесі, про що зазначено у статті 6 Закону України «Про освіту» [1].

Особливе значення в дослідженні питань патріотичного виховання цього періоду мають роботи В. О. Сухомлинського, який вважав, що школа повинна виховувати у молоді прагнення до самовідданого служіння Батьківщині, до активної трудової і громадської діяльності. У педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського поняття «Батьківщина» є центральним. Він вважав, що сутністю людського життя, основою для активної життєвої позиції є любов до Батьківщини: «Серцевина людини - любов до Батьківщини - закладається в дитинстві. ... Дитині, підлітку не просто приємно, коли добро торжествує. Торжество добра, краси, істини - це для нього особисте щастя. Формування патріотичної серцевини людини як раз полягає в тому, щоб він збагнув це щастя»[11, с. 14]. Особливу увагу в патріотичному вихованні В.О. Сухомлинський приділяє рідній мові, рідній природі і праці. Школа повинна виховувати у молоді прагнення до самовідданому служінню Батьківщині, до активної трудової і громадської

діяльності. У своїх роботах Сухомлинський В.О. також вказував і на труднощі у вихованні патріотизму, пояснюючи їх тим, що в повсякденному житті ми не зустрічаємося з мірою, за допомогою якої можна було б виявити цю "тяжко зрозумілу цінність" - патріотизм. Любов до Батьківщини стає силою духу тільки тоді, коли у людини відображені в свідомості образи, пов'язані з рідним краєм, мовою, коли з'являється почуття гордості від того, що все це - твоя Батьківщина.

Як написано першим пунктом Статті 26, керівник закладу освіти здійснює безпосереднє управління закладом і несе відповідальність за освітню, фінансово-господарську та іншу діяльність закладу освіти. В.О. Сухомлинський вважав, що у нього як директора школи на першому місці повинні стояти не господарські питання, а питання виховання. «Перша, найголовніша і найважливіша якість, без якої педагог не може бути директором, як і не всяка людина може бути педагогом, – це глибока любов до дітей, органічна потреба в дитячому колективі, глибока людяність і здатність проникнути в духовний світ дитини, зрозуміти, відчути в кожному із вихованців особисте, індивідуальне. Ця здатність, яка являється результатом високої педагогічної культури, визначається насамперед властивістю людини пізнавати світ серцем. Навчитися любити дітей не можна ні в якому навчальному закладі, ні з жодних книжок, ця здатність розвивається в процесі участі людини в громадському житті, її взаємовідносинах з іншими людьми» [15, с.32]. Його пристрасний заклик до виховання в дітях високої моральності, патріотизму, гуманізму і відповідальності так потрібен і так мало затребуваний сьогодні Україні.

Коли читаєш книгу «Розмова з молодим директором школи» В.О.Сухомлинського, то бачиш цю грань: директор для нього - перш за все педагог, і педагог першокласний. Чому ж Сухомлинський обирає цю, неуправлінську позицію? Головне для нього - спілкування дорослого і дитини, одного дорослого та іншого з приводу дитини. У цьому - глибинний гуманістичний сенс його творчості (за що його і мордували адміністратори від педагогіки). «Віра в людину, – пише В. Сухомлинський – найголовніша для мене. Я ревно беріг і бережу її від спаплюження невір’ям, байдужістю» [15, с.38].«В школі – десятки навчальних та самодіяльних колективів, в кожному з них протікає багатогранне

духовне життя вихованців; директор – активний учасник цих колективів і перш за все друг, товариш вихованців. Шлях до серця дитини лежить через дружбу, через спільні інтереси, захоплення, почуття»[15, с.40]. Саме ці прояви життя школи директор повинен забезпечувати і для них створювати умови. «Якщо ви хочете бути хорошим директором, прагніть, перш за все, стати хорошим педагогом, гарним вихователем дітей», - ось основна думка Сухомлинського, ось основа його бачення сучасного директора, що аналогічно прописано в Законі України «Про освіту»[1].

Проведений нами кроткий аналіз можна продовжувати, але на основі нашого невеликого порівняльного аналізу можемо зробити висновок, що вчення великого педагога Василя Олександровича Сухомлинського має величезний вплив на формування змісту і напрямів діяльності сучасної педагогічної думки, яка повністю і гармонійно корелюється з Законом України «Про освіту». Можемо стверджувати, що всі твори В.О.Сухомлинського є актуальними і сьогодні і заслуговують на їх детальне вивчення і трактування для реалізації основного завдання педагогіки – формування гармонійно-розвиненої особистості, що готова до розвитку і становлення в умовах сучасного суспільства, а найбільш сучасними і такими, що потребують впровадження є ідеї В.О.Сухомлинського, що задекларовані в його працях: «Павлиська середня школа», «Серце віддаю дітям», «Сто порад учителеві», «Проблеми всебічно розвиненої особистості», «Як виховати справжню людину», «Народження громадянина», «Розмова з молодим директором школи», «Залежить тільки від вас… (лист завтрашньому вчителеві)», «Як любити дітей», «Слово вчителя в моральному вихованні», «Методика виховання колективу», «Духовний світ школяра», «Виховання обов’язку».

Закон України «Про освіту» орієнтований на формування гармонійної особистості через правильно і науково організований процес навчання, в центрі якого основні суб’єкти – учень і вчитель. Сучасними і такими, що інтерпретуються вченням Сухомлинського є статті Закону 6, 7,11, 12, 24, 26, 42, 53, 53, 55, 58.

Література

1. Закон України "Про освіту" від 05.09.2017 № 2145-VIII
2. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В.О.Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1988. – 304 с.
3. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К., 1977. – Т. 3. – с. 9–278.
4. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. Т. 1. – К. : Радянська школа, – 1976. – с. 55–206.
5. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. – Т.4. – К.: Рад. школа, 1976. – с. 393-628.
6. Сухомлинский В.О. Народження громадянина. Єдність педагогічних поглядів і переконань учителів. /Сухомлинський В.О.//Вибрані твори в 5т.- Т.3.- К.: Рад.шк., 1976. с. 382-501.
7. Сухомлинський, В. О. Залежить тільки від вас... (лист завтрашньому вчителеві) /Сухомлинський В.О.//Вибрані твори в 5т.- Т.5.- К.: Рад.шк., 1977.- с. 284- 287.
8. Сухомлинський В. О. Вибр. пед. твори .: /Сухомлинський В.О.// Вибрані твори в 5т.- Т.4.- К.: Рад.шк., 1977. − С. 444.
9. Сухомлинський, В. О. Вибрані твори : у 5 т. Т. 5 / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. С. 76.
10. Сухомлинський, В. О. Як любити дітей /Сухомлинський В.О.//Вибрані твори в 5т.- Т.5.- К.: Рад.шк., 1977.- с. 299-301.
11. Сухомлинський В. О. Щоб у серці жила Батьківщина / Василь Олександрович Сухомлинський. – Київ: Знання, 1965. – 80 с. – (Серія 5; кн.4).
12. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину /Сухомлинський В.О. //Вибрані твори У 5 т. – К.: Рад. шк.,1976. – Т. 2. – с. 147–416.
13. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра /Сухомлинський В.О. //Вибрані твори: У 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. –Т. 1. – с. 207-400.
14. Сухомлинський В.О. Щоб душа не була пустою /Сухомлинський В.О. // Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. –Т. 5. – с. 255-269.
15. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах.– Т. 4. – К. : Радянська школа, 1977. – 638 с.

16. Коваленко О. Організація методичної роботи за ідеями В.О.Сухомлинського // Рідна школа. -2004. -№ 2. - с.25-27
17. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: У 5-ти т. — К., 1976-1978.
18. Сухомлинський, В. О. Сто порад учителеві / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п’яти томах.– Т.2. – К. : Радянська школа, 1976. – С.447-550.
19. Сухомлинський В. О. Слово вчителя в моральному вихованні / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п’яти томах.– Т.4. – К. :Радянська школа, 1977. – 638 с С
20. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу / В.О. Сухомлинський // Вибр. твори: У 5-ти т. – Т.1. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 401-637.
21. Сухомлинський, В. О. Духовний світ школяра / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п’яти томах.– Т.1. – К. :Радянська школа, 1977. – С. 385-395.
22. Сухомлинський, В. О. Виховання обов'язку / В.О.Сухомлинський. / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п’яти томах.– Т. 5. – К. :Радянська школа, 1977. С.482-486.

Ольга Царик, *професор кафедри іноземних мов Тернопільського національного економічного університету,*

Надія Островська, *доцент кафедри гуманітарних дисциплін відокремленого підрозділу університету біоресурсів і природокористування України, Бережанський агротехнічний інститут*

Культура писемного мовлення як інструмент духовного розвитку дитини

Анотація. У даній статті проаналізовано розвиток культури писемного мовлення учнів як вагомий інструмент духовного розвитку дитини на основі творчої спадщини Василя Сухомлинського. Зокрема досліджено роль педагога у розвитку духовної особистості школяра. У результаті вивчення творчої спадщини Василя Сухомлинського з'ясовано, що учитель приділяв особливу увагу розвитку культури писемного мовлення учнів у процесі навчальної та виховної діяльності. Учений вважав, що навички письма дитини мають бути доведені до напівавтоматичного рівня, а розумові сили учня мають повинні спрямовані на обмірковування викладу змісту та розуміння, а не на сам процес письмо. Встановлено, що за В. Сухомлинським, письмо повинно стати засобом, інструментом навчальної праці. Духовному розвитку особистості учня сприяє розвиток культури писемного мовлення: учні повинні працювати творчо, поглиблювати, розвивати та застосовувати на практиці свої знання. На основі аналізу праць Василя Сухомлинського встановлено, що письменним учень стає лише тоді, коли він навчився користуватися словом – складати твори, що слово повинне бути для учнів засобом висловлення їхнього ставлення до краси навколишнього світу.

Ключові слова: духовність, культура писемного мовлення, метод навчання, мовна освіта, форма навчання, розвиток особистості.

Актуальність педагогічної проблеми формування культури писемного мовлення учнів особливо простежується у період активного розвитку інформаційних технологій. Для вирішення цієї проблеми важливим є поєднання минулого досвіду та сучасних підходів до формування духовної культури особистості.

Пріоритетними для сучасної педагогічної науки є дослідження, що вивчають фундаментальні проблеми становлення та розвиток вітчизняної системи освіти, закономірності розвитку освіти.

У вихованні особистості в системі сучасної освіти відіграє важливу роль культура мовлення учня. Дослідження закономірностей та особливостей викладання мови у вітчизняних школах, фундаментальних ідей, принципів сприяє високій ефективності навчання молоді залом та розвитку культури писемного мовлення учнів зокрема.

Творчу та педагогічну діяльність, життєвий шлях Василя Сухомлинського досліджували в історичних нарисах Д.Водзинський, І. Цюпа, Б. Рябінін та ін. Особливості педагогічної діяльності педагога розглядалися у працях М.Ярмаченка, М.Красовицького, О. Савченко, О. Сухомлинської, М.Сметанського, І.Зязюна, М. Антонця, Г. Калмикова та ін. Основні аспекти педагогічної системи В. Сухомлинського вивчали М. Мухін, В.Риндак, А. Розенберг, О. Сухомлинська, М. Богуславський, Б.Кваша, В. Кузь та ін**.** Проте проблематика розвитку культури мовлення учнів у творчій спадщині В. Сухомлинського ще недостатньо досліджені, його новаторські ідеї щодо мовної освіта та виховання особистості не втрачають актуальності та потребують детального аналізу.

Мета даної статті полягає у дослідженні проблематики розвитку культури писемного мовлення учнів як вагомого засобу духовного розвитку дитини у творчій спадщині Василя Сухомлинського.

Розвиток мовної освіти в системі радянської освіти другої половини XX ст. характеризувався уніфікацією підходів та методики навчання. Не акцентувалася увага на самостійній оцінці учнів явищ суспільного життя. Відбувалося системне згортання вивчення рідної мови, що замінялося уніфікованими підходами. Новатором у формуванні культури писемного мовлення учнів у системі радянської освіти був відомий вчений, педагог В.Сухомлинський.

Аналізуючи мовну культуру в суспільстві, В.Сухомлинський підкреслював, що вона дедалі тісніше пов’язувалася з культурою праці, із загальною культурою людини. Учителі надавали великого значення оволодінню практичною стилістикою літературної мови і

виробленню індивідуального стилю, для цього спонукали учнів до поглибленої роботи над стилем твору як на літературні, так і на вільні та абстрактні теми.

Педагог називав свій підхід до навчання дітей грамоти творчістю, проте зауважував: творчість дітей, виховна робота, що допомагає навчанню, не можуть замінити методи навчання грамоти, перевірені десятиліттями. Аналізуючи процес навчання учнів, В.Сухомлинський зауважував, якою важкою, втомливою, нецікавою справою ставало для дитини в перші дні її шкільного життя читання і письмо, як багато невдач бувало в дітей на тернистому шляху до знань [5, с. 76].

Вагомою причиною труднощів у процесі формування навичок письма вчений називав той факт, що навчання перетворювалося на суто книжну справу, а дитина на уроці напружувала зусилля, щоб розпізнати літери. Проте діти легко запам'ятовували літери, складали з них слова, коли вони мали зацікавлення, пов'язане з певною грою. Важливою умовою ефективного навчання педагог вважав відсутність вимоги обов'язкового запам'ятовування та покарання у формі поганої оцінки. В.Сухомлинський вважав, що семирічна дитина не може зрозуміти залежність оцінки від своєї праці, від особистих зусиль, затрачених на навчання [5, с. 77].

Як наслідки проблем, пов'язаних з розвитком писемного мовлення дитини, вчений називав те, що саме в період навчання грамоти багато дітей втрачають віру в свої сили. Для уникнення труднощів в навчанні грамоти В.Сухомлинський проводив з дітьми «подорожі» до джерел слова, відкривав їм очі на красу світу і водночас намагався донести до дитячого серця музику слова; домагався, щоб слово було для дитини не лише позначенням речі, предмета, явища, а й несло в собі емоційне забарвлення – свій аромат, найтонші відтінки. І поки дитина не відчула аромату слова, не побачила його найтонших відтінків, вчений не радив взагалі починати навчання грамоти, бо якщо вчитель робив це, то прирікав дитину на тяжку працю.

З метою ефективного та легкого навчання письма і читання педагог рекомендував зробити для дітей грамоту «яскравим, захоплюючим шматком життя, сповненим яскравими образами, звуками, мелодіями. Те, що дитина повинна запам'ятати, насамперед має бути цікавим». Навчання грамоти В.Сухомлинський

радив тісно пов'язувати з малюванням. Розглянемо для прикладу досвід педагога: під час подорожей до джерел слова вчитель ставив за мету показати дітям красу і найтонші відтінки слова «луг». Розташувались під схиленою над ставом вербою, де вдалині зеленів освітлений сонцем луг. Учитель казав дітям: «Погляньте, яка краса перед нами. Над травою літають метелики, гудуть бджоли. Вдалині – череда корів, схожих на іграшки. Здається, що луг – світло-зелена річка, а дерева – темно-зелені береги. Череда купається в річці. Дивіться, скільки гарних квітів розсипала рання осінь. Прислухайтеся до музики лугу: чуєте тонке дзижчання мушок, пісню коника?» [5, с. 79].

Далі вчитель малював у своєму альбомі «корів і гусей, що розсипалися, як білі пушинки, і ледве помітний димок, і білу хмарку над обрієм». Діти були зачаровані красою тихого ранку і теж малювали. Вчитель підписував малюнок: «Луг», більшість дітей сприймали букви як малюнки.

Учні запам'ятовували написання слова, оскільки малюнок слова сприймали як щось ціле, читали слово – це читання не було результатом тривалих вправ за звуковим аналізом і синтезом, а свідомим відтворенням звукового, музичного образу, що відповідає зоровому образу, щойно намальованому дітьми. За такої єдності зорового і звукового сприймання, пройнятого багатством емоційних відтінків, що були вкладені і в зоровий образ, і в музичне звучання слова, діти запам'ятовували і букву, і слово. В.Сухомлинський підсумовував, що «легше запам'ятовується те, що не обов'язково запам'ятовувати; емоційне забарвлення образів, які сприймаються, відіграє винятково велику роль і запам'ятовуванні» [5, с. 80].

У той же час вчений зауважував, що єдність зорового образу, звучання і емоційне забарвлення слова аж ніяк не виключає самостійного, окремого звукового аналізу. Діти вслухалися у звучання слова, виокремлювали кожний звук, розуміли, що слово складається з окремих звуків, які на письмі передаються буквами.

У такий спосіб учні знайомилися під час подорожей зі словами *село, бір, дуб, верба, ліс, дим, крига, гора, колос, небо, сіно, гай, липа, ясен, яблуня, хмара, курган, жолуді, листопад.* Навесні присвячували подорожі словам *квіти, бузок, конвалія, акація, виноград, став, річка, озеро, узлісся, туман, дощ, гроза, голуби, тополя, вишня.* У спільний альбом «Наше рідне слово» учні

малювали картинки, а вже через вісім місяців діти знали всі букви, писали слова й читали [5, с. 81].

Проте В.Сухомлинський застерігав від спроб механічного запозичення такого досвіду, вважав, що навчання читання й письма за цим методом – творчість, а творчість не терпить шаблону, тому запозичувати щось нове можна тільки творчо.

Учений підкреслював важливість умови, щоб перед дітьми не ставилося обов'язкове завдання вивчити літери, навчитися читати, а процес навчання відбувався в процесі гри; щоб «їхнє розумове життя одухотворялося красою, казкою, музикою, фантазією, творчістю, грою уяви. Діти глибоко запам'ятовували те, що схвилювало їхні почуття, зачарувало красою» [5, с. 82].

Особливо цікавою вважаємо думку В.Сухомлинського про взаємозв'язок розвитку мовлення та мислення дитини. Він вважав, що чим більше хвилювала дітей краса навколишнього світу, тим глибше запам'ятовувалися літери, а образне бачення світу й прагнення передати почуття словом – це душа й серце дитячого мислення. Дитяче мислення педагог трактував як художнє, образне, емоційно насичене мислення. Для того, щоб дитина стала розумною, кмітливою, треба в ранньому дитинстві дати їй щастя художнього бачення світу [5, с. 83].

Із багаторічного колективного досвіду В.Сухомлинський зробив важливий висновок про роль вільного, виразного, свідомого читання в інтелектуальному розвитку дитини, в творчій розумовій праці в процесі навчання: «чим раніше дитина почала читати, чим органічніше пов'язане читання з усім її духовним життям, тим складніші процеси мислення, що відбуваються під час читання для розумового розвитку. У дитини, яка навчилася читати до 7 років, виробляється дуже цінне вміння: її зорове і розумове сприйняття слова й частини речення випереджає вимову вголос. Читаючи, дитина не прикута до слова, вона має можливість на якусь частку секунди відірвати свій погляд від книжки і подумати, осмислити, що буде сказано вголос. Таким чином, дитина одночасно читає і думає, осмислює, міркує [5, с. 85].

Поетичну творчість В. Сухомлинський вважав найвищим ступенем мовної культури, а мовна культура виражає саму сутність культури людської. «Поетична творчість доступна кожному. Вона не є привілеєм особливо обдарованих. Поетична творчість

підносить людину. Дуже важливо, щоб ця найтонша сфера творчості була глибоко особистою, сердечною справою кожної дитини» [4, с. 212].

З метою розвитку мислення дитини В.Сухомлинський використовував метод казки. Він вважав, що казка, гра, фантазія – животворне джерело дитячого мислення, благородних почуттів і прагнень. Вчений на основі багаторічного досвіду підкреслював, що «естетичні, моральні та інтелектуальні почуття, які народжуються в душі дитини під враженням казкових образів, стимулюють потік думки, який пробуджує до активної діяльності мозок, зв'язує повнокровними нитками живі острівці мислення. Через казкові образи в свідомість дітей входить слово з його найтоншими відтінками; воно стає сферою духовного життя дитини, засобом висловлення думок і почуттів – живою реальністю мислення. Під впливом почуттів, що пробуджуються казковими образами, дитина вчиться мислити словами. Без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттями дитини, – неможливо уявити дитячого мислення і дитячої мови як певного ступеня людського мислення і мови» [3, с. 176 – 177].

У казкових образах відбувається перший крок від яскравого, живого, конкретного до абстрактного. В.Сухомлинський зазначав, що створення казок один з найцікавіших видів поетичної творчості та важливий засіб розумового розвитку. Для того, щоб діти творили, учитель повинен перенести «з вогника своєї творчості хоча б одну іскру в свідомість дитини» [3, с. 181].

Підкреслюючи важливість казки для розвитку культури мовлення дитини, В.Сухомлинський писав, що створені дітьми казки були для нього яскравими вогниками думки, що їх вдалося запалити у дітей. Він зауважував, що якби не творчість, не складання казок, мова багатьох дітей була б плутаною, а мислення– хаотичним, оскільки між естетичними почуттями і словниковим багатством мови існує прямий зв'язок. Естетичне почуття емоційно забарвлює слово. Чим цікавіша казка і чим незвичайніша обстановка, в якій перебувають діти, тим несподіваніші образи вони створюють [3, с. 182].

Український педагог В.Сухомлинський писав, що «мова – духовне багатство народу», «гра відтінків, найтонших рисочок емоційно-естетичного забарвлення слів» є джерелом духовного

багатства, яке учителі покликані передати молодому поколінню [4, с. 201].

У праці «Рідне слово» В.Сухомлинський зазначав, що багатство, втілене в скарбниці мов інших народів, залишається для людини неприступним, якщо вона не оволоділа рідною мовою, не відчула її краси. Чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, тим тонша її сприйнятливість до гри відтінків рідного слова, тим більше підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів, тим активніше сприймає серце красу слова [4, с. 201 – 202].

Важливого значення В.Сухомлинський надавав культурі мовлення учнів, домагався, щоб учні відчували красу мови, дбайливо ставились до слова, дбали про її чистоту. Вчений підкреслював, що «мовна культура людини – це дзеркало її духовної культури. Найважливішим засобом впливу на на дитину, облагороджування її почуттів, душі, думок, переживань є краса і велич, сила і виразність рідного слова. Роль цього засобу в початковій школі, де кожна зустріч з новим явищем навколишнього світу пробуджує в серцях дітей почуття захоплення, неможливо переоцінити».

Педагог використовував метод екскурсій в природу, в ліс, в сад, на поле, луг, берег річки, де слово перетворювалось на знаряддя, за допомогою якого він «відкривав дітям очі на багатство навколишнього світу». Такі подорожі в природу В.Сухомлинський трактував як перший поштовх до творчості, який викликав у дітей бажання передати свої почуття і переживання, розповісти про красу. У результаті діти писали твори про природу невеликого обсягу, які розглядалися як найважливіша робота з розвитку мови і думки. Кожен учень складав свій твір спершу в усній формі, а далі записував у класі. Твори-мініатюри записували в альбом «Наше рідне слово» або в індивідуальні альбоми [4, с. 202].

Таким чином, можна зробити висновки, що В. Сухомлинський приділяв особливу увагу розвитку культури писемного мовлення учнів у процесі навчальної та виховної діяльності. Він вважав, що письмо дитини повинно бути напівавтоматичним; що розумові сили учня мають бути спрямовані на розуміння змісту на обмірковування, а не на процес письма; що письмо має стати засобом, інструментом навчальної праці; що для розвитку культури писемного мовлення учні повинні працювати творчо,

поглиблювати, розвивати та застосовувати на практиці свої знання; що письменним учень стає лише тоді, коли він навчився користуватися словом – складати твори; що слово повинне бути для учнів засобом висловлення їхнього ставлення до краси навколишнього світу.

Література

1. Савченко О. Розвиток сухомлиністики за десять років (1993-2003 рр.) / О. Савченко // Наукові записки. Вип. 52 : Серія Педагогічна. Ч. 1. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2003. – С. 18-22.
2. Сухомлинський В. О. Зміст знань і розумове виховання / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 томах. Т. 4 / [редкол.: О. Г. Дзеверін, М. М. Грищенко, С. П. Заволока та ін.]; текст, приміт. і предм. покажч. О.Г.Дзеверін. – К. : Рад. шк., 1977. – С. 225 – 237.
3. Сухомлинський В. О. Кімната казки / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 томах. Т. 3 / [редкол.: О. Г. Дзеверін, М. М. Грищенко, С. П. Заволока та ін.]; текст, приміт. і предм. покажч. О. Г. Дзеверін. – К. : Рад. шк., 1977. – С.176 – 185.
4. Сухомлинський В. О. Рідне слово / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. Т. 3 / [редкол.: О. Г. Дзеверін, М. М. Грищенко, С. П. Заволока та ін.]; текст, приміт. і предм. покажч. О. Г. Дзеверін. – К. : Рад. шк., 1977. – С. 201 – 216.
5. Сухомлинський В. О. Як ми вчилися читати і писати / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 томах. Т. 3 / [редкол.: О. Г. Дзеверін, М.М. Грищенко, С. П. Заволока та ін.]; текст, приміт. і предм. покажч. О.Г.Дзеверін. – К. : Рад. шк., 1977. – С. 76 – 85.

Валентина Матяшук, *кандидат історичних наук, в.о.завідувача кафедри освітньої політики Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти*

Директор школи як лідер впровадження гуманних підходів до розвитку особистості дитини (за В.О.Сухомлинським)

В статті розглянуто управління школою як складову гуманної педагогічної системи В.О.Сухомлинського. На основі аналізу наукових пошуків видатного педагога досліджено особливість його підходів до загального керівництва закладом, встановлені засади його поглядів на взаємовідносини директор-учитель, директор-педагогічний колектив, директор-учні, директор-батьки; обґрунтована актуальність його творчої спадщини для сьогодення як часу активного впровадження освітніх реформ через Нову Українську Школу.

Ключові слова: директор, освіта, вчитель, учні, навчання, виховання.

Школа – важлива ланка освіти держави, бо кожна дитина як найцінніше надбання країни проходить у ній більш як десятирічний курс обов'язкової освіти. Прийшовши до першого класу юним громадянином з рожевими мріями й казковими уявленнями про світ, випускники школи виходять з неї у самостійне доросле життя. І від того, як пройшли ці роки, чим вони були наповнені, які життєві уроки отримала під час них юна особистість, часто складається її світогляд, життєві цінності, звички та пріоритети, а значить і доля, що тісно вплететься в канву цілого покоління народу.

Доброї школи без доброго директора не існує. Ця давня загальновідома істина спонуковує науковців і практиків освітньої сфери постійно перебувати в пошуку моделі ідеального директора, який би впевненою рукою вивів заклад до виконання своєї головної місії – дати якісну освіту шкільній молоді.

Різні аспекти директорської діяльності досліджували в своїх працях В.Єрошин, М.Поташнік, П.Мозгова, О.Сорока, Л.Даниленко, Л.Калініна, Г.Карпо, Н.Островерхова, П.Дрозд, Л.Донська, Є.Хрипков, Г.Кравченко, О.Білоножко, О.Богомолова, В.Нідзельська, Ю.Бараннікова, В.Полторацька, О.Онаць, В.Гладкова, Л.Одерій, Е.Подкопаєва, Л.Слабодух, С.Сисоєва,

Т.Живаєва, О.Гончаренко, М.Лапшина та багато інших. Між тим, думки В.О.Сухомлинського про директорство продовжують зберігати свою актуальність донині, що блискуче підтверджують своїми працями С. Одайник, А.Ковтун, О.Сараєва, Є. Карась, Б.Набока тощо.

Нові часи, нові виклики, які постали перед людством в XXI ст., вимагають оновлення педагогічного мислення професійної спільноти та замовників освіти – батьків, церкви, бізнесу та держави загалом щодо ролі керівника закладу в його розвитку. А от який це має бути розвиток – спрямований на вдосконалення навчальної діяльності школярів в оволодінні ними основами предметних знань, кількість яких з кожним днем невмолимо збільшується чи загального гармонійного розвитку дитини як особистості – це питання й досі відкрите.

Офіційна освітня політика України перебуває в активному пошуку моделі чужих досконалих систем освіти для переймання й упровадження, забуваючи перестороги К.Ушинського, Т.Шевченка, С.Бандери та багатьох інших вітчизняних культурно-освітніх діячів щодо необхідності збереження народності виховання.

Метою даної статі буде дослідження наступних проблем:

- актуальність поглядів В.О.Сухомлинського для сьогодення;
- взаємовідносини директора з іншими учасниками освітнього процесу;
- роль директора в організації роботи школи.

В.О.Сухомлинський загалом директорував протягом чверті століття. Щире небайдуже серце, ясний розум і чиста совість дозволили йому скласти свої уявлення про те, якою має бути школа, в якій би дитині жилося радісно і цікаво, й докласти всіх зусиль для того, аби створити її бодай в одній Павлиській школі, що волею долі стала місцем його праці.

З часів Сухомлинського в нашій країні відбулися великі зовнішні зміни, але незмінними залишилися внутрішня природа дитинства, природа людської душі з її сталим тяжінням до моральних цінностей людяності, добра, любові, співчуття та розуміння. Тому й думки видатного педагога про директорство набувають гострої актуальності саме тепер, коли країна в умовах війни й затяжної економічної кризи взялася до масштабних освітніх реформ.

Умовно його думки можна згрупувати за наступними напрямками:

1) розуміння освіти як процесу духовного розвитку школярів

В.О.Сухомлинський мав своє бачення шкільної освіти і її цілей та завдань. Він вважав, що «справжня школа - це не тільки місце, де діти набувають знання і вміння…. справжня школа - це багатогранне духовне життя дитячого колективу, в якому вихователь і вихованець об'єднані безліччю інтересів і захоплень» [3,с.18.]. Це завдання школи є актуальним донині.

2) хто може бути директором

В.Сухомлинський вважав, що директором може бути тільки той, «хто є творцем кращого досвіду, чия праця стає зразком для інших вихователів». А ця праця – це «перш за все людинознавство» [3,с.20]. А для цього потрібно, щоб «Перша, найголовніша і найважливіша якість, без якої педагог не може бути директором… – це глибока любов до дітей, органічна потреба в дитячому колективі, глибока людяність і здатність проникнути в духовний світ дитини… Ця здатність… визначається… властивістю людини пізнавати світ серцем. Навчитися любити дітей не можна… ця здатність розвивається в процесі участі людини в громадському житті, її взаємовідносинах з іншими людьми» [6, с.32].

Свято вважаючи, що має бути прикладом для вчителів та учнів, він знав усі шкільні предмети, постійно цікавився науковими новинками і цим пробуджував пізнавальний інтерес в інших: «мої інтереси й захоплення передаються вихованцям і безпосередньо, і особливо через учителів» [5, с.44].

Він прекрасно розумів, що на якість освітнього процесу впливає все, що оточує дитину, тому докладав максимальних зусиль, аби гуманні педагогічні ідеї стали справою честі кожного працівника школи: «Потрібно добиватися того, щоб всі… – від директора до сторожа – втілювали в життя педагогічні ідеї, щоб цими ідеями жив колектив» [6, с.49]. Сам умів досягати цього просто: «Віра в людину найголовніша для мене. Я ревно беріг і бережу її від спаплюження невір'ям, байдужістю» [6, с.38].

3)роль директора в школі

В.Сухомлинський визначив межі відповідальності керівника закладу. Він вважав, що «Хороший директор – це перш за все

хороший організатор, вихователь і дидакт… по відношенню до всіх вихованців школи і вчителів» [6, с.31], планував й розподіляв роботу між собою та своїми помічниками на кожний день, ввесь навчальний рік і на п'ять подальших років, обґрунтовуючи це тим, що «нам неможливо працювати, якщо ми постійно не будемо аналізувати зв'язки сучасного з минулим і з майбутнім» [7, с. 602]

Запровадив школу педагогічної культури - зустрічі педагогів, на яких останні ділилися спостереженнями за учнями, роздумами про них, тим самим втілюючи ідеї дитиноцентризму на практиці через прийняття відповідних управлінських рішень після цих зустрічей [4, с. 396]. Він зазначав: «Як дбайливий садівник готує грунт під троянди, так директор школи повинен готувати грунт для запозичення передового досвіду...І підготовка цього грунту залежить передусім від майстерності директора школи як педагога. Майстерність колективу – це педагогічні ідеї, але ідеї без конкретних справ перетворюються у пустоцвіт» [4, с. 405]

Великий педагог розумів, що знання й володіння методами та засобами управлінської діяльності директора лише маленька частинка його авторитету. Він вважав, що «Роль директора школи… незмірно підвищується, якщо вчителі бачать в його праці приклад … безпосереднього вихователя дітей». Для нього було недостатньо «виховувати дітей через вчителів, бути вчителем вчителів, вчити науці і мистецтву виховання». Був переконаний, що втративши живий зв'язок з дітьми, директор перестає бути вихователем, адже перед ним назавжди закриється шлях до серця дитини. Спілкування через учителів не дасть змоги мати з дітьми спільні інтереси, захоплення і прагнення, відчувати порухи їхньої душі, її бажання й устремління: «Без прямого, безпосереднього виховного впливу на дітей я як директор втрачу найважливішу якість педагога-вихователя - здатність відчувати духовний світ дітей» [3, с. 17].

Тому все життя попри педагогічний вишкіл вчителів і батьків, попри зайнятість господарськими справами школи, попри власну наукову діяльність, попри особисті сімейні й побутові турботи, попри громадську діяльність, Василь Олександрович виділяв і знаходив час для власної учительської роботи з учнями, аби знати й розуміти, чим живуть його учні в цю мить.

4) стиль керівництва закладом

Василь Олександрович вважав , що «Методи і форми керівництва…, коли директор був по суті інспектором над учителем, чиновником-адміністратором, в обов'язки якого входило стежити, чи правильно викладає педагог програму, чи не сказав він чогось зайвого або помилкового, в наші дні стали анахронізмом»[3,с20].Він уже тоді вважав авторитарну модель управління школою застарілою, а ми ще й нині можемо зустріти директорів, які з усіх сил намагаються втримати ці підходи для одноосібної влади над підлеглими.

5) багатогранність директорського служіння .

Вся система роботи Павлиської школи була спрямована на те, щоб у ній послідовно й неперервно творилися культ Батьківщини, культ Людини, культ Книги, культ Рідного Слова. У своїх роботах В.О. Сухомлинський наголошує, що директор здійснює керівництво всім життям школи через планування, організацію режиму, навчально-виховну роботу на уроці та в позакласній роботі, методичну роботу, роботу з батьками, створення й підтримку шкільних традицій, підбір, розміщення і виховання педагогічних кадрів, матеріальне забезпечення освітнього процесу, взаємозв’язок і взаємозалежність цих чинників, аналіз причин і наслідків явищ шкільного життя і, відповідно, передбачення і планування покращення якості навчання і виховання всіх учасників навчально-виховного процесу.

Найважливіші питання діяльності Павлиської школи завжди обговорювалися і вирішувалися за участю всього педагогічного колективу. «За таких умов керівництва кожна вказівка директора стає більш авторитетною, бо вона умотивована волею всього колективу, виходить з його прагнень» [5, 38].

Він мав чітке бачення того, що головною фігурою школи є вихователь первісного учнівського колективу і саме в цій сфері директор має бути зразком для вчителів. Тому мав тверде переконання в тім, що для успішного директорства йому вкрай необхідно мати постійну персональну практику живого спілкування з учнями і це можна найкраще реалізувати через класне керівництво: « … директор школи не може керувати вихователями, якщо у нього немає своїх вихованців» [3, с. 20], з якими він пройде ввесь їх шкільний шлях, дбаючи про їх різнобічний розвиток і маючи з ними спільні духовні інтереси, даруючи їм свої духовні

багатства. Таку діяльність він розглядав як дуже довгий експеримент, поставлений в природних умовах

Великий педагог розглядав своє директорство не як посаду, а як можливість найповніше віддатись улюбленій справі, можливість свого суспільного служіння за покликанням. Чи не вихолощуємо ми сучасним підходом до чітко термінового перебування на посаді директора його думку про те, що «найвищий ступінь виховної майстерності - це безпосередня і дуже тривала участь директора школи в житті одного з первинних учнівських колективів.[3, с.23]. Підпавши під вплив ринкової економіки й намагаючись зробити з освіти як «процесу живлення душі й серця дитини всіма кращими, вищими, піднесеними, одухотвореними плодами людської культурної цивілізації» [1,с.33] всього лиш примітивний ринок освітніх послуг, чи не вихолощуємо ми істинний сенс і директорського служіння, націлюючи директорство на перебування на посаді й боротьбу за неї, а не на творення духовної спільності з учнями і колективом для радості творчої праці, для можливості директора бути мудрим учителем науки і мистецтва виховання .

б) ставлення до освітньої діяльності вчителів

В. Сухомлинський багато розмірковував над тим, якими якостями має володіти справжній учитель. Він умів сам зберегти дитинність душі і вимагав цього від своїх учителів: «Тільки той стане справжнім учителем, хто ніколи не забуває, що він сам був дитиною».[3, с. 18].

Ще до Павлиської школи шляхом нехитрих спостережень Василь Олександрович усвідомив, яку роль відіграє вчитель початкових класів в житті школяра і дійшов висновку, що «Він повинен бути для дитини такою ж дорогою і рідною людиною, як мати. Віра маленького школяра в учителя, взаємна довіра…, ідеал людяності…- це елементарні і разом з тим найскладніші, наймудріші правила виховання, осягнувши які, вчитель стає справжнім духовним наставником.Одна з найцінніших якостей вихователя - людяність, глибока любов до дітей, любов, в якій поєднується серцева ласка з мудрою строгістю і вимогливістю батька і матері.[3, с. 23]

В.О.Сухомлинський вважав, що справжній учитель не може обмежуватися простою механічною передачею своїх предметних

знань, бо в його безпосередні функції, крім навчання, входить ще й виховання учнів, а як можна це зробити, нічого не знаючи про духовний світ дитини: «Людина, яка зустрічається з учнями тільки на уроці - по одну сторону вчительського столу, а по іншу учні, - не знає дитячої душі, а хто не знає дитини, той не може бути вихователем. Для такої людини за сімома печатками закриті думки, почуття і прагнення дітей» [3,с.18].

Йому дуже боліло, коли вчитель не міг вийти за рамки викладання свого предмету, а ми нині вітаємо саме тих учителів, хто досяг «успіху» - підготував переможців олімпіад, чиї учні краще склали ЗНО, нехтуючи те, що за цими зовнішніми досягненнями дитини часто незримо стоїть тіньова фігура репетитора, який терпляче й скрупульозно виправив учительські промахи і ні, не створив у дитячій голові струнку систему шкільних знань, а лише надресирував учня на правильні відповіді тестів. Нехтуючи і те, з якими людськими якостями виходять у світ наші випускники з найвищим результатом ЗНО. А чим платить за все це дитина, ми вже й не цікавимося. А Василь Олександрович бідкався: «Я з гіркотою зауважував, як іноді перекручується природне життя дітей, коли вчитель бачить виховання тільки в тому, щоб вкласти якомога більше знань в їх голови. Неможливо без глибокого сердечного болю дивитися на те, як спотворюється природне життя дитини» [3,с.23].

Він прекрасно розумів двоїстість людської натури і, ніскільки не ідеалізуючи людину, вважав, що любов і повагу вчителя до дітей можна виховати, виростити у серці кожного педагога, якщо він цього сам захоче. «Виховання почуттів вчителя, вихователя є самою сутністю високої педагогічної культури». Саме цю високу педагогічну культуру він культивував у практиці свого директорства, цілеспрямовано відвідуючи уроки своїх колег, даючи їм безцінні поради, як досягати вершин у своїй роботі, вбачаючи своє директорське завдання в тім, щоб «допомогти кожному вчителеві в створенні індивідуальної творчої лабораторії» [6, с.72], а мету відвідування й аналізу уроків сформулював так: “дослідити, як виявляється, розкривається на уроці інтелектуальне життя педагога, його кругозір, його духовні інтереси” [7, с.581] Показово є те, що молодих учителів він ніколи не сварив і не критикував, терпляче й наполегливо відкривав перед ними таємниці

вчительського служіння. Але все ж найважливішим джерелом виховання почуттів педагога він вважав не чужий педагогічний досвід, не мудрі настанови класиків чи більш досвідчених колег, а «багатогранні емоційні відносини з дітьми в єдиному, дружному колективі, де вчитель - не тільки наставник, а й друг, товариш» [3,с.22]. А для цього потрібно, щоб учитель з учнями вийшли поза межі класу, щоб у них були спільні емоційні переживання поза темою уроку, було живе спілкування на ті питання, які хвилюють дитину саме в цю мить її дорослішання. Для цієї мети в його школі з допомогою вчителів та учнів була розбудована матеріальна база, що давала можливість реалізовувати ідеї гармонійного різнобічного розвитку дитини на практиці.

Дуже уважно стежив директор за режимом праці своїх учителів, наполягаючи на тому, щоб після уроків всі йшли додому відпочивати, читати книги, рефлексувати, якомога менше часу проводити за писаниною.

Надзвичайно актуальними для сьогодення залишаються його думки стосовно діяльності в школі груп продовженого дня. Він журиться з приводу того, що в групах, замість того щоб дати дитині нагоду погратися, відпочити, пожити серед природи, її знову саджають за книгу і «перебування дітей в школі перетворюється в нескінченний, виснажливий урок. Так не повинно тривати!»[3,с.23]. Ми пішли ще далі. Ми умудрилися зробити в групі поділ вчительського навантаження, на які педагоги почергово приходять байдуже відбути кілька своїх обов'язкових годин, не несучи ніякої відповідальності за якість її життя, адже в них є основне – їхній предмет, а група так собі, підробіток до стажу і зарплати. Ми умудрилися спланувати заняття гуртків і секцій саме в години діяльності групи і цим внесли повне сум'яття в структуру її роботи, бо замість дотримання чіткого режиму, що передбачав прописаний законодавцем час для кожного його етапу, включаючи обов'язкові прогулянки, фізкультхвилинки, тепер група працює в режимі постійного виконання домашнього завдання, тобто тих же уроків, між якими діти в різний час бігають по своїх гуртках і секціях, а один вихователь весь час зайнятий контролем, консультуванням та допомогою у виконанні уроків. Йому ніколи подумати ні про здоров'я дітей, ні про необхідність вивести їх на прогулянку, ні про потребу поговорити по душах. Так втрачається цінний потенціал

виховних можливостей групи, адже кращих умов для постійного духовного спілкування вихователя і дітей, без якого немислиме виховання високої емоційної культури, годі ще знайти в режимі школи.

7) духовна спільність членів шкільного колективу

Необхідність створення й підтримання духовної спільності між усіма учасниками освітнього процесу була для В.Сухомлинського очевидною. Він свято вважав, що «багато наших труднощів можна подолати тільки справжньою людяністю» [3, с. 38], яка починається із взаєморозуміння потреб кожного, із любові та поваги один до одного, зі співчуття та підтримки. Саме вона є визначальною запорукою виховання особистості кожного члена колективу від учня до директора.

Тому в школі культивувалася атмосфера взаємопізнання як підґрунтя для налагодження духовної спільності. «Справжня духовна спільність народжується там, де вчитель надовго стає другом, однодумцем і товаришем дитини в спільній справі… Без знання дитини - її розумового розвитку, мислення, інтересів, захоплень, здібностей, задатків, нахилів - немає виховання» [3,с.17].

Тому в школі вчительські були обладнані так, щоб учитель міг прийти для відпочинку між уроками не в голе казенне приміщення, а в затишну кімнату з теплою доброзичливою атмосферою, в яку не принесеш сварки, плітки, пересуди.

Тому в школі працювали школа для вчителів і школа для батьків.

Тому віталися директором колективні творчі справи, спільні інтереси й ідеї, що передбачали залучення широкого кола всіх учасників освітнього процесу.

8) організація пізнавальної діяльності школярів

Приділяючи велику увагу вихованню школярів, В.Сухомлинський переймався також питаннями їх навчальних успіхів. «Чому ж часто буває, що через кілька місяців, а то і тижнів згасає вогник в їхніх очах, чому для деяких дітей навчання перетворюється на муку?» - це його питання й донині шукає своїх відповідей. Сучасні вчителі пояснюють це недостатнім фінансуванням освіти, застарілим матеріальним та методичним забезпеченням навчального процесу, згубними впливом епохи ґаджетів тощо. А Василь Олександрович означив це відсутністю

духовного зв'язку з дитиною і складністю його утворення тому, що «… вчитель мало знає духовний світ кожної дитини до вступу до школи, а життя в стінах школи, яке обмежується навчанням, регламентоване дзвінками, ніби нівелює малюків, підганяє їх під одну мірку, не дозволяє розкритися багатству індивідуального світу» [3, с.24].

Як це можна виправити? І тут є рецепт: «людина була і завжди залишиться сином природи… Світ, що оточує дитину, - це перш за все світ природи з безмежним багатством явищ, з невичерпною красою. Тут, в природі, вічне джерело дитячого розуму. Процес пізнання навколишньої дійсності є нічим не замінним емоційним стимулом думки»[3,с.24]. Емоційним стимулом пізнавальної думки учня через істину, в якій узагальнюються предмети та явища довкілля, через одухотворення яскравими образами, що активно впливають на її почуття. Процес пізнання є також засобом для утворення й зміцнення духовного зв'язку між учителем і учнем, якщо вчитель зігріє його своєю теплотою, вірою, творчим терпінням, якщо навчиться дарувати знання від свого серця до його серця через усвідомлення краси й складності природних явищ від простого до щораз складнішого. Тоді такий дар учителя неможливо не прийняти. Крім того, Василь Олександрович, створюючи матеріальну базу школи і обстановку, що оточує дітей, прагнув до того, щоб "у школі й стіни говорили" [6, с. 122].

Велика увага приділялася тому, щоб навчання не шкодило здоров'ю дітей. Для цього були встановлені власні правила внутрішнього розпорядку, режим школи і режим для учнів. На думку В.Сухомлинського, "центральний момент режиму – правильне чергування праці і відпочинку, неспання і сну" [6, с130] Тому синдром хронічної перевтоми, на який страждає багато сучасних українських дітей, в Павлиській школі був невідомий.

9) прозорливість великого педагога

Він передбачав, що рівень знань людства буде зростати з кожним роком: «Чим більшим колом знань треба буде опановувати, тим більше треба рахуватися з природою людського організму в період бурхливого зростання, розвитку і становлення особистості - в роки дитинства»[3, с.24].

Таким чином, геніальний гуманний педагог, який за своїм світоглядом випередив свій час, залишив нам свої безцінні педагогічні поради:

- творити духовну спільність між учасниками освітнього простору;

- дотримуватись людяності як визначального принципу взаємодії;

- створювати умови для роботи вчителя через уважне ставлення до його потреб, належне матеріальне забезпечення, постійну можливість підвищувати свій фаховий рівень;

- діяльність школи має бути спрямована на те, щоб учень відчував радість пізнання та гордість від особистісного розвитку;

- директор має бути прикладом для учнів та вчителів, має мати довготривалий постійний зв'язок з первинним учнівським колективом задля того, щоб могти бути тим прикладом;

- постійно дбати, щоб у школі панували: культ Батьківщини, культ Людини, культ Книги, культ Рідного Слова.

Видатний педагог сучасності Ш.Амонашвілі в книзі відгуків Павлиського музею залишив такий запис: «Василь Олександрович Сухомлинський є класиком світової педагогіки. Будь-який класик – носій Слова Педагогічної Істини з майбутнього. Василь Олександрович – апостол майбутнього, той, що дарує Мудрість гуманізму, мудрість любові. Країна, в якої є такий син, не буде шукати педагогіку десь в інших місцях. Чи зможе уявити наш розум, якою стане освіта, джерелом якої є Мудрість Сухомлинського?»[2]

Література

1. Амонашвілі Ш. Трактат «Школа життя»/ Ш.Амонашвілі; Хмельницький: Подільський культ.-просвіт. центр ім. М.Реріха, 2002. – 170 с.
2. Клочек Г. Шалва Амонашвили о Василии Сухомлинском. [Електронний ресурс].- Режим доступу: https://ru.osvita.ua/blogs/60952/

3. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. Изд.2-е./ Сухомлинский В.А. - К. Радянська школа, 1987. – 544 с.
4 Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. Т.4. - 640 с.
5. Сухомлинський В.О. Директор школи – керівник навчально-виховної
Роботи / В.О.Сухомлинський – К.: Радянська школа. –1953. –No1. – С. 38-41.
6. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа/ В.О.Сухомлинський// Вибр. тв. в 5 томах – К.: Рад. школа, 1977. – Т.4. – С. 7 – 390.
7. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи/ В.О. Сухомлинський// Вибр. тв.: в 5 томах – К.: Рад. школа, 1977. – Т.4. – С. 393 – 626.

Сергій Мединський, *доктор педагогічних наук, доцент,*
професор кафедри педагогіки та психології
Львівського державного університету фізичної культури;
Андрій Окопний, *кандидат наук з фізичного виховання, доцент,*
доцент кафедри педагогіки та психології
Львівського державного університету фізичної культури;
Ольга Баклицька, *кандидат психологічних наук, доцент,*
доцент кафедри педагогіки та психології
Львівського державного університету фізичної культури

Педагогічні погляди В.О.Сухомлинського щодо здоров'язбереження та формування здорової особистості

Анотація. У статті наведено основні погляди класика педагогіки В.О.Сухомлинського щодо загартовування, розвитку фізичних якостей, фізичного розвитку особистості школяра загалом та підходи щодо збереження й зміцнення здоров'я та духовного життя вчителя; розкриті актуальні педагогічні положення щодо формування здоров'я та здоров'язбереження особистості у сучасних умовах реформування в Української школи.

Ключові слова. здоров'я, фізичний розвиток, учень, вчитель, В.О.Сухомлинський

Науково-творчий спадок В.О.Сухомлинського багатоплановий; він зазнавав постійного вдосконалення, поглиблювався, збагачувався. Вагомість його ідей, перспективи й потреби творчого їх використання є актуальними й сучасних умовах приєднання до європейського освітнього простору, широкого реформування всіх рівнів української освіти. Його педагогічна концепція гуманістична, особистісно-орієнтована, демократична та органічно поєднує народну і класичну педагогіку.

Головна спрямованість педагогічної діяльності Василя Олександровича – формування всебічно розвиненої особистості. Виховання всебічно розвиненої особистості вчений розглядав як єдність усіх складових – розумового, фізичного, морального, естетичного. При цьому він обґрунтував шляхи, засоби і методи формування особистості відповідно до соціального завдання суспільства з урахуванням індивідуальних і вікових особистостей. Активними чинниками педагогічних впливів на підростаюче

покоління вчений визначав: сім'ю, школу, громадськість, які органічно взаємопов'язані. Єдність всіх напрямків виховання він уважав основою для формування людини. Зазначимо, про те, що вважливе місце в його спадщині посідає питання фізичного виховання і здоров'я дітей. Зокрема, в своїй фундаментальній праці «Сто порад учителю», вчений пише: «Фізична, емоційна, інтелектуальна, естетична і трудова культура розглядаються в їх єдності й взаємозалежності. Фізична культура є елементарною умовою повноти духовного життя, інтелектуального багатства. Разом з тим, фізична культура облагороджує всі інші сфери людського» [1, 618].

Василь Сухомлинський системно відзначав у своїх працях, що «турбота про людське здоров'я, тим більше про здоров'я дитини, – це не просто комплекс санітарно-гігієнічних норм і правил, не перелік вимог до режиму харчування, праці, відпочинку. Це, насамперед, турбота про гармонійну повноту всіх фізичних і духовних сил, і вінцем цієї гармонії є радість творчості» [2, с. 109].

В. О. Сухомлинський органічно поєднував навчальні успіхи школярів з станом їхнього здоров'я: «Досвід переконав нас у тому, що приблизно у 85 % усіх невстигаючих учнів головна причина відставання в навчанні — поганий стан здоров'я, якесь нездужання або захворювання, найчастіше зовсім непомітне і таке, що можна вилікувати тільки спеціальними зусиллями матері, батька, лікаря і вчителя» [3, с. 48].

В. О. Сухомлинський вважав, що «… правильний режим, повноцінне харчування, фізичне загартовування – все це охороняє дитину від захворювань, дає їй щастя насолоди красою, навколишнім світом» [3, с. 51].

Так, «поєднання здорового харчування, сонця, повітря, води, посильної праці і відпочинку – все це стало цілющим і незмінним джерелом здоров'я»,– зазначає В. О. Сухомлинський в праці «Серце віддаю дітям» [3, с. 94].

У педагогічній спадщині Сухомлинського особлива уваг приділена здоров'я вихованців у підлітковому та юнацькому віці: «Якщо виміряти всі мої турботи й тривоги про дітей протягом перших 4 років навчання, то добра половина їх –про здоров'я» [3, с. 103].

Реалізації завдань фізичного виховання, зміцнення здоров'я школярів визначалися як основні напрямки виховної роботи у Павлиській середній школі. У школі під керівництвом В. О. Сухомлинського здійснювалося впровадження здорового способу життя: санітарно-гігієнічні вимоги до зовнішніх умов життя та режиму праці й відпочинку учнів; організація фізичної праці дітей як важливого засобу зміцнення здоров'я; фізичне виховання як на уроках фізичної культури, так і в процесі позакласної спортивно-масової роботи; організація активного діяльнісного відпочинку учнів; система виховної роботи щодо особливостей людського організму; оптимальне чергування розумової праці з руховою діяльністю; оздоровча спрямованість занять фізкультурою: уроків фізичної культури, ранкової зарядки, фізкультхвилинок, динамічних перерв, широка мережа спортивних секцій і залучення школярів до активної участі в них; спортивні ігри, змагання, спартакіади (легка атлетика, гімнастика, плавання, верхова їзда; катання на ковзанах і лижах, велосипеді; зимові розваги, побудова снігової фортеці тощо); утвердження у свідомості учнів необхідності уважного і дбайливого ставлення до свого здоров'я і здоров'я інших.

Василь Олександрович підкреслював потребу необхідності розуміння педагогом фізіологічних, психічних, вікових і статевих процесів, що відбуваються в організмі школярів: «педагог не має права не знати, що робиться з дитиною, чому вона нездорова, так як стан здоров'я позначається на її розумовому і моральному розвитку" [4, с. 43].

В.О.Сухомлинський переконливо визначав: «Добре здоров'я, відчуття повноти, невичерпності фізичних сил – найважливіше джерело життєрадісного світосприймання, оптимізму, готовності подолати будь-які труднощі. Хвора, квола, схильна до захворювань дитина – джерело багатьох незгод» [4, с.125].

Вважаючи здоров'я базовим фактором успішного навчання і розвитку дітей вчений визначальним шляхи його збереження й покращення: «Заняття фізкультурою і спортом відіграють певну роль у всебічному розвитку учнів лише тоді, коли вся навчально-виховна робота пройнята турботою про здоров'я» [4, с.140].

Заняття фізичною культурою і спортом повинні надавати учням ще й радість та задоволення, тому на заняттях фізкультури, під час змагань значна увага приділялася естетичній досконалості,

виразності та граціозності рухів; вважалися неприпустимими змагання, де єдиним критерієм успіху була швидкість виконання вправ, а отже, відсутні естетичні смаки, масовість, урахування індивідуальних властивостей школярів. Саме тому видатний педагог застерігав учителів не «перетворювати спорт із засобу фізичного виховання всіх дітей у засіб боротьби за особистий успіх, не ділити дітей на здібних і нездібних щодо занять спортом» [4, с. 193].

Оптимальне чергування розумової діяльності та фізичних навантажень, дотримування чіткого режиму визначається провідним для здоров'язбереження дітей. Напружена робота, розумова діяльність чи фізичної праця повинні доповнюватися відпочинком дитячого організму. Проте, за визначенням вченого, відпочинок лише тоді відпочинок, коли він є своєрідною грою фізичних і духовних сил. Привчання дітей до активного діяльного відпочинку – одне з найважливіших завдань педагогів, вихователів [5, с. 196].

«Духовне життя дитини, - стверджував педагог, - її інтелектуальний розвиток, мислення, пам'ять, увага, почуття, воля - великою мірою залежить від «гри» її фізичних сил. Слаба, квола, нездорова, схильна до хвороб дитина на уроці швидко втомлюється, згасають її очі, стають млявими рухи» [5, с. 193].

Сучасна освіта вимагає від учнів великої віддачі, навчальний матеріал об'ємний та науково-змістовний, тому постає проблема раціональної побудови режиму дня. «Центральний момент режиму – правильне чергування праці і відпочинку, неспання і сну», стверджує В.О.Сухомлинський, надмірний рівень обсягу й складності навчального матеріалу є причиною погіршення здоров'я. Вчений наводить можливості вирішення: «Виконання домашніх завдань уранці, перед класними заняттями, звільнення другої половини дня від інтенсивної розумової праці над підручником, використання цього часу переважно для фізичної паці на повітрі, для індивідуальних захоплень, для читання, для ігор – умови, завдяки яким не тільки зміцнюється здоров'я, але й створюються можливості для багатого духового життя, для всебічного розвитку» [5, с. 194].

Василь Олександрович надає поради щодо збереження власного здоров'я безпосередньо й учням:

1. «Здоров'я — це повнота духовного життя, радість, ясний розум. Твоє здоров'я — в твоїх руках.

2. Найважливіше джерело здоров'я — природа, що оточує нас: повітря, сонце, вода, літня спека і зимова холоднеча, тінисті гаї і поля квітучої конюшини. Живи і трудися серед природи. Піднімайся рано, до сходу сонця. Літом сонечко піднімається дуже рано, але ти повинен підніматися раніше сонця. Йди в полі, дихай свіжим повітрям, умий руки і особу росою — це справжня казкова жива вода. Повітря, насичене ароматом квітучих і дозріваючих хлібів, володіє цілющими властивостями. Хто дихає цим повітрям в літню пору — ніколи не хворіє на легеневі захворювання.
3. Постав собі за правило: щодня, прокинувшись від сну, відразу ж зроби уранішню гімнастику. Літом спи у дворі — на сіні або свіжій соломі (тільки що обмолоченого хліба) — фітонциди, які виділяють сіно і свіжа солома, оберігають від захворювання грипом.
4. Примушуй себе кожен ранок робити холодні обтирання. Купайся в ставку якомога довше — до осінніх заморозків. У зимові дні розтирай ноги (по коліна) снігом — до відчуття тепла, що розливається від колін до ступень. Не бійся на декілька хвилин вийти босим на сніг — це хороший гарт для ніг і для всього організму.
5. Ні дня без фізичної праці. Праця випрямляє тіло і душу. У постійній, повсякденній праці — людське довголіття. Хто трудиться з раннього дитинства до глибокої старості, той до останніх днів життя залишається повноцінною людиною, зберігаючи фізичні сили, ясність розуму, багатство сприйнять і емоцій.
6. Щодня проходь від трьох (у молодшому віці) до десяти кілометрів. Зроби звичкою ходити по лісу, лугу, полю. Якщо тобі йти в школу два-три кілометри, і дорога пролягає по лугу — це твоє щастя. У літню пору зроби звичкою проходити декілька кілометрів серед квітучих і дозріваючих хлібів і трав (особливо серед полів пшениці, ячменю, вівса, конюшини).
7. Хай стануть твоїми заповідями простота, помірність, стриманість. У дитинстві не їси багато солодощів. Краще всього абсолютно не споживати чистих вуглеводів. Не будь ненажерою, не об'їдайся. Вставай з-за столу з таким відчуттям, що ти ще небагато не доїв.» [1, с. 619].

Потреби здоров’язбереження є важливою професійною складовою й для вчителів також. В.О. Сухомлинський пов’язує радість праці вчителя з його здоров’ям та духовним життям, та

визначає непрості особливості повсякденної праці вчителя: «Здоров'я, настрій, повнота духовного життя, радість творчої праці, задоволення від коханого справи – тісно зв'язані між собою, взаємопов'язані. І на першому місці тут коштує гармонія здоров'я і сили духу. Здоров'я – як воно потрібне педагогові, яка трагедія приходить в його життя, якщо непомітно підкралася недуга, від якої немає порятунку! … Наша робота – це робота серця і нервів, це буквально щоденне і щогодинне витрачання величезних душевних сил. Наша праця – це постійна зміна ситуацій, що викликають то посилене збудження, то гальмування. Тому уміння володіти собою, тримати себе в руках – одне з найнеобхідніших умінь, від якого залежать і успіх діяльності педагога, і його здоров'я. Адже нерідко буває так, що вчителеві 45-47 років, а він вже видихався. Тільки вступив в зеніт педагогічної мудрості, спіткав сокровенні таємниці майстерності і мистецтва вихователя, виробив свої педагогічні переконання – а сил-то вже і ні. … Перш за все треба знати своє здоров'я, знати особливості своєї нервової системи і серця. Нервова система людини по самій природі своїй дуже гнучка, і вчителеві треба уміти довести цю гнучкість до ступеня мистецтва володарювати над емоціями» [1, с. 422].

Таким чином, у науково-творчому доробку В.О.Сухомлинського можна визначити блоки порад щодо формування, збереження і примноження здоров'я дитини які спрямовані педагогам, батькам та безпосередньо учням; а також поради щодо здоров'язбереження педагогів. У науково-творчій спадщині В.О. Сухомлинського представлено проблеми змісту освіти, діалектики навчально-виховного процесу, здоров'язбереження та взаємозв'язок усіх складових частин. Поради Василя Олександровича в ракурсі збереження і зміцнення здоров'я не втрачають своєї актуальності у період перетворень і реформувань освіти, інтенсивного розвитку української державності та суспільства.

Література

1. Сухомлинський В.О. Сто порад вчителю / Василь Олександрович Сухомлинський // Вибрані твори в 5томах. – К.: Радянська школа, 1976. – Т2. – С. 419 – 654.

2. Сухомлинський, В. О. Здоров'я, здоров'я і ще раз здоров'я / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5томах. / В.О.Сухомлинський. –К. : Рад. школа, 1977. –Т. 1. –С. 103–111.
3. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / Василь Олександрович Сухомлинський // Вибрані твори в 5томах. – К.: Радянська школа, 1976. – Т3. – С.7 –279
4. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5томах. –К. : Рад. шк., 1976. –Т. 4. –С. 7–390.
5. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / Василь Олександрович Сухомлинський // Вибрані твори в 5томах. – К.: Радянська школа, 1976. – Т1. – С.55 – 206.

Валерій Соловйов, *кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки та психології Львівського державного університету фізичної культури*
Наталія Степанченко, *доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та психології Львівського державного університету фізичної культури*
Тетяна Матвійчук, *кандидат педагогічних наук, Львівський державний університет фізичної культури, кафедра педагогіки та психології Львівського державного університету фізичної культури*

Педагогічні умови зміцнення здоров'я школярів у виховній системі В.О.Сухомлинського

Анотація. У статті розкривається значення творчої спадщини В. О. Сухомлинського в організації системної роботи по вихованню здорового школяра, що включає педагогічні умови, котрі в сучасних реаліях набувають особливої важливості і значущості в світлі реалізації вчителем здоров'язберігаючого освітнього середовища.

***Ключові слова*:** школярі, здоров'я, здоров'язберігаюче освітнє середовище, система виховання В.О. Сухомлинського.

Широкий спектр актуальних проблем, висвітлених у педагогічних працях та втілених у практичну діяльність Василем Олександровичем Сухомлинським, вивчався багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, а саме: Л. О. Акімовою, М.В. Левківським, І. Д. Бехом, І.А.Зязюном, Н. А. Калініченко, М.З. Круком, Н. С.Побірченко, О. В. Сухомлинською, М. Д. Ярмаченком та ін.

Окремі аспекти дослідження фізичного виховання та його вплив на здоров'я та загальний розвиток особистості школяра в педагогічній спадщині В.Сухомлинського знаходимо у науковому доробку В. П. Горащука, М. Д. Зубалія, Г. П. Ковальчук, В. П. Оржеховської, Н. С.Побірченко, та ін.

Проблема здоров'я і фізичного виховання дітей особливо гостро постала на початку третього тисячоліття. Нині здоров'я

школярів характеризується наявністю функціональних відхилень та порушень. Рухова активність при вступі до школи знижується з кожним роком, а її дефіцит у старших класах сягає 85%. Тобто сучасний школяр перебуває в стані гіподинамії. Що стосується навчальних навантажень, то сумарна тривалість уроків і виконання домашніх завдань відповідає тривалості робочого дня дорослої людини. В більшості шкіл організовані форми рухової активності зводяться, в основному, до двох уроків фізичної культури. За роки шкільного навчання 60 учнів зі 100 набувають порушень постави, 20-50 – короткозорості, 30-40 – відхилень у серцево-судинній системі, 20-30 – дидактогенних неврозів.

Розв'язувати цю болючу проблему слід, з головного, з уміння вчителя створювати здоров'язберігаюче освітнє середовище. Гуманізація освіти потребує якісно нового підходу до потреб дитини – навчання свідомого ставлення молодого покоління до збереження та зміцнення свого здоров'я. В умовах розбудови національної системи освіти важлива роль належить аналізу педагогічної спадщини не тільки діячів сучасності, а й минулого щодо проблеми фізичного виховання школярів та зміцненню їхнього здоров'я. Значний внесок у розвиток цієї проблематики зробив видатний український педагог, заслужений учитель України, директор Павлиської середньої школи Василь Олександрович Сухомлинський. Творча робота в середній школі на Кіровоградщині, постійний пошук оптимальних шляхів дали можливість В. Сухомлинському узагальнити свої теоретичні положення і практичний досвід з питань зміцнення здоров'я школярів і організації фізичного виховання в школі. Ніякі інновації навчання, на чому особливо наголошував В.Сухомлинський, не повинні йти попереду здоров'я учнів. Їхній стан повинен розглядатися у взаємозв'язку з їх духовним життям, основа якого – повсякденна повноцінно організована учнівська праця. Міцне здоров'я і фізична підготовленість школярів мають досягатися оптимальним балансом між обсягами, інтенсивністю навчальних навантажень та системою фізкультурно-оздоровчих заходів в режимі навчального дня школярів.

Фундаментальні праці В. Сухомлинського сучасна педагогічна громадськість сприймає як керівництво з організації системної роботи по вихованню життєздатного покоління, яке вбирає в себе

напрями, котрі сьогодні набувають особливої важливості та значущості в плані реалізації здоров'язберігаючої освіти «Нова українська школа»:

- формування здоров'язберігаючого освітнього середовища;
- освіта в аспектах здоров'я та безпеки;
- розробка і реалізація програм спрямованих на оптимізацію фізичної активності;
- створення в школі психологічно комфортної атмосфери і педагогічної підтримки;
- взаємодія з сім'єю.

Здоров'язберігаюче освітнє середовище Павлиської школи уявляло собою комплекс умов, що позитивно сприяють збереженню здоров'я учнів, попередженню хвороб і укріпленню дитячого організму: дотримання санітарно-гігієнічних норм освітнього процесу – освітлення приміщень (природне), відповідність меблів зросту дітей, забезпечення гарячим харчуванням; раціональна зміна праці і відпочинку (навчання дітей початкової школи за партою не перевищувало чотирьох годин, у другій половині дня використовувалися різні види розвиваючих занять) [1, с. 56—65].

Профілактичні заходи щодо попередження порушення постави, зору, простудних захворювань, діагностика стану здоров'я дітей здійснювалися спільно з медичними працівниками у взаємодії з батьками вибудовувався індивідуальний режим дня школяра. Турбота про здоров'я дитини виступала одним з глобальних завдань, вирішення якого вважалося обов'язковим внаслідок усвідомлення Сухомлинським залежності «духовного життя дитини – інтелектуального розвитку, мислення, уваги, пам'яті, посидючості – від «гри» його фізичних сил» [5, с. 155].

Видатний педагог розглядав фізичне виховання та збереження здоров'я підростаючого покоління як невід'ємну складову частину всебічного розвитку особистості. Він пристрасно і переконливо стверджував: «Добре здоров'я, відчуття повноти, невичерпності, фізичних сил найважливіше джерело життєрадісного світосприймання, оптимізму, готовності подолати будь-які труднощі. Хвора, квола, схильна до захворювань дитина – джерело багатьох негод» [7, с.125].

У зв’язку з цим велику увагу в шкільному колективі приділялося організації фізкультурно-оздоровчої діяльності на уроках і в позаурочний час, а також заняттям спортом з метою виховання відчуття краси рухів, сили, гармонійності, спритності та витривалості. За переконаннями Василя Олександровича, фізичні вправи — біг, ходьба на лижах, плавання — мають приносити естетичну насолоду, «спорт стає засобом виховання тільки тоді, коли він — любиме заняття кожного» [8, с. 170]. Педагогічний колектив намагався залучити всіх учнів до різнобічних видів фізичної активності, оскільки «заняття фізкультурою і спортом відіграють відповідну роль у всебічному розвиткові учнів лише тоді, коли вся навчально-виховна робота пройнята піклуванням про здоров’я» [8, с. 169]. З цією метою перед уроками проводились гімнастичні вправи, а після уроків — захоплюючі спортивно-масові заходи: зимові забави з катанням на ковзанах, лижах, санчатах, влітку — туристичні походи, подорожі, спортивні ігри на свіжому повітрі.

Вважаючи здоров’я визначальним фактором успішного навчання і розвитку дітей, В. Сухомлинський шукав шляхи його покращення. Рекомендації Василя Олександровича ґрунтуються на спільному розв’язанні проблеми фізичного виховання, збереження здоров’я основою життєдіяльності у школі і сім’ї: «Заняття фізкультурою і спортом відіграють певну роль у всебічному розвитку учнів лише тоді, коли вся навчально-виховна робота пройнята турботою про здоров’я» [6]. Педагогіка розглядає фізичну культуру як одну із важливих складових частин всебічного розвитку особистості. Тому, на думку В. Сухомлинського, виховання фізичної культури повинно бути спрямоване на турботу про здоров'я та збереження життя як найвищої цінності й забезпечення гармонії фізичного розвитку та духовності особистості, багатогранної діяльності людини. Отже, першоосновою всієї навчально-виховної роботи, предметом особливої уваги педагогічного колективу школи завжди повинно бути здоров'я учнів. Цього положення неухильно дотримувалися вчителі Павлиської школи. Разом із шкільним лікарем вони визначали чіткий режим праці, відпочинку і харчування, а з батьками домовлялися, щоби діти з послабленим здоров'ям навесні,

влітку і восени спали під відкритим небом, харчувалися багатою на вітаміни їжею, якомога більше часу перебували на свіжому повітрі.

Цінними для сучасної педагогічної практики є поради В. Сухомлинського щодо вивчення стану здоров'я дітей як підґрунтя для забезпечення оптимальності та раціональності освітнього процесу, адаптованого під фізіологічний стан учнів, особливо тих, хто є з ослабленим здоров'ям і тих, яким нелегко вчитися [6]. Для одних розроблялися та проводились комплекси коригуючої гімнастики, для інших передбачалось зниження навчального навантаження. І разом з тим — врахування розподілу цього навантаження в залежності від пори року. Так, весною захисні сили організму стають слабкішими, восени — зміцніються, тому необхідно враховувати ці циклічні коливання, розподіляючи інтелектуальну працю школярів за потенціалом сил, щоби приблизно до кінця лютого в основному закінчувалося вивчення теоретичних узагальнень, в останній чверті необхідно включати такі види роботи, котрі поглиблюють і систематизують набуті знання. Найважливішим систематизуючим ядром здоров'язберігаючої роботи в школі у взаємозв'язку фізичного, психічного і морального аспектів була взаємодія із сім'єю: «Тільки разом з батьками, спільними зусиллями, вчителі можуть дати дітям велике людське щастя» [9, с. 337]. На основі індивідуальних особливостей дітей спільно з батьками визначався найбільш раціональний режим дня школярів, що включав оптимальне співвідношення праці, відпочинку, харчування, виконання домашніх завдань, фізичних вправ і відновлювальних заходів. Особлива увага приділялася підвищенню педагогічної культури батьків на основі цілеспрямованості, цілісності, узгодженості просвітницької роботи з проблем педагогіки, вікової психології, теорії виховання - фізичного, естетичного, інтелектуального, трудового, морального.

В даному контексті очевидна дієва допомога у створенні умов для збереження духовного і морального здоров'я учнів, котра в свою чергу сприяє гармонізації міжособистісних відносин між дітьми і батьками і має прояв в задоволенні потреб школярів:

- приналежності до групи собі подібних;
- дружньому інтересі, взаємодопомоги;
- у суспільному визнанні, розвитку;

- поваги до себе і до оточуючих;
- бути вільним і мати свободу вибору;
- насолоджуватися, радіти, сміятися, веселитися, грати [2, с. 274].

Саме в міжособистісних взаєминах формується і проявляється задоволеність життям, оцінка його якості, яка тісно пов'язана з суб'єктивним відчуттям стану здоров'я. У дитинстві відчуття щастя пов'язане з розвиненими навичками соціалізації та адаптації до умов середовища, що, в свою чергу, визначає позитивні результати в дорослому періоді життя. Задоволеність життям у підлітків у великій мірі залежить від пережитого досвіду і відносин. У числі основних захисних факторів - почуття прив'язаності до батьків і рідних, наявність доброзичливих однолітків, які потенційно можуть допомогти пристосуватися до нових ситуацій і протистояти важким життєвим ситуаціям.

У зв'язку з цим найкращий спосіб педагогічної тактики - здійснювати здоров’яформуючу освіту в пріоритетах гармонізації міжособистісних відносин на ґрунті прямої взаємодії дітей і підлітків в різноманітних видах творчої, дозвільної, соціальної діяльності, яка організується в освітніх установах і орієнтована на:
- ставлення до вихованців на основі визнання людської гідності і унікальності кожного;
- відсутність маніпулятивних методів навчання і виховання;
- гнучкість і варіативність освітнього процесу, що дозволяє задовольняти освітні потреби на основі індивідуальних особливостей, вибудовуючи освітній маршрут і використовуючи педагогічну допомогу і підтримку;
- гармонізацію міжособистісних відносин як визначальний здоров’язбережувальний фактор;
- використання широкого спектру соціальних контактів - взаємодія з рідними, близьким оточенням дитини, соціальним середовищем в цілому.

Особлива роль в реалізації здоров’язбережуючої освіти належить вчителю - організатору управління взаємодією учасників освітнього процесу. Сучасний учитель - це самостійна, творча, інтелектуальна і елегантна особистість, якій властиві духовна краса та благородство, доброта та сердечність, культура почуттів, людяність, гнучкий розум [4, с. 278].

До елементарних знань, якими вчитель повинен оволодіти в педагогічному закладі вищої освіти В. Сухомлинський відносить:

- вікову анатомію і фізіологію;
- вікову та дитячу психологію;
- невропатологію;
- управління розвитком пізнавальних процесів учня.

Педагогіка в педагогічному ЗВО, на думку В. Сухомлинського, повинна стати ведучою дисципліною, в центрі уваги якої - жива дитина і живий учитель. Вчителю як повітря потрібна своя психогігієна. Адже в переважній більшості випадків молоді вчителі, починаючи трудову діяльність, терплять невдачі по причині невміння направляти в потрібне русло свою думку на уроці, розподіляти увагу між змістом уроку і психічним станом учнів. Не випадково В. Сухомлинський стверджував, що «ефективність навчання, його гуманістична сутність визначається в першу чергу професіоналізмом і високою технологічною культурою вчителя» 3, с. 178].

Сьогодні в школах багато уваги приділяється впровадженню здоров'язберігаючих технологій, особливо здоров'язберігаючих освітніх технологій, призначення яких - організувати навчально-виховний процес таким чином, щоби максимально знизити загрози здоров'ю в процесі навчання.

Унікальна в цьому плані педагогічна система Василя Олександровича, «суть здоров’язбереження дітей», що включає наступні компоненти:

- визначення типу і здібностей дітей дошкільного віку;
- одухотворення формули «Вчити дітей вчитися»;
- зміщення акцентів з довільної на мимовільну увагу;
- зрощування впевненості учня в своїх силах;
- використання прийомів і методів, що сприяють більш природному засвоєнню матеріалу [3, с. 179].

Глибоке знання індивідуальних особливостей учнів, вміння розуміти духовний світ дітей задля впливу на їх свідомість і почуття, керувати їхньою розумовою працею, вміння навчити дітей відчувати добро і зло, хотіти добра, правди, чесності, духовної

краси - в цьому бачить сенс педагогічної діяльності майбутнього учителя В. Сухомлинський.

Справжня педагогічна культура, стверджує В. Сухомлинський, прийде до школи, коли дух експериментування пануватиме в творчій праці самого вчителя, коли вже в інституті, університеті його готуватимуть до експериментування. Перший крок до експериментування - вміння спостерігати. На жаль, в школах дуже мало вчителів спостерігають, записують факти, роблять висновки і узагальнення. Ці думки В. Сухомлинського знайшли відображення в його роботі, опублікованій в 1966 році. Мало що змінилось в цьому плані і в школі початку XXI століття.

Сьогодні затребуваний учитель, якому, за В. Сухомлинським, притаманне наукове мислення. Він осяяний світлом теорії, є джерелом нової думки, нових теоретичних узагальнень. Хочеться вірити, що прийшла пора педагогіки, що зберігає і формує здоров'я, саме такої педагогіки, яка багато в чому визначила успіх системи виховання В. Сухомлинського.

Література

1. Акимова Л.А. От здоровьесберегающей к здоровье-формирующей образовательной деятельности (в контексте обновленных стандартов) // Социальные науки и общественное здоровье: теоретические подходы, эмпирические исследования, практические решения : материалы 3-й междунар. конф. 20—21 апр. 2013 г. Прага : Vedecko vydavatelske centrum «Sociosfera-CZ», 2013. С. 56—65.
2. Здоровая молодежь — здоровое общество / Л. Н. Галанкин [и др.]. СПб. : Нормедиздат, 2005. 368 с.
3. Мухин М. И. Вклад В. А. Сухомлинского в разработку здоровьесберегающих технологий // Наукові записки. Серія: педагогічні науки. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. Вип. 78(1). 276 с.
4. Рындак В. Г. В. А. Сухомлинский и современные проблемы педагогического образования будущого учителя // В. А. Сухомлинский и современная школа Урала, Сибири : материалы

регион. науч.-практ. конф. Оренбург : Изд-во ОГПУ, 2003. Ч. 2. С. 278-281.
5. Рындак В. Г. Уроки Сухомлинского. М. : Педагогический вестник, 2003. 340 с.
6. Сократов Н. В. Современные аспекты формирования здорового образа жизни в работах В. А. Сухомлинского // В. А. Сухомлинский и современная школа Урала, Сибири : материалы регион. науч.-практ. конф. Оренбург : Изд-во ОГПУ, 2003. Ч. 2. С. 352—361.
7. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 4. – С. 7–390.
8. Сухомлинский В. А. Павлышская средняя школа. М. : Просвещение, 1979. 396 с.
9. Умом и сердцем: мысли о воспитании. 5-е изд. М. : Политиздат, 1989. 368 с.

Віра Вихрущ, *доктор педагогічних наук, професор професор кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»*

Проблема колективних «взаємин» та дидактичної взаємодії молодших школярів у концепції В.О.Сухомлинського

У педагогічній спадщині В.Сухомлинського знаходимо багато думок щодо ролі гуманістичного спілкування у формуванні особистості молодшого школяра. В одній із «Ста порад учителеві» він писав, що «...людина найкраще виховується тоді, коли вона виховує інших, турбується про іншу людину» [8, с. 719]. Обґрунтовуючи практичну необхідність гуманних взаємин між учителем / вихователем та дитиною, між самими учнями, усіма учасниками навчально-виховного процесу, В.Сухомлинський доводив, що найцінніше у дитині - її індивідуальність, неповторність внутрішнього світу, здібностей, потенційних можливостей. Підтримка і розвиток у дитини її індивідуальності є умовою зростання не тільки кожної конкретної особистості, а й підґрунтям формування дієвого, творчого дитячого колективу, оскільки саме через розвиток індивідуальності пролягає шлях до справжнього об'єднання дитячих особистостей.

Мета статті – дослідити погляди щодо формування духу мислення молодших школярів у концепції В.Сухомлинського.

Аналіз досліджень і публікацій І. Беха, Л. Канішевської, Д. Ізаренкова, В. Хайруліної свідчить, якого великого значення надавав всесвітньо відомий педагог спілкуванню дітей. Погляди педагога-гуманіста багато в чому співзвучні ідеям представників екзістенційної та гуманістичної психології і педагогіки (Дж. Бюдженталь, А. Маслоу, Р. Мей, М. Монтессорі, Я. Морено, К. Роджерс, В. Франкл та інші). Глибина та багатовимірність педагогічних поглядів В.Сухомлинського утворює широкий простір для їх творчого пізнання та переосмислення науковцями і практиками, зокрема, і у дидактичній площині. Педагогічна теорія виховання у групах і колективах створювалася багатьма вітчизняними та зарубіжними педагогами і психологами (Л.Божович, В.Вихрущ, Л.Виготський, Т.Коннікова, Г.Костюк, Я.Коломінський, О.Леонтьєв, А.Макаренко, Л.Новикова, Б.Паригін, А.Петровський, С.Русова, В.Страхов, Г.Цукерман та інші). Разом з

тим, дидактичний аспект педагогічної спадщини В.Сухомлинського з огляду на можливості організації навчального процесу на комунікативній основі представлений недостатньо.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Людське спілкування - це надзвичайно широке, багатогранне задоволення потреби людини у людині. Завдання виховання колективу - зробити це спілкування таким, щоб воно облагороджувало особистість, відшліфовувало її моральну красу, щоб від спілкування із товаришами людина відчувала радість, непереборне бажання бути разом із людьми», - писав В.Сухомлинський [3, с.481]. Акцентуючи увагу на особистісній площині, він у багатьох випадках заміняє слово «спілкування» словом «взаємини», які, на нашу думку, мають більш глибокий психолого-педагогічний смисл. Він називав два джерела виховання. І в кожному з них чільне місце відводив взаєминам. У першому джерелі – це громадсько-політичні стосунки, у другому – це складні різноманітні стосунки, в колі яких перебуває дитина. Саме у цьому він вбачав вагомий важіль виховання особистості в цілому, а особливо, молодшого школяра. Тому, наголошував педагог, що саме через «відносини», бо в усьому, що оточує дитину (не тільки люди, а й речі, явища), вона бачить матеріалізовані людські погляди, судження, звички, наміри» [4, с. 296]. Крім того, треба зазначити, що В.Сухомлинський неодноразово наголошував на необхідності інтелектуального спілкування вчителя як з окремими вихованцями, так і з дитячим колективом. Він вважав, що інтелект педагога й інтелект окремих учнів зв'язуються «десятками ниточок», які є живими доріжками від серця до серця. Тому інтелектуальне спілкування з дитячим колективом і особливо з окремими вихованцями, на його думку, – таке ж джерело радості, як і натхненна праця. Форми цього спілкування він називав такі: насамперед пристрасна, хвилююча розмова про науку, про книгу, бесіда з групою або окремими школярами. Цікаво, що він визначав спрямованість інтелектуального спілкування як передачу «...від серця до серця тих іскорок, із яких розгортається полум'я думки вихованця» [7, с. 318].

Порівнюючи розвиток різних вікових категорій, вчений зазначав: «Якщо у старшому віці учень вже виокремлюється достатньо стійкими рисами своєї особистості у процесі самостійної діяльності, яка проявляється поза колективом, то у молодшому

шкільному віці ця здатність лише починає розвиватися, і умови розвитку індивідуальності у цьому напрямі - ідейна насиченість життя колективу» [5, с.272].

Зауважимо, що погляди В.Сухомлинського на роль комунікації у розвитку учнів початкової школи пов'язані із проблемою формування особистості-громадянина, а отже, він невипадково акцентує увагу на емоційному компоненті спілкування молодших школярів у навчальному процесі як на органічній частині виховання особистості, що знаходиться на етапі активного становлення. «У молодших школярів, - пише педагог, - яскраво проявляються такі почуття, як симпатія до близьких, співчуття, співпереживання, ... чутливість до труднощів товаришів» [5, с.280]. Позитивні емоційні відгуки на громадські події більш за усе закріплюються у процесі колективної діяльності, до якої спонукає колективний підйом... Надаючи посильну допомогу, наочно переконуючись у результатах спільних зусиль, дитина відчуває почуття великого задоволення, особистої відповідальності, гідності. Це, на думку В.Сухомлинського, має особливе значення у моральному вихованні взагалі.

В.Сухомлинський як грамотний психолог і педагог, знавець дитячої душі таким чином характеризує особливості взаємозв'язку мислення та почуттів у дітей молодшого шкільного віку: «..якщо дитина (яка має значні труднощі у навчанні - В.В.) пережила радість успіху у інтелектуальній праці, не пов'язаній із учінням, вона по-іншому починає ставитися до труднощів у навчанні, прагне свідомо долати їх. Важливе значення у формуванні світогляду і усього морального образу дитини має не тільки те, що вона дізнається про оточуючий світ, але й те, що вона при цьому відчуває, які переживання супроводжують процес пізнання» [5, с.268].

Значення моральних почуттів у духовному розвиткові молодших школярів є, на його думку, суттєво пов'язаною із накопиченням суспільного досвіду. Одним із осередків формування моральних почуттів дитини 6-7 років є взаємодія із колективом, мікрогрупою: «Почуття і переживання дитини викликаються перш за усе тим, що вона бачить, у чому безпосердньо бере участь. Внаслідок обмеження свого суспільного досвіду дитина 6-7 років ще не може усвідомити залежність свого життя від життя колективу і керуватися цією думкою у взаємостосунках із товаришами.

Колектив як активна сила, як фактор самодіяльності для неї ще відіграє вирішальної ролі. Діти молодшого шкільного віку не відчувають ще прагнення до спілкування, до духовної єдності, що є характерним для підлітка. Вони безболісно розривають зв'язки із одним колективом і переходять до іншого. Це пояснюється тим, що у молодших дітей ще слабо виражені індивідуальні риси, дуже нестійкі прив'язаності один до одного» [7, с.271].

Особливим, на думку великого педагога, є характер взаємозв'язку мислення та почуттів у дітей молодшого шкільного віку в умовах навчального процесу, до чого у часи В.Сухомлинського ставилися дуже обережно, оскільки у свідомості радянської людини ще були свіжими враження від репресивних процесів, які відбувалися у країні впродовж 20-х - 50-х років XX століття. Давалася взнаки і знаннєва парадигма навчання, що мала дуже міцні позиції серед освітянських працівників і була декларована у державних документах про школу. Згідно чинних у 60-х - 70-х роках XX століття підходів організаційна складова навчального процесу пов'язувалася із індивідуальними формами учбової діяльності, які не передбачали співпрацю у навчальному процесі на суб'єкт-суб'єктній основі, а отже, - і вільна, але цілеспрямована дидактична комунікація вважалася недоцільною.

Впротивагу до цих установок В.Сухомлинський стверджував, що «...справжню насолоду людського спілкування діти повинні переживати тому, що вони є активними творцями краси» [3, с.482]. «Краса думки, краса мислення розкривається перед людиною як радість людського буття тільки у тому випадку, якщо він пізнає розкіш людського спілкування», - продовжує він [3, с.483].

В.Сухомлинський наголошував, що через вікову специфіку молодших школярів дітей «...треба вчити ділитися радістю, труднощами, думками, переживаннями». До того ж, на його думку, спілкування облагороджує, сприяє самоствердженню особистості: «Гармонійне виховання розуму, волі, моральних переконань, ідейної цілісності та мужності, духовного багатства і естетичної багатогранності - це закономірно призводить до того, що у людини уже у роки отроцтва виникають думки, на які їй хочеться одержати відповідь, щоб утвердити власні погляди» [3, с.484]. У процесі навчання вирішальшу роль відіграє спільне переживання і формування на такій основі істини: «Переживання - це зворотній бік

ідейного переконання. Емоційне ставлення, емоційна оцінка, емоційне сприйняття колективом того, відбувається навколо, є однією із необхідних передумов того, щоби особистість, навіть недостатньо вихована на момент вступу до школи, добро подобалося, а зло викликало презирство. Ідейне багатство колективу, багатство прагнень, стосунків, взаємооцінок і вимог - усе це найтоншими корінцями живить емоційну чутливість колективу» [3, с.494].

Своєрідність ролі колективу у житті молодших школярів пов'язується із їх віковими особливостями: саме через колектив та колективну рефлексію дитина формує власні цінності, починає відчувати себе як частину певної спільноти: «Маленькі школярі колективно переживають, відчувають, висловлюють своє ставлення до оточуючого світу. Вони ще не звітуються собі у тому, що привертає їх увагу і відштовхує у тому чи іншому однокласникові або дорослому; та сама людина може стати у їх очах сьогодні доброю, а завтра - поганою в залежності від того, які конкретні вчинки ця людина здійснила. Колективне натхнення, яке викликано високою ідеєю, розкритою у яскравому образі, для маленької дитини - мотив більш сильний, ніж доводи однієї особи» [7, с.271].

Звертаємо увагу на те, що В.Сухомлинський наголошує саме на колективному характері рефлексії щодо сприйнятого навчального матеріалу: «Колективне переживання благородних почуттів утверджує у юній душі велику чутливість до думки колективу про свою поведінку, про свою роботу, про своє ставлення до суспільних інтересів» [3, с.490]. Причину ефективності колективної учбової діяльності вчений бачить у тому, що емоційна сфера молодшого школяра є більш сприятливою і чутливою: «Спостереження за життям і діяльністю багатьох дітей переконали нас у тому, що яскраві образи, які використовуються для глибокого розкриття тієї чи іншої ідеї під час викладу навчального матеріалу, здійснюють значний вплив на емоційну сферу 7-11- річних дітей саме тому, що відчуття є найбільш дієвим, найбільш конкретним вираженням ставлення дитини цього віку до оточуючого світу» [7, с.269]. Важливою у формуванні дитини громадянина є «...думка про відповідальність за те, що безпосередньо не пов'язано із її особистими інтересами, ...за успіх колективної справи» [7, с.276].

В умовах переживання здивування перед істиною окремої особистості і колективу однокласників зобов'язує учителя будувати дидактичну взаємодію на основі суб'єкт-суб'єктних стосунків, але забезпечувати її толерантно: «Розкіш духовного спілкування - надзвичайно ніжна галузь людського сердця, і доторкатися до неї треба обережно. Вихователь повинен тактовно, непримітно спонукати і висловлювати ті думки, які хвилюють людину, але ним самим ще не до кінця усвідомлені. Необхідно знайти такі слова (сказати або прочитати у книзі), щоб людина пережила здивування перед істиною» [3, с.484]. «Зайве говорити, як слід було учителеві розкрити дітям наукові істини, - наголошує В.Сухомлинський. - Наукові знання необхідно подавати таким чином, щоб не порушувати гармонії емоційного інтелектуального, естетичного світу дітей: щоб діти розуміли: крім понять корисного та шкідливого, є ще поняття красивого і огидного» [3, с.494]. Слід акцентувати увагу на тому, що «...утверджувати у школі дух самоповаги - це означає досягати того, щоби з перших кроків свого шкільного життя маленька людина вчилася бачити у собі моральні цінності, сприйняті від інших людей. І одночасно ці загальнолюдські цінності повинні переживатися нею як свої, особистісні, цінні» [3, с.498].

Ідея В.Сухомлинського про формування дитини-творця конкретизується і у поглядах на сутність процеса навчання. Разом з тим, зазначимо, що дидактичний аспект у педагогічній спадщині вченого представлений більш стисло і тезово. Ключовою є ідея про формування дитини-творця, а не пасивного споживача знань: «Потужна виховуюча сила колективу народжується тільки за умов, коли людина у школі є не пасивним споживачем знань, а творцем. Вище щастя людиніі полягає саме у тому, що вона усвідомлює у собі творчі сили, бачить себе як творця.... Цей стан можна назвати: пошуки і знахідки, відкриття і здивування» [3, с.499]. У цій думці, яка випередила на десяток років появу педагогіки співробітництва, було закладено основи реформування освіти в цілому, і початкової, зокрема. Така установка привертала увагу передових учителів до організаційного компонента навчального процеса, що було незвичним в умовах знаннєвої парадигми навчання. Тому бачення В.Сухомлинським основних завдань початкової школи є у значній мірі революційним: «Школа не справиться зі своїм завданням, якщо

дитина не стане трудівником. Дитяча навчальна праця, ставлення до неї - це грунт, на якому виростають пагони інтелектуального, морального, емоційного, естетичного, ідейного виховання. Ми повинні виховувати так, щоб дитина почувала себе пошукувачем та відкривачем знань (можна згадати висловлювання Ш.Амонашвілі - В.В.). Тільки за цієї умови одноманітна, напружена, втомлююча робота школяра, забарвлюється радісними почуттями і приносить маленьким людям переживання *творця*. Щоденне навчання, радість пізнання може стати бажаною діяльністю лише за умови, що думка буде спрямована на відкриття, пошуки, а не на запам'ятовування готового, поданого учителем. Активне життя дитячої думки - це найголовніша передумова і свідомого ставлення до навчання, і твердих, глибоких знань, і тонких інтелектуальних стосунків у колективі» [3, с.500].

Активне життя дитячої думки та тонкі інтелектуальні стосунки у колективі повинні, як стверджує В.Сухомлинський, базуватися на такому:

- у пошуках і знахідках - найголовніше і єдине джерело напруження інтелектуальних, вольових зусиль;
- результат учбової діяльності - це захопленість та натхнення;
- захопленість у навчанні в молодшому шкільному віці передається від однієї дитини до іншої;
- емоційний стан захопленості і натхнення – повноцінне життя класного колективу;
- якщо є захоплення та натхнення розумовою працею - можливе інтелектуальне зростання як окремої особистості, так і колективу;
- перетворення усвідомлення сприйнятого у зазубрювання відбувається через те, що зникає головна мета школи - загальний розумовий розвиток, формування допитливого розуму, виховання жаги знань.

Отже, оволодіння знаннями стає для учня справою честі, утвердженням достоїнства та гордості, а молодший школяр повинен бути пошукувачем, дослідником, мислячою людиною, яка проявляє свою особистість у інтелектуальній роботі, бачить результати своєї творчості, своїх зусиль і, як наслідок цього - буває подивована істиною, силою розуму людини, власною думкою. Щоб забезпечити ці завдання, «...учитель-вихователь повинен розглядати свою роботу і роботу учнів з такої позиції: у якій мірі і у якій формі усе це буде

пошуками і знахідками, як навчити дітей мислити? Важливо, щоб дитина постійно щось шукала і знаходила, переживала радість відкриття істини, щоб набуті знання він розглядав як особистісні знахідки. Інтелектуальні почуття, почуття, які переживає дитина у процесі оволодіння знаннями, - це ніжна ниточка, на якій тримається бажання учитися. У початковій школі ця ниточка особливо тонка. Але якщо пізнання супроводжується яскравими та хвилюючими переживаннями, вона стає дуже міцною і ніколи не рветься» [6, с.500]. Помилкою учителя В.Сухомлинський вважає таке: «Іноді буває, що у процесі навчання, розкриваючи учням причино-наслідкові зв'язки між явищами, учитель забуває про емоційний та естетичний світ дитини» [6, с.494].

Інтерес до навчання, вважає В.Сухомлинський, грунтується на емоційному стані пошуку та знахідок. Дитина відчуває інтерес до навчання тоді, коли виникає здивування: «Здивування - це надійна стежка мислення. Здивування виникає у дитини тоді, коли коли вона бачить, як із невідомого, з багаточисельних зв'язків між речами та явищами відкривається щось нове, і у народженні цього нового дитина бачить результати власних зусиль, наполегливості» [6, с.501].

На думку В.Сухомлинського, молодший школяр за дотримання умови належної уваги до нього та колективу в цілому, може стати активний трудівником думки - мислителем. Вплив колективу на навчання окремих учнів полягає не у підзвітності останніх, у осуді їх неуспішності або у заохоченні тих, хто вчиться, а у існуванні інтелектуального стану допитливості. Цей стан і є станом духовної єдності.

Духовна єдність, за визначенням В.О.Сухомлинського, це - об'єднання інтелектуальних бажань бути відкривачем істини. Щоби забезпечити таку дидактичну взаємодію, учитель повинен долати інтелектуальний застій, розумову пасивність, байдужість учнів із слабкими інтелектуальними здібностями, поганою памяттю.

Єдиним засобом такого позитивного дидактичного взаємовпливу повинно бути формування духу мислення, на основі якого розвиваються стосунки між учнями і учителем передбачає емоційне спонукання і моральну підтримку щодо тих, хто вчиться. Категорія «дух мислення» введена В.Сухомлинським для того, щоб наголосити на необхідності оновлення школи та спрямування

навчального процесу на гуманізацію та демократизацію, на переосмислення підходів щодо організації діяльності суб'єктів дидактичної взаємодії. Він пише: «Група школярів не стає колективом само тому, що у кожної особистості і у колективі в цілому немає багатого життя у світі думки, немає чутливого, хвилюючого заглиблення у речі, явища, ідеї, проблеми. Це особливе завдання виховної роботи: надихнути кожного вихованця радістю мислення, прагненням до багатого життя у світі думки» [6, с.505].

Джерелами формування духу мислення В.Сухомлинський вважав природу, працю, моральну красу людської поведінки, книжку і творчість. Пелюстки квітки, яку В.Сухомлинський називав радістю мислення, це: перша - відкриття законів природи, друга - праця (у тому числі - розумна праця), третя - творчість тощо.

Особливим є місце підручника у інтелектуальній діяльності учня - це «...перша сторінка великої книги знань, яка дозволяє заглибитися у глибини таємниць природи, людської душі, громадського життя, моральної краси». Разом з тим, обов'язкові знання, традиційними носіями яких є учитель і книжка, повинні поєднуватися із особистісним досвідом учня, набутого на основі «...особистого інтересу, бажання утвердити себе у сфері мислення» [6, с.502].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Як стверджує В.Сухомлинський, здійснення принципу виховання - вплив через колектив на особистість - стосовно молодшого школяра вимагає особливого підходу. Дитина усвідомлює правильність і важливість того або іншого переконання настільки, «...наскільки це переконання викликало колективне переживання, долучило його до корисної, значимої діяльності» [5, с.272]. В процесі колективної пізнавальної діяльності розвиваються почуття і вольові прояви молодших школярів, формується відповідальність перед колективом на основі єдиного емоційного життя у ньому, важливу роль у змісті освіти відіграють явища, які відображають духовний світ самих дітей. В.Сухомлинський підкреслює значення спонукання через особисте бажання кожного учня до учбової діяльності, переживання, захоплення і утвердження у світі думки, підтримання колективного інтелектуального стану допитливості. Колективне відкриття істини та процес її пізнання перш за все на емоційному рівні є найважливішими передумовами самопізнання та

самовиховання, пізнання і взаємовпливу у колективі молодших школярів. Такі засади організації дидактичної взаємодії забезпечують панування бажання творчого пошуку, бажання знати та пізнавати. На думку В.Сухомлинського, «...бути мислячим - означає тонко, чутливо пізнавати, розуміти, відчувати світ і себе у оточуючому світі». Перспективним у дослідженні даної площини у творчості В.Сухомлинського є системне вивчення потенціалу дидактики взаємодії на основі взаємин у навчанні молодших школярів.

Література

1. Литвиненко С. А. Виховання толерантності в колективній взаємодії молодших школярів: актуалізація ідей В. О. Сухомлинського. *Педагогічні науки, 1.46 (108). С.23-32.*
2. Савченко О. Я. Екологія дитинства: В. О. Сухомлинський і сучасна початкова школа. *Початкова школа, 2000, 211*. С. 1—4.
3. Сухомлинский В.А. Методика воспитания коллектива. *Сухомлинский В.А. Избранные произведения в пяти томах*. Киев: Радянська школа, 1979. Т.1. С.427 - 683
4. Сухомлинський В.О. *Вибрані твори:* у 5-ти томах. Киев: Радянська школа, 1980. Т. 5. С. 308-326; С. 643-645; С. 362- 366.
5. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра. *Вибрані твори*: у 5-ти томах Київ: Радянська школа, 1979. Т. 1. С. 221-419.
6. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи. *Вибрані твори* у 5-ти томах Т.4. Київ: Радянська школа, 1980. С 515-550.
7. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. *Вибрані твори*: у 5-ти томах Київ: Радянська школа, 1980. Т.3. С. 1-301.
8. Сухомлинський В.О. Сто порад вчителеві. *Вибрані твори*: у 5-ти томах Київ: Радянська школа, 1979. Т.2. С. 719-730.
9. Сущенко А. Гуманізація навчальних взаємин у всіх ланках шкільної життєдіяльності. *Початкова школа, 1998, 9*. С. 29-30.

Григорій Васянович, *професор кафедри гуманітарних дисциплін і соціальної роботи Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*

Соціальна робота у педагогічній теорії і практиці Василя Сухомлинського

Василеві Сухомлинському

О, Сухомлинський! Світоче Вкраїни!
Ти наша Честь і Гордість, і Краса!
Тобі черлені кетяги калини,
Тобі Сковороди квітучий сад!

Не сотню літ, а житимеш Ти – вічно
В серцях учнівських, і серцях батьків,
Було Твоє життя бурхливим віче,
Бо не шукав у нім проторених доріг.

Понад усе Тобі були Павлиш і школа,
Понад усе – любов до дітлахів,
Твоя Душа і Дух – усе перебороли,
Усе, і навіть КДБ катів.

Тобі горлали: «Брось мечты и выси!
Твоя гуманность не для СССР!»,
А ти, хай потайки, а Богові молився,
Орав і сіяв, й проти вітру пер!

Ти був Директором, а більше – Провидінням!
Твої скарби – на всіх материках,
Зразком невичерпним і чистого сумління,
Залишишся, Василю, у віках!

…Такі життя твої короткі миті,
Щомиті кожної натужно працював,
І серце віддавав не тільки дітям,
Його всій Україні й світові віддав!

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. Соціальна робота в Україні набирає все більшого розвою. Посилена увага до цієї нагальної проблеми зумовлена самим життям, а також тим, що попри її актуальність в недавні, (радянські часи), її ніби й не існувало…

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сьогодні питанням соціальної роботи, як на рівні теорії, так і практики, присвячена значна кількість наукових праць, а також конкретно-методичних розробок її здійснення у різних навчальних закладах України. Доречним буде, на нашу думку, назвати праці таких вітчизняних авторів: «Соціальна робота» В.П.Андрущенко, В.П.Бех, М.Н.Лукашевич, «Інклюзивна освіта» О.Б.Будник, «Соціальна робота» А.Й.Капська, «Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія» А.А.Колупаєва, «Соціальна робота» І.І.Мигович, «Основи інклюзивної освіти» М.С.Швед, та зарубіжних науковців: «Залучення дітей з особливими потребами до загальноосвітніх класів» Е. Р.Даніелс, К.Стаффорд, «Основи дефектології» В.А.Лапшин, Б.П.Пузанов, «Теорія соціальної роботи» М.В.Фірсов, Є.Г.Студенова, «Словник-довідник із соціальної роботи» Є.І.Холостової та ін. У цих та інших працях окреслені не лише концептуальні підходи щодо організації соціальної роботи, а й надані понятійно-термінологічні визначення, ключові позиції її сутності і змісту, представлено вітчизняний історичний та зарубіжний досвід розвитку соціальної роботи, розроблено методичне забезпечення навчальної дисципліни «Соціальна робота» тощо.

Метою даної статті є аналіз поглядів видатного українського педагога Василя Сухомлинського на сутність і зміст соціальної роботи у шкільному середовищі.

Завдання дослідження: а) з’ясувати питання соціальної допомоги і реальної підтримки дітей у практичній діяльності В.Сухомлинського; б) розкрити основні чинники соціалізації особистості учня та висвітлити дидактично-виховний супровід організації соціальної роботи у теоретичних і практичних пошуках вченого; в) обґрунтувати принцип гуманістичної спрямованості й установки вчителя на соціально-педагогічний захист учнів у творчій спадщині В. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Василя Сухомлинського немає окремих праць, які б безпосередньо висвітлювали питання соціальної роботи, натомість уся його теоретико-педагогічна й практична діяльність була спрямована саме на розв'язання соціальних проблем, яких у тяжкі післявоєнні часи та після голоду (1947-1948 рр.) було вкрай багато: діти-сироти, безпритульні діти, інваліди, соціально запущені діти, хворі на різні недуги малі і дорослі від неналежного, радше – вкрай поганого харчування, все це потребувало пильної уваги як батьків, так і школи. Згадуючи цей неймовірно тяжкий час В. Сухомлинський писав, що 29 місяців окупації його рідного села залишили страшні сліди не тільки в економіці, а й у духовному житті. Усе, що з такою любов'ю створювали в довоєнні роки, – кабінети, бібліотека, багатий плодовий сад, – усе було знищене, навіть парти були спалені. «Війна принесла дітям страшне горе – сирітство. Без справжньої дружби вчителя і дитини, без благородної моральної основи шкільного навчання не можна було навіть думати про те, щоб усі діти відвідували школу. Духовний світ багатьох дітей був понівечений не тільки страхіттями окупації, а й атмосферою безсердечності, байдужості до людської долі, що склалася в деяких сім'ях. У селі з'явилося кілька дітей невідомо чиїх, вони жили в убогих куточках, держава тоді ще не могла дати притулок у дитячих будинках усім, хто потребував цього» [14, 37-38].

Все це потребувало від організації реалізації однієї із першорядної складової соціальної роботи – допомогти, врятувати життя, передусім – дитячі. Сумно і прикро говорити про те, що і сьогодні дорослі, і діти потерпають від так званої «гібридної війни», нав'язаної нам Росією. Нищиться цвіт нації, нищиться наше майбутнє від кривавих рук сусідів, омиваються кров'ю наші серця, і наших в нічому невинних дітей…

Як багатолітній директор Павлиської школи, Василь Сухомлинський залучав до соціальної роботи не лише весь педагогічний колектив, а й батьків, різні громадські, соціально-культурні установи й організації, а часто-густо спирався на допомогу самих дітей, навчаючи їх добру і самостійній діяльності, життю.

Аналіз праць В. Сухомлинського уможливлює виокремити основні напрями соціальної роботи не лише в Павлиській школі, а й в різних навчальних закладах України. До них відносимо:
а) соціальна допомога і реальна підтримка дітей (індивідуальна й групова), які її потребують;
б) гуманістична спрямованість й установка учителя на соціально-педагогічний захист учнів;
в) соціалізація особистості учня; в) дидактико-виховний супровід організації соціальної роботи;
г) створення соціально-виховного й культурного середовища;
д) організація реабілітації учнів, що її потребують внаслідок різних життєвих обставин;
е) формування в учителів досвіду й готовності проводити соціальну роботу з учнями.

Соціальна допомога і реальна підтримка дітей (індивідуальна й групова), які її потребують. У широкому розумінні соціальна допомога є системою соціальних заходів у вигляді сприяння, підтримки і послуг, які надає соціальна служба окремим особистостям або групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу і повноцінної життєдіяльності в суспільстві [14, 838]. Цей широкий контекст соціальної допомоги ґрунтується на соціальній політиці держави, яка не лише її проголошує, а й створює необхідні і реальні умови для її здійснення. Натомість на той час було саме так: багато гасел і надто мало реальної соціальної допомоги.

У вузькому розумінні соціальна допомога головним чином базується на можливостях того чи іншого навчального закладу щодо її надання, конкретних потреб учнів, а також свідомій налаштованості вчителів до цієї доброчинної дії. Саме з цієї позиції і виходив у своїй діяльності В. Сухомлинський, не лише як директор (за своїми формальними обов'язками, а передусім – за сумлінням свого серця, яке віддавав дітям), адже він свідомо творив «Школу радості», і разом із своїм дружним, високопрофесійним колективом – створив її. Школа разом з батьками мала допомогти дитині стати людиною, громадянином своєї держави, – це святий обов'язок дорослих. Не можна жити і дня без тривоги за майбутнє дитини, наголошував педагог, треба вміти розуміти кожний порух дитячого серця. Це досягається не стільки певними методами, технологіями,

скільки завдяки високій емоційно-моральній культурі педагога. В. Сухомлинський зі щемом в серці говорив про те, що в школі не бракувало горя: в однієї з учениць захворів батько, в іншої – мама, ще в іншої – бабуся. В сім'ї хлопчика Колі, за крадіжку, заарештували батька… Отже, у кожного різне горе, і кожен переживає його по-своєму. Однозначно одне, що в ці безрадісні дні дитина не здатна навчатися і поводитися так, як це було за нормальних умов. Тому перша допомога дитині з боку учителя полягає в тому, аби він не був байдужим, помічав настрій учня, умів щадити його серце, і не додав нового горя. Водночас директор школи застерігав: «… якщо дитина тільки «споживає» радості, не здобуваючи їх працею, напруженням духовних сил, її серце може стати холодним, черствим, байдужим. Величезною моральною силою, що облагороджує дітей, є творення добра для людей» [17, 227]. Далі В. Сухомлинський переконував, що одне з головних виховних завдань школи полягає в тому, щоб дитина серцем відчувала, що навколо її є люди, які також потребують допомоги, турботи, ласки, сердечності, співчуття.

Гуманістична спрямованість й установка учителя на соціально-педагогічний захист учнів. Сьогодні практично немає тих, хто би відверто заперечував дієвість гуманістичних поглядів і переконань В. Сухомлинського, а в той час, коли педагог доводив її нагальну необхідність, йому не раз закидали про помилковість і абсурдність такого підходу, а ще й ідеологічну невідповідність «лінії партії», абстрактність, і навіть ознаки «попівства», релігійність. До того ж варто додати, що це робили не лише можновладці, а й деякі так звані вчені-педагоги, які не бачили живих учнів, але були зашорені «ідеєю комунізму», а в кращому випадку – «розвиненого соціалізму». Втім, справжній педагог у цьому важливому питанні був непохитним і налаштовував весь педагогічний колектив школи на гуманно-дієве ставлення до учнів, на формування у вчителів гуманної психологічної установки в справі захисту учнів. В. Сухомлинський вважав, що саме гуманне ставлення до учнів з боку вчителів, є запорукою розвитку особистості учнів, плекання в них честі і гідності, совісті і справедливості, людського милосердя, отже, всього того без чого не буває людини з її духовно-душевними смислами й цінностями. У цих надважливих питаннях В. Сухомлинський спирався на

інтеграцію творчих педагогів-професіоналів, створену ним управлінську команду однодумців, які мали певне функціональне розмежування і взаємну відповідальність, а також комфортне навчально-освітнє і соціокультурне середовище. Узгодженість дій учителів і учнів, на думку видатного педагога-практика, їх співдружність і взаєморозуміння утверджує в дитині оптимізм, віру в людяність і свободу вибору власних дій і вчинків. Безумовно, що важливою є не будь-яка взаємодія вчителя з учнями, а така, в якій розкривається краще в дитині – співробітництво і співдружність, взаємна довіра. За таких умов відбувається збереження фізичного і психічного здоров'я вихованця, утверджується його моральність, громадянськість, забезпечується соціально-педагогічний захист дитини. «Важко знайти що-небудь неприпустиміше в школі, – писав В.Сухомлинський, – де кожне слово повинно бути пройнято духом високої гуманності й чуйності, де відносини між людьми не повинні затьмарюватися боязню. Школа і страх – поняття такі ж несумісні, як краса і потворність» [16,494]. І далі педагог в котрий раз наголошує: «Усе шкільне життя повинно бути пройняте духом гуманності» [16, 496]. Гуманне ставлення до дитини, у тому числі й «важкої дитини», означає розуміння вчителем тієї простої і мудрої істини, що без внутрішніх духовних зусиль, без її бажання бути хорошою немислима школа, немислиме виховання. Але гуманність – це не лише поблажливість, а й вимогливість, непримиренність до лінощів, неробства. «Є категорія дітей, – писав В. Сухомлинський, – у вихованні яких справжня гуманність – справедливість, чуйність, висока моральна й емоційна культура учителя – відіграє вирішальну роль. Це діти з уповільненим розумовим розвитком – не розумово відсталі, а нормальні діти, у вихованні яких в дошкільні роки було допущено помилки. Виховання цих дітей в школі – це справжній екзамен на гуманність. Без спеціальної, глибоко продуманої роботи з цими дітьми не можна уявити собі школу» [16, 505].

Соціалізація особистості учня. Це поняття застосовується у філософії, соціології, психології, педагогіці та ін. науках. Виникло в західній соціології наприкінці XIX століття; в наукову систему понять введено американським соціологом Ф. Гіддінгсоном, який тлумачив його як процес розвитку соціальної природи людини. В українській педагогіці поняття «соціалізація особистості», як доводить О. Будник, утвердилося не так давно. Воно характеризує

процес і результат засвоєння й активного відтворення людиною соціокультурного досвіду (знань, цінностей, норм, традицій тощо) на основі її діяльності, спілкування і відносин. Соціалізація – це процес входження особистості в соціальне суспільство загалом через набуття соціального досвіду людства [3, 80]. В. Сухомлинський добре бачив, що соціалізація особистості учня відбувається в основному на двох взаємопов'язаних, взаємодіючих рівнях: стихійному і відносно контрольованому (виховання). Безумовно, що педагог стояв на позиції контрольованого процесу розвитку особистості, хоча й не заперечував впливу на свідомість особистості стихійних чинників, різних ситуацій. Вчений слушно вважав, що найбільш активно соціалізація особистості відбувається у процесі її діяльності, соціально-корисної праці. Причому для соціалізації особистості учня характерним є як типовий, так і одиничний процес. Типовість визначають соціально-культурні умови, расові, етнічні відмінності, а одиничність – індивідуальні особливості людини: здібності,комунікабельність, темперамент і характер, індивідуальний рівень ідентичності, усвідомлення свого життєвого шляху як унікального тощо. В.Сухомлинський доводив, що у процесі соціалізації слід допомогти учневі, (але без зайвої нав'язливості, примусового напучування), правильно визначитися з метою набуття соціального досвіду, зорієнтуватися у духовних цінностях власної життєдіяльності, цілеспрямованістю щодо досягнення вироблених ідеалів. За таких умов особистість стає відкритою світові, самостійною, ініціативною, здатною активно реалізовувати свій творчий потенціал. Отже, надто важливим, вважав В. Сухомлинський, щоб особистість в процесі соціалізації свідомо прагнула самозмін і постійно, цілеспрямовано робила для цього необхідні кроки.

Дидактико-виховний супровід організації соціальної роботи. Безумовно, що будь-який супровід у справі виховання громадянина потребує належного забезпечення: нормативно-правового, соціокультурного, духовно-морального дидактико-виховного і т. ін. В. Сухомлинський особливу увагу приділяв саме останньому. Він доводив, що організація соціальної роботи з учнями потребує диференційованого, індивідуального підходу. Особливо це стосується дітей, які з різних причин мають труднощі у навчанні. З цього приводу вчений писав: «Мені було ясно: якщо вчити їх так

само, як учать усіх дітей, вони неминуче залишаться недоумками, знедоленими, нещасними людьми, які все життя переживатимуть гірку думку: я ні на що не здатний. Їх треба постійно захищати, бо вони легко уразливі: сфера інтелектуального життя в дитячому віці тісно зливається із сферою моральною, і кожна невдача в навчанні сприймається як гірка прикрість (проте тільки до того часу, поки серце не призвичаїться і не задерев'яніє, але тоді вже не може бути й мови про якийсь порятунок)» [3, 584]. Видатний теоретик і практик освіти наголошував, що ставлення до дитини, яка має відмінності від інших неуспішністю, відставанням у здобутті знань, «повинно бути в сто разів ніжнішим, чуйнішим, дбайливішим» [3, 590].

Дидактико-виховний супровід організації соціальної роботи, на думку В. Сухомлинського, повинен розпочинатися з розробки індивідуальних навчальних планів і програм, які б максимально враховували не лише вікові особливості дитини, а також її інтелектуальний, духовно-душевний, психологічний стан, умови життя тощо. Сьогодні ця думка широко обговорюється і реалізується багатьма теоретиками і практиками педагогічної освіти. Зокрема Тім Лорман називає гнучкі навчальні програми четвертим із семи стовпів інклюзивної освіти. Він пише, що шкільні програми в багатьох західних країнах значно ускладнює освітянам реалізацію їхніх спроб застосовувати інклюзивний підхід в освіті. У шкільних округах вважають, що сучасна навчальна програма є лінійною, позбавленою гнучкості, вилученою з контексту, занадто конкретною, централізованою і такою , що недостатньо враховує запити учнів з особливими потребами. Автор доводить, що на часі саме гнучкі, індивідуальні програми, які б спрямовувалися не стільки на конкретні навички, скільки на когнітивні аспекти навчання. Важливо розглядати модифікацію та адаптацію навчальної програми не тільки як зміну рівня навичок, необхідних для опанування матеріалу. Насамперед потрібно розглядати можливості іншої адаптації (такої, як використання техніки, додаткових людських або інших ресурсів) [9, 8].

Варто зазначити, що В. Сухомлинський про це писав ще у 60-х роках XX століття. Його передбачування й педагогічна інтуїція були випереджальними. Цю тенденцію в Україні послідовно підтримували і розвивали академіки М.Ярмаченко, В. Бондар та ін.

Зокрема В. Бондар писав: за останні роки «… оновлено структуру спеціальних шкіл (інтернатів), навчальні плани, програми й підручники. Цьому передувало розроблення Державного стандарту спеціальної освіти, який регулює відносини суб'єктів освітнього процесу. Державний стандарт містить корекційно-розвивальну складову, що забезпечує здійснення психолого-педагогічної, медичної, соціальної реабілітації дітей з особливостями розвитку та надання широкого спектра освітніх, виховних, корекційних послуг для задоволення потреб учнів і реалізації можливостей їхньої соціалізації» [1, 10].

Учитель повинен вміти планувати, організовувати й аналізувати різні види навчальних і поза навчальних занять, використовувати найсучасніші та найефективніші методи і моделі навчання учнів , добре знати особливості діяльності в середовищі дітей з особливими потребами та їх батьками, вміти застосовувати на практиці прийоми, сучасні засоби навчання. Він також має вміло використовувати зарубіжний досвід організації соціальної роботи та аналізувати її результати.

Дидактично-виховний супровід організації соціальної роботи має здійснюватися послідовно і безперервно, з урахуванням самостійної діяльності вихованців, ступенем їх інтелектуального і духовно-почуттєвого зростання.

Важливим чинником в організації соціальної роботи В. Сухомлинський вважав допомогу вчителеві з боку керівництва школи, педагогічної ради в удосконаленні його педагогічної майстерності. З цього приводу він писав: «Завдання директора – допомогти кожному вчителеві в створенні індивідуальної творчої лабораторії. Індивідуальна робота з учителем передбачає, з одного боку, вивчення тих методів виховання, які він застосовує, а з другого – надання йому практичної допомоги. Зміст,методи, характер такої роботи визначаються рівнем педагогічної культури педагогів, їхнім кругозором, інтересами, духовними запитами» [14, 72]. З іншого боку, і сам директор школи має навчатися у вчителя, це взаємний процес. «Своїм педагогічним досвідом я зобов'язаний розумним, мислячим учителям, уроки яких я відвідував і аналізував. Коли переді мною відкривалась якась нова і грань педагогічної справи і я, скільки не вдивлявся і не вдумувався в цю грань, ніяк не міг зрозуміти її суті, я відвідував підряд по п'ять-сім уроків цих

учителів, прагнучи знайти відповідь на питання, що хвилювало мене» [14, 72].

Створення соціально-виховного середовища. В. Сухомлинський зазначав, що поняття «середовище» є широким і багатоплановим. Це і світ речей, що оточують учня, і вчинки старших, і особистий приклад вчителя, і загальний моральний тонус життя шкільного колективу, де реалізується чуйність, моральність. При цьому, в основі середовища знаходиться сім'я. Обґрунтовуючи цю думку, В. Сухомлинський наводить важливий науковий факт. Він пише: «Науці відомі 32 випадки виховання дітей, викрадених у ранньому дитинстві різними звірами. «Диких» дітей, яких повернули в людське суспільство, в жодному випадку не вдалося зробити повноцінними людьми, бо вони провели перші роки свого дитинства не серед людей, не знали людських відносин у найчутливіший до зовнішніх впливів період. Цей єдиний у своїй природі факт, який дає можливість з'ясувати суть процесу людського виховання, незаперечно свідчить про те, що чим далі від народження, тим людина стає більш консервативною і виховуваною» [14, 13]. Отже, на думку педагога, соціально-виховне середовище для людини є надзвичайно важливим, і в ньому особливу роль відіграють людські відносини, спосіб і рівень комунікації – слово. Якщо середовище утверджує в людині зовсім не те, до чого закликають хороші слова, то слово – цей мудрий, сильний засіб впливу учителя на учня – перетворюється у свою протилежність: воно виховує лицемірство, невіру в добро. Отже, наголошував В. Сухомлинський, у процесі організації соціальної роботи слід створювати гармонію середовища і слова. Вчений дотримувався думки, згідно з якою, продуктивність соціальної роботи значною мірою залежить від наявного соціально-виховного середовища, яке є сукупністю умов життєдіяльності особистості, і які постійно змінюються. Соціально-виховне середовище повинно повсякденно створюватися і збагачуватися. Умови соціально-виховного середовища цілеспрямовано впливають на свідомість, поведінку і діяльність індивіда, отже, безпосередньо й опосередковано впливають на формування духовних цінностей та потреб людини. У цьому контексті вчений писав: «Формування виховуваності, здатності піддаватися різноманітним позитивним впливам середовища, колективу, особистості педагога, культурних

цінностей, створених суспільством, - дуже складний комплекс педагогічних явищ, дослідження яких у процесі практичної роботи створює сприятливі умови для збагачення педагогічної теорії» [15, 60-61]. В. Сухомлинський критично ставився до думок деяких вчених, які пропагували ідею застереження дітей від впливу «нездорового середовища», або ж «небажаного середовища». На його думку – це хибна позиція вже тому, що вона наштовхує педагогів і батьків на відособлення дітей від життя. Завдання школи педагог вбачав не в тому, щоб , оберігаючи молоде покоління від негативних впливів, ізолювати його від життя, а в тому, щоб навчити активно впливати на навколишнє середовище, утверджувати прогресивні ідеали [18, 80].

Організація реабілітації учнів, що її потребують внаслідок різних життєвих обставин. В Сухомлинський постійно наголошував, що навчання – це тяжка розумова праця, вона потребує і значних витрат фізичної, й психічної енергії. Організм дитини не завжди здатний витримати великі навантаження, стомлюється і потребує відпочинку, реабілітації. При цьому слід брати до уваги, що не у кожної дитини однакові розумові можливості, і якраз ті діти, що відстають у своєму розвиткові втомлюються значно швидше і значно більше. З цього приводу В. Сухомлинський писав: «Нерівність розумових здібностей, яка стає видимою для самих вихованців уже в роки їхнього дитинства й отроцтва, розуміння цієї нерівності як причини, через яку не всім судилося досягнути однакової межі розумового розвитку, – ця обставина стає в наші дні джерелом ряду труднощів і ряду виняткових важливих, тонких, складних проблем ідеї всебічного розвитку. Завдання вихователя полягає в тому, щоб ця нерівність не переживалась окремими вихованцями як нещастя» [15, 73]. Далі педагог зазначає, що усвідомлення дітьми своїх обмежених можливостей в інтелектуальному розвитку є причиною їхнього небажання вчитись. Людина вже в дитинстві відчуває себе ніби неповноцінною. Це є надто делікатною проблемою: навчання, уроки, виконання завдань в жодному разі не повинні стати єдиною і всепоглинаючою міркою, якою вимірюється учень. Особливо це недопустимо тоді, коли руйнується здоров’я дитини.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

1. Аналіз теоретичної і практичної спадщини видатного українського педагога Василя Сухомлинського засвідчує, що вчений надавав великої значущості питанням організації соціальної роботи з учнями у шкільному середовищі.
2. Провідною ідеєю видатного педагога щодо організації соціальної роботи в школі була така: вона має здійснюватися на засадах гуманізму і демократизму.
3. Соціальна робота в школі набуває ефективності за умов добре продуманих суб'єкт-суб'єктних відносин між учителем і учнем.

До подальших проблем досліджень відносимо: а) взаємодію школи, учителів з батьками учнів, а також із різними громадськими і релігійними інституціями; б) визначення основних напрямів організації соціальної роботи; в) дослідження зарубіжного досвіду у справі теоретичного обґрунтування і реальної організації соціальної роботи в школі і суспільстві.

Література

1. Бондар В. Інклюзивне навчання як соціально-педагогічний феномен / Віталій Бондар // Рідна школа. – 2011. - №3. – С. 10 – 14.
2. Будник О. Б. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. – Івано-Франківськ., 2015.
3. Будник О. Б. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи до соціально-педагогічної діяльності: теорія і методика: монографія / О. Б. Будник. – Дніпропетровськ., 2014.
4. Даніелс Е. Р., Стаффорд К.Залучення дітей з особливими потребами до загальноосвітніх класів. – Львів., 2000.
5. Капська А. Й. Соціальна робота. – К., 2005.
6. Карпенко О. Г. Соціальна допомога / О. Г. Карпенко. // Енциклопедія освіти /Акад.пед. наук України; головний ред.. В. Г. Кремень – К.: 2008.
7. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. – К., 2010.
8. Лапшин В. А., Пузанов Б. П. Основы дефектологии. – Москва., 1990.
9. Лорман Тім. Сім стовпів інклюзивної освіти. Як перейти від запитання «чому?» до запитання «як?» / Тім Лорман.// Дефектолог. – 2010. – С. 3-11.
10. Мигович І. І. Соціальна робота . – Ужгород., 1997.

11. Словарь-справочник по социальной работе / Под ред. Е. И. Холостовой. – М., 1997.
12. Соціальна робота / За ред.. В. П. Андрущенка, В. П. Беха, М.Н.Лукашевича та ін. – К., 2002.
13. Сухомлинський В. О. Найвідсталіший у класі / Вибрані твори. в 5-ти томах. Т. 5. Статті. – К., 1977.
14. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / Вибрані твори в 5-ти томах. Т.4. – К., 1977.
15. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / Вибрані твори. в 5-ти томах. Т. 1. – К., 1977.
16. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором / Вибрані твори в 5-ти томах. Т. 4. – К., 1977.
17. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / Вибрані твори. в 5-ти томах. Т. 3. – К., 1977.
18. Сухомлинський В. О. Формування комуністичних переконань молодого покоління / Вибрані твори. в 5-ти томах. Т. 2. – К., 1977.
19. Фирсов М. В., Студенова Е. Г. Теория социальной работы: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – Москва, 2000.
20. Швед М. С. Основи інклюзивної освіти. – Львів, 2015.

Світлана Вдович, *кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*

Гуманістична спрямованість естетичного виховання В.О.Сухомлинського

У статті обґрунтовано гуманістичну спрямованість естетичного виховання у педагогічній спадщині видатного українського педагога О. В. Сухомлинського. У центрі навчання і виховання, на думку педагога, повинна бути людина. Найголовнішим у формуванні особистості є виховання почуття власної гідності, а найважливішим педагогічним інструментом педагога – уміння глибоко поважати людську особистість у своєму вихованцеві. В естетичному вихованні та самовихованні особистості В.О.Сухомлинський особливе місце відводить категорії краси, яка відточує людяність. Естетичне виховання передбачає розвиток почуттів дитини: моральних, інтелектуальних і естетичних у їх тісному взаємозв'язку та практичній спрямованості. Важливу роль в естетичному вихованні особистості С.О.Сухомлинський відводить мистецтву. Входження мистецтва в духовний світ дитини починається з пізнання краси слова, тому в її духовному житті таке важливе значення має книжка. Естетичне виховання у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського є гуманістично спрямованим, в його центрі – людина з усіма її потребами, переживаннями, здібностями, проблемами.

Ключові слова: О.В.Сухомлинський, естетичне виховання, самовиховання, учень, особистість, гуманістичний, мистецтво, краса.

Невід'ємною частиною навчально-виховного процесу є естетичне виховання, яке покликане формувати і розвивати естетичні почуття, смаки, переконання, судження, виявляти і плекати в особистості художні здібності, здатність бачити красу в природі, мистецтві, діяльності, спілкуванні та житті загалом.

Проблема естетичного виховання досить широко представлена у науково-педагогічній літературі (О.П.Берлач, Н.І.Бутенко, О.Н.Дем'янчук, Д.М.Джола, І.А.Зязюн, В.М.Кардашов, В.О.Кудін, М.П.Лещенко, Л.М.Масол, С.Г.Мельничук, Н.Є.Миропольська, О.В.Михайличенко, Л.М.Михайлова,

С.А.Ничкало, Ю.А.Пастухова, О.П.Рудницька, М.М.Чепіль, А.С.Чихурський, Г.П.Шевченко, А.Б.Щербо).

Значну увагу естетичному вихованню підростаючих поколінь відводив і український педагог XX століття Василь Олександрович Сухомлинський. Естетичне виховання у науковому доробку В.О.Сухомлинського було предметом дослідження таких науковців, як М.Я.Антонець, О.В.Білюк, І.А.Зязюн, І.І.Демченко, О.О.Дуда, І.П.Наливайко, Л.П.Петрук, А.І.Постельняк, Є.Г.Родчанін, С.В.Світельська-Дірко, Г.М.Ткаченко та ін.

Мета статті – обґрунтувати гуманістичну спрямованість естетичного виховання В.О.Сухомлинського.

Педагогічні погляди на проблему естетичного виховання знаходимо у таких працях В.О.Сухомлинського: «Серце віддаю дітям» [3], «Народження громадянина» [2], «Листи до сина» [1], «Як виховати справжню людину» та ін.

У центрі навчання і виховання, на думку педагога, повинна бути людина. У праці «Листи до сина» він наголошує на необхідності «олюднювання» знань : «Олюднювання знань, одухотвореність викладання благородними, високими почуттями, – це, на мій погляд, проблема номер один і в шкільному, в вузівському вихованні. ... Світ вступає в вік Людини – ось що головне» [1, с.608]. Гуманне ставлення до людини, до особистості, учня, дитини прослідковується у кожному творі В.О.Сухомлинського: «Треба прагнути насамперед до того, щоб стати людиною – це ще важливіше. Більше, ніж будь-коли, ми повинні думати про те, що вкладаємо в душу людини» [1, с.609].

Найголовнішим у формуванні особистості є виховання почуття власної гідності. З цього приводу В.О.Сухомлинський зазначає: «Виховати почуття власної гідності, честі, поваги до самої себе можна лише тоді, коли людина відчуває себе господарем у своєму власному духовному світі, коли в ньому є певна межа, за яку не має права переступати ніхто» [2, с.309]. Найважливішим педагогічним інструментом педагога він вважає уміння глибоко поважати людську особистість у своєму вихованцеві. Зауважимо, що працювати і творити В.О.Сухомлинському довелося в радянські часи – в умовах тоталітарного режиму, в якому людина була всього лише гвинтиком великого механізму – СРСР, коли нехтувалися її інтереси і права, а вся діяльність підпорядковувалася вимогам та

інтересам колективу, партії, держави загалом. Це свідчить про його надзвичайну сміливість і впевненість у своїх силах, про його власну гідність, яку не міг ніхто зламати.

Визначну роль у вихованні особистості В.О.Сухомлинський відводив педагогові, адже від того, як вихователь зуміє навчити своїх вихованців відчувати серцем внутрішній світ іншої людини, залежить духовна краса людини, яку ми повинні створити з живої, мислячої і переживаючої істоти, яка ще не стала людиною в повному розумінні цього поняття. «Мистецтво облагороджувати дитину й підлітка вищими почуттями й переживаннями – є мистецтвом співпереживання. Я добивався, щоб уже в роки дитинства людина розуміла й відчувала серцем найтонші душевні порухи іншої людини» [2, с.501].

В.О.Сухомлинський занепокоєний тим, що саме із закінченням середньої школи для більшості студентів закінчується гуманітарна освіта, а в середніх школах в багатьох випадках вона поставлена не найкраще. Йдеться про широке гуманітарне виховання молоді – виховання емоційно-естетичне, виховання витонченості й краси почуттів, виховання вразливої натури, чуйного, делікатного серця. На його думку, гуманітарне, людське виховання – це також процес самовиховання. Виховати в собі Людину – ось що найголовніше. Інженером можна стати за п’ять років, учитися ж на людину треба все життя [1, с.632].

В естетичному вихованні та самовихованні особистості В.О.Сухомлинський особливе місце відводить категорії краси: «Виховуй в собі людську душу. Найголовніший засіб самовиховання душі – краса. Краса в широкому розумінні – і мистецтво, і музика, і душевні стосунки з людьми» [1, с.610]. Краса, на його думку, відточує людяність. Якщо людина з дитинства виховується на красі, насамперед на хороших книжках, якщо в неї розвивається здатність до переживань, почуття замилування, захоплення перед красою, то навряд чи можливо, щоб вона стала бездушною, паскудною, розпусною. Краса, насамперед художні цінності, виховує витонченість натури, а чим тонша натура, тим гостріше людина сприймає світ і тим більше вона може дати світові [1, с.613]. «З того часу, як людина стала людиною, з тієї миті, як вона задивилася на красу вечірньої зорі, вона почала вдивлятися в саму себе. Краса – це глибоко людське. Це радість нашого життя.

Людина стала Людиною тому, що побачила глибину блакитного неба, мигтіння зірок, рожевий розлив вечірньої заграви, багряний захід сонця перед вітряним днем, мерехтіння марева над небокраєм, безкраю далечінь степів, сині тіні в березневих снігових заметах, журавлиний ключ у голубому небі, відбиття сонячних променів у міріадах крапель ранкової роси, сірі нитки дощу в похмурий осінній день, фіолетову хмаринку на кущі бузку, ніжну стеблинку і голубий дзвіночок проліска – побачила і, вражена, пішла по землі, створюючи нову красу. Зупинись і ти в захопленні перед красою – і в твоєму серці розквітне благородство» [1, с.634].

Естетичне виховання передбачає розвиток почуттів дитини: «Досвід підтверджує, що добрі почуття своїм корінням сягають у дитинство, а людяність, доброта, лагідність, доброзичливість народжуються в праці, турботах, хвилюваннях про красу навколишнього світу. Добрі почуття, емоційна культура – це серцевина людяності. Якщо добрі почуття не виховані в дитинстві, їх ніколи не виховаєш, тому що це суто людське утверджується в душі одночасно з пізнанням перших і найважливіших істин, одночасно з переживаннями і відчуваннями найтонших відтінків рідного слова. В дитинстві людина повинна пройти емоційну школу – школу виховання добрих почуттів» [3, с.60].

Виховання моральних, інтелектуальних та естетичних почуттів у їх тісному взаємозв’язку повинно бути практично спрямованим, у результаті чого, як справедливо вважає В.О.Сухомлинський, молода людина повинна навчитися керувати своїми бажаннями, свідомо обмежувати їх, бути володарем бажань, виховувати в собі благородні людські потреби [2, с.500].

Естетичне виховання починається з розвитку культури відчуттів і сприймань, формування якої неможливе без бачення і переживання краси навколишнього світу, змістовно багатого й емоційно забарвленого слова, емоційних стимулів духовного життя особистості, емоційної сприйнятливості до світоглядних і моральних ідей, принципів, істин, використання і створення вчителем емоційних ситуацій тощо.

Так, краса природи виховує здатність відчувати, сприймати тонкощі, відтінки речей, явищ, порухи серця: «Природа є джерелом добра, її краса впливає на духовний світ людини тільки тоді, коли юне серце облагороджується вищою людською красою – добром, правдою, людяністю, співчутливістю, непримиренністю до зла. ...

Краса природи виховує витонченість почуттів, допомагає відчути красу людини» [2, с.539]. Однак обов'язковою умовою є спілкування дитини з природою, що забезпечує її інтелектуальний розвиток: «Для повноцінного духовного життя підлітка важливий творчий характер цього спілкування. Треба, щоб підліток щось створював своїми руками, але справа не тільки в цьому. Природа має стати сферою докладання духовних сил. ... В роки отроцтва повсякденне спілкування з природою вимагає все нових і нових відкриттів. Я прагнув до такого спілкування своїх вихованців з природою, щоб час від часу відкриття таємничих джерел життя загострювало естетичну чутливість, викликало почуття гордості за розум, науку, думку» [2, с.543]. Окрім цього, спілкування з природою повинно спонукати підлітків до турботи про все живе і прекрасне.

Важливу роль в естетичному вихованні та духовному становленні особистості С.О.Сухомлинський відводить мистецтву. Входження мистецтва в духовний світ підлітка починається з пізнання краси слова: «Без подорожей до джерел рідного слова я не уявляю повноцінного естетичного, емоційного й морального виховання підлітків. Пізнання краси слова породжує в душі підлітка почуття благородної гордості, людської гідності. Осягаючи красу слова, підліток проймається почуттям відрази до всього потворного, злого. У вихованні красою слова – одно з джерел непримиренності й нетерпимості до зла» [2, с.545]. У праці «Серце віддаю дітям» педагог зазначає: «Чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, тим тонша її сприйнятливість до гри відтінків рідного слова, тим більше підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів, тим активніше сприймає серце красу слова» [3, с.201-202].

Життєдайним джерелом дитячої творчості є емоційно-естетичне забарвлення слова, його найтонші відтінки. Вчений зазначає, що творчість не приходить до дітей із якогось натхнення. Творчості треба вчити. У цій справі дуже важливо відчути емоційно-естетичні відтінки слова. Тут на допомогу може прийти поезія, у якій найяскравіше втілена краса слова.

У духовному житті дитини важливе значення має книжка: «Вміти читати – означає бути чутливим до змісту й краси слова, до його найтонших відтінків. Тільки той учень «читає», в свідомості якого слово виграє, тріпоче, переливається барвами і мелодіями

навколишнього світу. Читання – це віконце, через яке діти бачать і пізнають світ і самих себе. Воно відкривається перед дитиною лише тоді, коли поряд з читанням, одночасно з ним і навіть раніше, ніж вперше розкрита книжка, починається копітка робота над словом, яка повинна охоплювати всі сфери активної діяльності, духовного життя дітей – працю, гру, спілкування з природою, музику, творчість» [3, с.194].

Живопис, музика, пісня також сприяють естетичному розвитку особистості. В.О.Сухомлинський розглядає ці види мистецтва як важливі засоби не лише естетичного, а й морального і розумового виховання, як джерела благородства серця й чистоти душі.

Мистецтво сприяє виявленню та розвитку в дітей здібностей і талантів. Однак без творчої праці розв'язати це складне завдання неможливо. «Джерела здібностей і обдарувань дітей – на кінчиках їхніх пальців. Від пальців, образно кажучи, ідуть найтонші струмочки, які живлять джерело творчої думки. Чим більше впевненості і винахідливості в рухах дитячої руки, чим тонша взаємодія руки й знаряддя праці, чим складніші рухи, необхідні для цієї взаємодії, тим яскравіша творча стихія дитячого розуму, тим точніші, тонші, складніші рухи, необхідні для цієї взаємодії; чим глибше ввійшла взаємодія руки з природою, із суспільною працею в духовне життя людини, тим більше спостережливості, допитливості, пильності, уваги, здатності досліджувати в діяльності людини» [3, с.251]. В.О.Сухомлинський зазначає: «Іншими словами: чим більше майстерності в дитячій руці, тим розумніша дитина. Та майстерність досягається не якимось чудом. Вона залежить від розумових і фізичних сил дитини. Сили розуму міцніють залежно від того, як удосконалюється майстерність, але й майстерність черпає свої сили в розумі. Я прагнув до того, щоб пізнання навколишнього світу було активною взаємодією дитячих рук з навколишнім середовищем, щоб дитина спостерігала не тільки очима, а й руками, виявляла і розвивала свою допитливість не тільки запитаннями, а й працею» [3, с.251]. Праця дітей має бути творенням краси і обов'язково приносити їм радість.

В.О.Сухомлинський наголошує на необхідності гармонії педагогічних впливів. Естетичне виховання може бути поставлене прекрасно, та якщо інші елементи і складові частини виховання

мають серйозні недоліки, то і виховний вплив краси послаблюється і навіть може звестися нанівець. Будь-який вплив на духовний світ дитини набуває виховної сили лише тоді, коли поряд відбуваються інші такі самі важливі впливи. «Сила краси як виховного впливу залежить від того, наскільки вміло розкривається сила праці як виховного засобу, наскільки глибоко й продумано здійснюється виховання розуму, почуттів. Слово вчителя набуває виховної сили тоді, коли діє сила особистого прикладу старших, коли всі інші виховні засоби пройняті моральною чистотою і благородством» [3, с.243].

Таким чином, естетичне виховання у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського є гуманістично-спрямованим, в його центрі – людина з усіма її потребами, переживаннями, здібностями, проблемами. Краса як ключове поняття в естетичному вихованні виявляється і в почуттях, і у стосунках людей, і в рідному слові, і в живій думці, й у творах мистецтва (поезії, музиці, пісні, живописі), і у творчій праці, і – головне – у самій Людині.

Література

1. Сухомлинський В.О. Листи до сина // В.О.Сухомлинський Вибрані твори в 5-ти томах. Т.3 Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. – К.: Рад. Школа, 1977. – С.583-657.

2. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в 5-ти томах. Т.3 Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. – К.: Рад. Школа, 1977. – С.283-582.

3. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в 5-ти томах.Т.3 Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. – К.: Рад. Школа, 1977. – С. 9-279.

***Надія Сабат**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи*
***Наталія Сабат**, кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,*
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім.В.Стефаника

Духовно-моральний розвиток особистості (на основі аналізу творчої спадщини В.О.Сухомлинського)

У сучасному українському суспільстві сьогодні спостерігаємо низку руйнівних процесів як у соціальному, так і в індивідуальному бутті особистості. Проблеми соціально-економічного й політичного розвитку країни вразили насамперед молодь. Зниження рівня життя, відсутність соціальної захищеності, інфляція, невизначеність моральних орієнтирів у політиці та повсякденному житті призводить до духовної деградації молоді. Девіантна поведінка стає нормою. ЗМІ рясніють повідомленнями про випадки агресії, жорстокості, адиктивності у міжособистісних відносинах дітей та молоді і, що особливо тривожно, прояви крайнього егоїзму все частіше спостерігаємо серед дівчат – майбутніх матерів, берегинь, вихователь ок нових поколінь. Такі тенденції призводять до відчуження й недовіри у міжособистісних відносинах, деформації ціннісних і смисложиттєвих орієнтирів. Тому сьогодні з особливою гостротою постає проблема духовного розвитку особистості, формування в неї потужної системи глибинних морально-етичних цінностей. Виховання особистості, яка б протистояла різного роду труднощам, духовній деградації, повинні на себе взяти навчальні заклади різних рівнів.

Питання духовності й моральності широко вивчаються у філософії (М.Бердяєв, В.Вернадський, Г.Сковорода, В.Соловйов, О.Чижевський, П.Юркевич та ін.), психології (М. Боришевський, В.Москалець, Н.Павлик, В.Рибалка та ін.), педагогіці (О.Вишневський, Г.Сагач, О. Сухомлинська, Г.Тюріна та ін.). Відомі вчені всіх часів утверджували пріоритет духовності в загальному розвитку особистості, доводячи, що духовно-моральне виховання є основою всього виховного процесу. Ще Я.-А.Коменський стверджував, що «добрий і мудрий юнак є найцінніший скарб всієї держави».

Питання духовно-морального розвитку особистості детально розроблялися класиками педагогіки, у т.ч. й В.Сухомлинським. Дослідники його творчої спадщини (В.Кіндрат, А.Луцюк, Л.Мамчур, О.Сухомлинська, Г.Ткаченко та ін.) зазначають, що у своїй педагогіці, у сфері духовних пріоритетів педагог відійшов від пануючих догм, звернувся до надбань світової педагогічної думки, створив гуманістичну особистісно орієнтовану систему, засновану на загальнолюдських цінностях, принципах гуманізму, народності. В. Сухомлинський визнаний творцем оригінальної цілісної педагогічної системи, що ґрунтується на антропологічному підході, гармонізації гуманістично орієнтованих форм, засобів і методів педагогічної діяльності, її суб'єктно-об'єктному характері, визнанні особистості дитини найвищою цінністю в процесі виховання й освіти [4, с.176].

Мета статті: на основі аналізу педагогічної спадщини та практичної діяльності В.Сухомлинського визначити основні положення його виховної системи щодо духовно-морального виховання особистості.

Сучасну педагогіку неможливо уявити без В. Сухомлинського. В історії освіти він утвердився, передусім, як педагог-гуманіст. На формування його людинолюбних ідей значно вплинула творчість Л.Толстого, Я.Корчака, яких він часто цитує у своїх працях. Педагогічна діяльність В. Сухомлинського також ґрунтувалася на гуманістичних принципах. До проблем виховання й освіти Василь Олександрович підходив комплексно, вважаючи, що на особистість дитини потрібно впливати всебічно, органічно поєднувати розумове, фізичне, трудове, моральне, естетичне виховання. Його педагогічні ідеї та освітня діяльність були спрямовані на формування духовного світу особистості на засадах загальнолюдських і національних духовних цінностей. Свої міркування з цього приводу він виклав у низці праць: «Духовний світ школяра» (1961), «Людина неповторна» (1962), «Праця і моральне виховання» (1962), «Шлях до серця дитини» (1963), «Моральні заповіді дитинства і юності» (1966), «Павлиська середня школа» (1969), «Серце віддаю дітям» (1969), «Народження громадянина» (1970), «Розмова з молодим директором школи» (1973) та інших. Крізь усі твори червоною ниткою проходить думка про те, що духовно-моральний розвиток особистості можливий

лише за умов одностайності школи й сім'ї. Ці дві інституції повинні поділяти однакові переконання, виходити з один і тих самих принципів, не допускати розбіжностей ні у меті, ні в засобах виховання. О. Білюк доводить, що викладена В. Сухомлинським духовно-гуманістична система ґрунтується на таких методологічних положеннях: а) духовність є однією з найвищих цінностей, моральним виміром людської життєдіяльності, джерелом її етнічної самостійності; б) на формування духовного світу особистості впливають не тільки суспільні відносини, а й специфічне середовище, у якому відбувається становлення особистості; в) процес становлення духовної культури ґрунтується на принципах комплексного й системного підходів у вихованні, включаючи взаємодію об'єктивних і суб'єктивних чинників [1, с. 130].

Компоненти духовності сучасні науковці розглядають як психологічні орієнтири навчально-виховного процесу. Їхнє цілеспрямоване формування і розвиток – одне з головних завдань духовного становлення особистості. Теоретичне обґрунтування В. Сухомлинським системи формування духовного світу особистості включає введення ним у педагогічну науку й шкільну практику ряду ціннісних категорій, формування яких актуально і на сучасному етапі: «духовна зрілість», «педагогіка серця», «труд душі», «духовне багатство», «духовне багатство», «духовна культура», «духовна діяльність», «творення щастя», «щастя душі», «людська краса», «духовна краса», «внутрішнє натхнення» та ін. Формування духовності він пояснює як процес виховання в дітей і молоді високих моральних інтересів і запитів, переконань та орієнтирів, які сприяють моральній активності особистості, моральної спрямованості її повсякденної діяльності. Духовну культуру висвітлює як процес формування свідомості, політичне й культурне життя народу, уклад життя сім'ї, народу, нації [2, с. 304]. Розвиток духовної культури особистості він розглядає у діалектичному взаємозв'язку із загальною культурою. Тому такого великого значення педагог надавав формуванню культури почуттів, яка є особливою сферою духовного життя людини, гармонією освіченості й емоційної культури. Відставання культури почуттів від інтелектуального розвитку є однією з причин негативної поведінки молодої людини. Академік М. Стельмахович інтелектуальну, але бездуховну людину називав «освіченим

дикунством». Зрештою, ілюстрацією цього є Чорнобильська трагедія. Не випадково В. Сухомлинський одним із пріоритетних напрямів виховної роботи вважав гармонійний розумовий, інтелектуальний, моральний, духовний розвиток особистості.

Як відомо, у процесі навчання і виховання перед дитиною постають нові вимоги й завдання, що сприяє виникненню та переборенню внутрішніх суперечностей, які забезпечують розвиток її особистості. В. Сухомлинський закликав учителів, батьків розуміти діалектичний характер розвитку особистості, допомагати дитині усвідомлювати суперечності, знаходити ефективні способи їх подолання, забезпечувати умови для розвитку особистості. Він закликав спрямовувати увагу вихованців на переживання почуття власної гідності, допомогти їм замислитися над власною долею. Також навчати молодь самоповаги, без якої немає моральної чистоти і духовного багатства особистості. Він закликав берегти недоторканість духовного світу особистості, перегукуючись з ідеями європейських педагогів-гуманістів XVIII ст., зокрема, Ж.-Ж. Руссо, який виступав за потребу дітей «зберігати недоторканною свою душу до тих пір, поки вона не буде мати всіх своїх здібностей, поки вона не стане розумною».

Важливим убачаємо обґрунтування В. Сухомлинським суспільної значущості проблеми духовно-морального виховання особистості. У праці «Духовний світ школяра» він наголошує: «Педагог повинен знати і відчувати, що на його совісті – доля кожної дитини, що від його духовної культури та ідейного багатства залежить розум, здоров'я, щастя кожної людини, яку виховує школа» [2, с. 209].

У формуванні духовності вагомого значення педагог надавав плеканню в дітей відчуття краси. Тому радив учителям, батькам вчити дітей сприймати і розуміти красу в усіх її проявах, відчувати барвистий світ, красу людських відносин тощо. У формуванні духовної зрілості особистості, вважав він, важливим є уміння радіти красі життя, що веде до збагачення внутрішнього духовного світу особистості. Духовну красу розглядав як поєднання краси зовнішньої і внутрішньої. Але краса – не лише споглядання, це ще і невтомна праця. Адже, коли людина зайнята улюбленою діяльністю, її зовнішній вигляд наче освітлений внутрішнім натхненням. Тому духовне життя у світі прекрасного – це відчування, творення,

збереження краси в усьому: у навколишньому оточенні, людських стосунках і, особливо, у духовній сфері. Ці погляди В.Сухомлинського згодом знайшли свій розвиток у творчості педагогів, письменників, особливо під час короткочасної «хрущовської відлиги». Так, М. Рильський у збірці «Троянди і виноград» розкриває радість повнокровного буття людини, поетично показує, в чому полягає смисл, глибина її щастя: «Ми працю любимо, що в творчість перейшла, і музику палку, що ніжно серце тисне. У щастя людського два рівних є крила: троянди й виноград – красиве і корисне».

Із красою педагог тісно пов'язує поняття щастя. Розвиваючи традиції українських філософів П.Куліша, Г.Сковороди, П.Юркевича, Василь Олександрович обґрунтовує філософсько-педагогічну ідею «виховання серцем». Основні думки з цього приводу викладені ним у статті «Педагогіка серця», де йдеться про принцип сердечності як особливий вимір духовності. В основі етичної концепції В. Сухомлинського лежить пріоритет виховання почуттів щастя, сердечності, щедрості, краси людського духу. У творі «Як виховати справжню людину» педагог зазначав, що виховання – це одухотворення красою людської душі, утвердження в серцях вихованців віри в духовну красу як найвищий прояв людського щастя [3, с. 156]. Загалом же творення людського щастя Василь Олександрович вважав одним із найважливіших завдань освіти і духовного виховання.

Розвиток духовної культури особистості педагог-новатор розглядав нерозривно із розвитком загальної культури. Актуальними і сьогодні є його думки щодо гармонійного розвитку особистості: її інтелектуального, розумового розвитку, освіченості, знань, емоційної культури.

Педагог висловлював також новаторські думки щодо трудового виховання, пропонуючи ідею одухотвореної праці. У творі «Сто порад учителеві» він наголошує на духовно-креативному спрямуванні праці в контексті духовного зростання людини [3, с. 31]. Працю розглядає не як примус, а самоцінність, складову духовного життя, пов'язує її з трудовими традиціями та ідеалами народу.

Вагому роль у духовному житті дитини В.Сухомлинський відводив рідній мові, наголошуючи, що вона є духовним багатством

народу. Вже з перший днів спілкування з майбутніми учнями відкривав їм багатство й красу рідного слова. Слово він вважав могутнім засобом формування духовного світу, загальної культури та інтелекту дитини. Його вихованці писали казки, вірші, оповідання, розкриваючи красу душі та долучаючись до чарівного світу слова.

Цінність ідей В. Сухомлинського в тому, що сформульовані ним теоретичні положення – це результат спостереження й багаторічної праці з дітьми. Теорія у нього надзвичайно тісно поєднана з практикою. Вся науково-педагогічна діяльність ученого проходила серед дитячого й педагогічного колективу. Павлиська школа стала своєрідною лабораторією, в якій увесь педагогічний колектив брав участь у багаторічній дослідно-експериментальній діяльності. У праці «Методика виховання колективу» Василь Олександрович підкреслював: «Багатство взаємин між учнями й педагогами, спільність, розмаїття інтересів, що переплітаються, вихователів і вихованців, загальне задоволення духовних потреб, взаємне збагачення й постійна передача духовних багатств – ось неодмінні риси шкільного колективу... Ця основа створюється гармонією двох речей: з одного боку – відчуттям особистої честі, гідності, гордості, усвідомленням величі людини-творця...; з іншого – почуттям обов’язку, відповідальності за свою працю, поведінку, вчинки, відповідальності за долю суспільства, за благо людей, з якими особистість вступає у складні взаємини у процесі праці, духовного життя. Виключно важливу виховну проблему ми вбачаємо в тому, щоб безперервно розвивати в людині самоповагу, уміння цінувати власну честь, гідність, суворо контролювати свою поведінку, підпорядковувати особисті інтереси інтересам суспільним, формулюючи їх на основі прагнення до загального добра» [2].

Як відомо, на сучасному етапі розвитку суспільства найважливішим завданням виступає духовно-моральне виховання особистості. Сьогодні нашій країні потрібен потужний потенціал високодуховної молоді, яка приносила б реальну користь власній державі. Зміни у різних сферах суспільного життя тісно пов’язані з духовною культурою та ціннісними орієнтаціями особистості. Опанування змісту накопиченого педагогічного досвіду є вагомим підґрунтям становлення особистості. Знайомство з величезним

потенціалом ідей, поглядів В. Сухомлинського у царині духовно-морального виховання сприятиме формуванню духовно багатих дітей та молодих людей, які стануть ініціаторами і реалізаторами позитивних зміни у суспільному житті.

Література

1. Білюк О.В. Духовний розвиток особистості з погляду В.О. Сухомлинського /О.В.Білюк // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Педагогіка. – 2012. – Т.199, Вип. 187. – С. 130-134.
2. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. Т. 1. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості; Духовний світ школяра; Методика виховання колективу / [редкол. : Дзеверін О. Г. (голова), Грищенко М. М., Заволока С. П., Сухомлинська Г. І. [та ін.]]. – Київ : Радянська школа, 1976. – 654 с.
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. Т. 2. Формування комуністичних переконань молодого покоління; Як виховати справжню людину; Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський; [редкол.: Дзеверін О. Г. (голова), Киричук О. В., Заволока С. П., Сухомлинська Г. І. [та ін.]]. – Київ : Радянська школа, 1976. – 670 с.
4. Чернілевський Д. В., Євтух М. Б., Таланчук П. М. Духовна культура особистості: навч. посібн. Вид. 3-є, доп. – Вінниця : АМСКП, 2013. – 412 с.

***Наталя Денькович**, аспірант кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»*

Емоційно-естетичне виховання учнів в системі інклюзивного простору через ідеї В.О.Сухомлинського

***Анотація:** У статті розглянуто проблему формування емоційно-естетичного виховання учнів в системі інклюзивного простору. Основним джерелом для розгляду цієї проблеми було взято праці українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського. Висвітлено важливість співпраці учнів в рамках інклюзії. Показано співпрацю колективу між собою, та колективу з педагогом. Доведено важливість співпраці всіх учасників навчального процесу. Проаналізовано методику педагогіки В.О. Сухомлинського та з власного досвіду представлено успішний її результат на практиці у сфері формування нового освітнього простору на поч. XXI ст. в рамках закладів професійної освіти.*

***Ключові слова:** інклюзивне навчання, емоційно-естетичне виховання, діти з особливими потребами, педагогіка, освітній простір.*

Актуальність теми дослідження постає у новаціях навчальної системи та в запровадженнях інклюзивних методів навчання учнів на всіх рівнях освіти. У статті, базуючись на працях В.О. Сухомлинського, розкривається тема емоційно – естетичного виховання учнів за умов інклюзивних навчальних груп. Розглядається питання стосунків між педагогом та учнями.

Історіографія, якою ми користувались для вивчення та окреслення теми, була поділена на два типи. Одним з методів дослідження був методичний метод. У ньому було розглянуто законодавчу базу інклюзивної освіти. А також теоретичний науковий метод з прямою експериментальною перевіркою. Для нього було взято праці В.О. Сухомлинського, серед яких «Павлиська середня школа», «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина» та ін.

Метою даного дослідження є висвітлення проблематики та духовної співпраці викладача та учнів в межах інклюзивного простору, опираючись на праці гуманістичної педагогіки Василя

Сухомлинського. Для досягнення цієї мети ставимо перед собою такі завдання:

- Дослідити основні умови для створення інклюзивного простору;
- Виявити психологічний вплив такого виду навчального процесу на учнів;
- Проаналізувати основні педагогічні підходи викладача-наставника для успішного навчального процесу, беручи до уваги праці В.О. Сухомлинського;
- Вивчити етапи співпраці серед учнів у навчальному просторі інклюзивної освіти;
- Описати емоційний та естетичний процес навчання в інклюзивному середовищі, за допомогою педагогічних підходів Сухомлинського;
- Довести важливість дослідження цієї теми з науково-педагогічної точки зору.

Сучасна українська навчальна система активно впроваджує інклюзивне навчання в заклади освіти. В Законі Україні «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII чітко визначено такі поняття як «особа з особливими освітніми потребами» та «інклюзивне навчання»:

«Особа з особливими освітніми потребами - це особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення права на освіту, сприяння розвитку особистості, поліпшення стану здоров'я та якості життя, підвищення рівня участі у житті громади.

Інклюзивне навчання - це система освітніх послуг, що забезпечує реалізацію права на освіту осіб з особливими освітніми потребами, а також їх соціалізацію та інтеграцію в суспільство. Психолого-педагогічна, корекційно-розвиткова та інша допомога особам з особливими освітніми потребами в системі освіти надається у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з урахуванням їхніх потреб, визначених в індивідуальній програмі розвитку особи з особливими освітніми потребами». [1]

ЮНЕСКО визначає інклюзивне навчання як «процес звернення і відповіді на різноманітні потреби учнів через забезпечення їхньої участі в навчанні, культурних заходах і житті

громади, та зменшення виключення в освіті та навчальному процесі». [2]

В рамках інклюзивного навчання на всіх рівнях освіти, де вчаться звичайні учні чи студенти вносяться деякі зміни. Дехто з учнів вчиться трошки по-іншому – наприклад, використовуючи шрифт Брайля або сприймає навчальний матеріал за допомогою сурдо перекладача.

В процесі організації навчально-виховного процесу в умовах інклюзивної освіти цінними стають погляди В. Сухомлинського на специфіку роботи з дітьми із заниженою здатністю до навчання. Василь Олександрович характеризував дітей з інертним типом нервової діяльності, як «…дитину в якої потік думок тече бурхливо, стрімко, народжуючи все нові образи, з іншої – як широка, повноводна, могутня, таємнича в своїх глибинах, але повільна річка. Навіть непомітно, чи є у цієї річки течія, але вона сильна і нестримна, її не повернути у нове русло, тоді як швидкий, легкий, стрімкий потік думки інших дітей можна ніби перегородити, і він відразу ж спрямується в обхід».[6; с.56].

Стосовно дітей з особливостями психофізичного розвитку В. Сухомлинський підкреслював: «Вчити і виховувати таких дітей треба у масовій загальноосвітній школі: створювати для них якісь спеціальні навчальні заклади немає потреби. Ці діти не є потворними, а найкрихітніші, найніжніші квіти в безмежно різноманітному квітнику людства» [6, с.92-93].

Завданням сучасного педагога якраз і є соціалізація таких дітей у інклюзивних класах чи групах, через залучення їх до колективної роботи та навчання.

За словами Сухомлинського, в такому новому освітньому просторі ми формуємо емоційне виховання. «Мистецтво облагороджувати дитину і підлітка вищими почуттями й переживаннями – є мистецтвом співпереживання. Я добивався, щоб уже в роки дитинства людина розуміла й відчувала серцем найтонші душевні порухи іншої людини» [4; с.525]. Якраз тут і є природнє середовище для душевних порухів учнів і співпереживання ними за навчання та діяльність учнів з особливими потребами.

«Емоційна чуйність немовби відкриває очі на світ. Співпереживання навчає відчувати горе іншої людини в найнепомітніших відтінках суму, задуми, тривоги в очах» [4; с.526].

До Василя Олександровича ніхто цю проблему не розглядав з такою гостротою і наполегливістю, ніхто так зацікавлено і послідовно не шукав гідної відповіді, як він. Ця відповідь виявилася дуже простою: невстигаючим учням для нормального психічного розвитку насамперед необхідно якраз те, чого у них немає – успіх у навчанні. Нехай незначний, але успіх. Без такого успіху не може бути нових, вищих досягнень, не може сформуватися повноцінна навчальна діяльність. «Моральні сили для подолання своїх слабких сторін (у тому числі і неуспішності з того або іншого предмету) дитина черпає у своїх успіхах» [3; с.92]. Мовою сучасних психологів реалізація цієї закономірності досліджується в концептуальних межах мотиваційної сфери досягнень учня.

Актуальним в умовах інклюзії є погляд В. Сухомлинського щодо оцінювання знань дітей: «Не ловіть дітей на незнанні, оцінка – не покарання, оцінка – радість. Видатний педагог вважав, що головне – не допустити відчуття дітьми своєї «неповноцінності», перешкодити появі в них байдужного ставлення до навчальної праці, не притупити відчуття честі та гідності [6; с.60].

Звертаючись до педагогів, Сухомлинський наголошував: «Пам'ятайте, що Ви – не тільки сховище живих знань, не тільки фахівець, який уміє передати інтелектуальне багатство людства молодому поколінню, запалити в його душі вогник допитливості, любов до знань. Ви – один із скульпторів, який творить людину майбутнього. Виховання, творення людини – це Ваша професія» [6; с.56].

Велику увагу В.О. Сухомлинський приділяв саме естетичному вихованню учнів. В рамках «Нової української школи» це питання також актуальне. Бо саме культура естетичних почуттів вимагає високого виховання та ставлення до людини як до найвищої цінності. В рамках інклюзивного освітнього простору така риса в учнів обов’язково розвивається.

Звичайно ж тут має відбуватись вагома діяльність вчителя-педагога. «Якщо ви хочете бути справжнім вихователем, розкрийте перед юним серцем красу людського передусім у самому собі – це дуже важливо… Справжній вихователь – людина широкого емоційного діапазону, бо глибоко переживає радість і засмучення, прикрощі й тривогу, обурення й гнів» [4; с.536]. Але гнів, це не крик і не агресія.

Для сучасного молодого покоління дуже важливий діалог між вчителем та учнем, бажанням вислухати учня. Під час урочної чи позаурочної роботи розповісти і показати їм частинку свого життя. І дуже добре, якщо ваше життя пов'язано з естетикою.

Розвинути смак та естетику духу учнів можна завдяки мистецтву у всіх його проявах: це і музика, і література, і хореографія, і образотворче чи декоративно-прикладне мистецтво, і театр. Пізнання мистецтва є надзвичайно довгим процесом. І навіть в рамках інклюзивного навчання такий метод пізнання можна застосовувати теж. Причому, може бути поєднання одночасно декількох видів мистецтва.

Візьмемо, до прикладу, балет. Тут присутнє мистецтво музики, танцю та літератури. З власного досвіду знаємо, що відвідування балету сучасними підлітками є дуже корисним. Навіть для учнів з вадами слуху подивитись на танець та прочитати анотацію до балету є достатнім, щоб написати своє коротке есе на побачене ними.

Та ж ситуація і з мистецькими виставками. Адже учні, які мають вади слуху чи опорно-рухового апарату, за допомогою інших учнів, можуть доступно оглянути експозицію, прочитати коротку характеристику на цю чи іншу картину чи прослухати екскурсію свого викладача (звичайно ж, за допомогою сурдо перекладача) у музеї. Важливо, щоб перші спроби таких екскурсій були в атмосфері затишку та комфорту для всіх учасників процесу.

Це ж стосується і колективу, з яким ідуть такі особливі учні. Вони дуже гостро і чутливо сприймають навколишній світ, з недовірою сприймають нове знайомство і є вразливі до будь-яких подразників. Але з часом, особливо коли вчитель долучає інших учнів до допомоги, колектив стає дружнім і це незважаючи на певні особливі потреби того чи іншого підлітка.

Якраз саме тут і зароджується «школа емоційного виховання» Василя Сухомлинського. Адже нечуючі діти чи діти з вадами руху багато чого не розуміють і не можуть спробувати. Тоді їм пояснюють їхні однолітки, які активно долучаються до спілкування.

З часом викладач зауважує, що учні співпереживають та переживають смуток, у зв'язку з тим, що особливі діти не чують, не можуть ходити і т.д. і всіляко допомагають їм у цьому. З власного досвіду можемо навести приклади, коли деякі мелодії з

«Лебединого озера» учні «вистукували» ногами нечуючому хлопчику, щоб він зрозумів який ритм та музика балету.

Сфера співпереживання поступово розширюється – від того, що бачить підліток чи вже молода особистість навколо себе, до людей, які живуть дуже далеко. Якби не було школи співпереживання тут, у повсякденному житті, підлітки були б байдужі до того, що відбувається в світі. Таким важливим випадком з педагогічного досвіду було те, що учні в інклюзивному класі, де були нечуючі, запропонували подивитись фільм, де додатково була представлена мова жестів. Так клас ще щільніше зрісся і утворився дружній колектив. У цьому випадку вчитель вже отримав результат своєї праці.

Згодом в учнів виникає розуміння того, що «усе, що відбувається в світі, стосується мене» [4; с.520]. Про це писав В.О. Сухомлинський. Він побачив через призму років потребу у волонтерстві, яка сьогодні так популярна у світі. Розуміння цього принципу молодим поколінням в сучасному XXI ст., в епоху політичних конфліктів та війни в Україні, світової екологічної катастрофи є надзвичайно важливим.

Це розуміння приходить з працею та людськими відносинами. Щоб розвинути цю рису, кожен має дбати про живе і прекрасне. Громадянське та патріотичне почуття з'являється лише тоді, коли в роки дитинства в молодого покоління було почуття любові та відповідальності за найдорожче.

Не завжди учні можуть розуміти як ж можна допомогти у складних ситуаціях глобального чи національного характеру. Але дуже важливо педагогові побачити їхнє бажання та старання. Тут на допомогу приходить креативність наставника.

Одним з таких вдалих експериментів була допомога воїнам АТО. Учні інклюзивного класу виготовляли виготовляючи ляльки-мотанки та продавали їх на благодійних ярмарках. За виручені гроші купували продукти і передавали на потреби армії.

Педагогові потрібно прагнути, щоб молодь не проходила також і повз старість. Адже в наш час є безліч покинутих людей в будинках пристарілих, які потребують увагу та тепло. І час від часу учні зі своїм наставником можуть відвідувати такі заклади. Дуже добре, якщо до таких промоцій будуть долучатись і особливі діти. Так вони теж відчувають, що є люди, які потребують допомогу і в

похилому віці, не зважаючи на те, що в молоді роки вони були повноцінні.

Звичайно ж, кожен вчитель має мати психопедагогічні навики і відчувати учнів на підсвідомому та професійному рівні, а особливо в межах інклюзивної системи навчання. Про таку психопедагогіку згадує В.О. Сухомлинський: «Намагайтесь проникнутись в емоційний підтекст того, що говорить людина. Мова, як і очі, – дзеркало душі. Я навчився уловлювати в словах вихованців найтонші відтінки почуттів: пригніченість, тривогу, смуток, самотність, прикрощі, досаду, невдоволення, сум'яття» [4; с.538].

А зрозуміти, що відбувається в душі учня, можна завдяки зображальним методам в педагогіці. Те як учень подає те чи інше явище у творі (чи це вірш, чи малюнок, чи пісня) дає усвідомлене уявлення його душевного стану.

Важливим аспектом у цій діяльності, як вважає Сухомлинський, є споглядання природи. На нашу думку прекрасним результатом такого споглядання може бути пленер. Згодом, малюнки можна оформити та презентувати виставку. Або написання творчих есе на тему вражень. Тут результат можна теж презентувати, але вже у якомусь збірнику. Або написання пісень, які можна долучити до формування сценарію певного свята.

Прекрасним доповненням емоційно - естетичного виховання учнів є їхня єдність з працею. « …людина, пізнаючи світ працею, створює красу, утверджуючи цим у собі почуття краси праці, творчості, пізнання. Створення краси працею – ціла галузь виховання, яка теж належить, на жаль, до педагогічної цілини» [4; с.569].

Тут потрібно згадати колективну підготовку до певних святкових подій. Коли адміністрацією ставиться перед викладачем завдання організувати та провести певний святковий захід, то це дуже вдалий метод співпраці всього колективу, навіть якщо він інклюзивний, між собою, та колективу з викладачем. Тут викладач має піти на ризик і довірити всі генератори ідей учням. В іншій ситуації вони будуть діяти лише як підлеглі. А так, вони відчувають свою силу, як організатори. Зрештою, в них з'являється почуття відповідальності та організованості. У XXI ст., епоху менеджменту та управління, ще й організаторські комунікації. Звичайно, це командна робота, але і тут є свої «посадові обов'язки». Основною

умовою такої роботи від викладача має бути вимога співпраці та долучення всіх учасників колективу в межах інклюзивного середовища.

«Потрібно якомога більше спонукати до активної діяльності - це дуже важливе правило морального виховання і взаємовідносин педагога і вихованців» [7; с.543]. Як показує власний досвід, така система емоційно-естетичного виховання дає значний результат в багатьох сферах. Це організаторські здібності, креативність, співдружність, відповідальність, творче мислення, планування результатів, втілення проекту в реальному часі, своєчасність виконання.

В сучасному освітньому просторі поняття «дедлайну» є важливим, і якщо учні не можуть його розрахувати в спокійному середовищі, то потрібно якусь стресову ситуацію. Тут на допомогу вчителю-наставнику має прийти його авторитет серед учнів.

Результатом проекту є організація чи виступ на певній культурній події. Згодом, побачивши результат, вчитель розуміє всю силу колективу і вже не сприймає клас, як інклюзивний, а просто як особливий простір для генераторів ідей. Таке відношення та сприйняття зумовлює позитивну атмосферу у колективі, адже вчитель, як диригент у своєму класі. З власного досвіду можемо зазначити, що протягом двох років інклюзивний клас самотужки організував два заходи мистецького спрямування, участь у конкурсах, а також дизайнерське вирішення кабінету до свят. В усіх випадках було поєднання як інтелектуальної, так і фізичної праці. У створенні всіх цих проектів брали участь всі учні класу і це вражає.

Щоправда, робота в інклюзивному класі несе і стресові ситуації, а інколи і конфлікти. Викладач не завжди може приділити достатню увагу всім учасникам колективу, і процес навчання в інклюзивному класі для успішних дітей може мати забарвлення самостійного, а для учнів з особливими потребами навпаки, індивідуального. Це питання теж окреслив Сухомлинський: «Навчання – це насамперед взаємовідносини між людьми, обмін духовними цінностями, взаємна віддача сердечної доброти, співчутливості» [5; с.496]. Тому тут важлива постійна психологічна і моральна підтримка викладачем всіх учасників навчального процесу.

Потрібно мати достатнє терпіння та поступ у думках і діях, бо, як зазначив Василь Олександрович, «Крик- вірна ознака відсутності культури людських стосунків…У крикові діти відчувають розгубленість і безсилля того, хто кричить» [7; с.500-501].

В нашому дослідженні важливо окреслити і право учня на помилку та, що обов'язково, на власну думку. «Учитель повинен мати батьківську і материнську вибачливість до дитячого вміння керувати своєю волею. Розуміння сутності дитячих вчинків – важлива умова того, щоб учитель не ставив себе на одну дошку зі своїм вихованцем» [7; с.506] і пам'ятав, що важливо сформувати особистість учня, але сам учень завжди має право вибору.

«Найважливіше, що вимагається від учителя і що здається на перший погляд справою дуже простою, а насправді є сферою найтоншої педагогічної майстерності, - це зміцнювати у дитини віру в свої сили і терпляче чекати, коли ж відбудеться хоча б маленьке зрушення в її розумовій праці» [7; с.511-512]. В рамках інклюзивної освіти це надзвичайно важливий аспект. Бо учень з вадами слуху, а, тим більше, з вадами опорно-рухової системи, часто важче сприймають матеріал. Їм потрібно приділити особистий час викладача та індивідуально попрацювати над тією чи іншою темою.

Тут буде актуальним поняття «важкі діти», яке особливо в рамках інклюзивного класу, є дуже важливим етапом для хорошої реалізації та співпраці колективу. «Важливо, щоб … потрапив до досвідченого педагога, який знає світ дитячої психіки» [7; с.523].

Саме на цьому етапі кожен педагог повинен зрозуміти «…закономірності морального виховання: педагог- друг, товариш своїх вихованців» [7; с.539], і ніяк не інакше. Завдяки такому становленню і відбувається довіра учня до викладача. В межах інклюзії з особливими дітьми така закономірність є запорукою довгої і успішної співпраці учня з педагогом.

Основним завданням вчителя чи викладача професійної освіти, як стверджує Василь Олександрович Сухомлинський, є «Всебічний розвиток особистості, пов'язаний з оволодінням глибокими знаннями, активною громадською і трудовою діяльністю і можливістю вільно вибирати професію. Усе це передбачає поєднання особистих і громадських інтересів, а професія повинна відповідати задаткам і покликанню людини. У цьому велика відповідальність покладається й на нас, учителів. Розквіт людської

особистості ми вбачаємо в тому, щоб кожний займався улюбленою працею, і чим глибше він вникне в цю працю, тим більше розвиватимуться його здібності й талант, тим щасливіше буде його життя» [5; с.18].

Отже, основним завданням педагога в рамках інклюзивного простору є формування емоційно-естетичного середовища, яке буде позитивно та гармонійно впливати на формування та становлення особистості, спеціаліста та громадянина України. А метод інклюзії лише допоможе встановити моральні засади учнів між собою та допоможе соціалізуватись учням з особливими потребами в товаристві однолітків.

Література

1. Закон України «Про освіту» URL: http://zakon.rada.gov.ua /laws/show/2145-19 (дата звернення 25. 09. 2018)

2. Інклюзивне навчання. URL:- https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya (дата звернення 24.09.2018)

3. Сухомлинский В. Верьте в человека / Василий Сухомлинский. – М.: Молодая гвардия, 1960. – 112 с.

4. Сухомлинський В. Народження громадянина В. Сухомлинський // Вибр. твори: в. 5-ти томах. – Т. 3. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 283–584.

5. Сухомлинський В. Павлиська середня школа/ В. Сухомлинський // Вибр. твори в. 5-ти томах – Т. 4. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 7-393.

6. Сухомлинський В. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. Сухомлинський // Вибр. твори: в. 5-ти томах – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 53–205.

7. Сухомлинський В. Розмова з молодим директором/ В. Сухомлинський // Вибр. твори: в. 5-ти томах – Т. 4. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 393–628.

***Ліліана Кудрик**, кандидат філософських наук, доцент,*
доцент кафедри життєвих компетентностей Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

В.Сухомлинський про людинотворчу та здоров'язбережну місію освіти

У статті висвітлюються погляди видатного українського педагога на роль освіти у вихованні гармонійної особистості, збереженні та зміцненні здоров'я школярів. На основі аналізу творів В.Сухомлинського та досвіду роботи Павлиської середньої школи визначено основні напрями діяльності педагогічного колективу щодо формування здорового способу життя учнів.

Показано, що Сухомлинський розумів культуру здоров'я як цілісну систему особистісних якостей, яка включає світогляд, духовність, цінності, знання, вміння, що орієнтують особистість на здоровий спосіб життя і забезпечують її високий рівень здоров'я. Культура здоров'я, на переконання В.Сухомлинського, неможлива без культури духовної, психологічної, фізичної, які тісно взаємопов'язані між собою. Розвиток культури здоров'я розглядається видатним педагогом як невід'ємна частина розвитку особистості. Серед засобів виховання культури здоров'я В.Сухомлинський віддає перевагу духовній і фізичній праці, фізичним вправам, оволодінням навичками гігієни, психогігієни, раціонального харчування та ін. Творчі напрацювання В.Сухомлинського у напрямі збреження і зміцнення здоров'я підростаючих поколінь є особливо актуальними сьогодні, оскільки у час реформування, гуманізації освітньої системи в Україні пропонують апробовані шляхи реалізації оздоровчої та людинотворчої функцій освіти.

Ключові слова: освіта, розвиток особистості, культура здоров'я, духовна культура, здоров'язбережна функція освіти, людинотворча місія освіти.

Постановка проблеми. Сучасна педагогічна наука і практика перебуває у пошуку шляхів, засобів формування духовної культури, культури здоров'я підростаючих поколінь. Формування здорового способу життя людини в основному здійснюється у процесі освіти і виховання. Саме навчальні заклади створюють культуротворче

середовище і культуротранслюючий процес, завдяки яким здійснюється розвиток духовного світу, духовних почуттів, духовних потреб особистості, її людських якостей, ціннісних орієнтацій, інтелектуальних, морально-естетичних почуттів. Людинотворчий зміст освіти проявляється в ціннісно-життєвих смислах, духовних цінностях, різних видах творчої діяльності. Освіта повинна сприяти формуванню в учнівської молоді здатності творити себе, своє життя і здоров'я.

Проблема здоров'я дітей особливо гостро постала на початку третього тисячоліття. Гуманізація освіти потребує якісно нового підходу до потреб дитини – навчання свідомого ставлення молодого покоління до збереження та зміцнення здоров'я, адже здоров'я підростаючого покоління є визначальною цінністю держави. Воно тісно пов'язане з рівнем розвитку держави та її місцем серед провідних країн світу. В умовах демократизації України, розбудови та реформування національної системи освіти важлива роль належить аналізу педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського, яка містить актуальні і цінні рекомендації щодо формування і збереження здоров'я школярів. Так, Павлиська середня школа, директором якої починаючи з 1944 року і до кінця свого життя був В.О. Сухомлинський, стала місцем для втілення всіх його педагогічних проектів у життя, вона стала школою культури здоров'я школярів, школою саморозвитку особистості, що є прообразом нової української школи.

Аналіз актуальних досліджень. Широкий спектр актуальних проблем, пов'язаних зі здоров'ям підростаючих поколінь, висвітлених у педагогічних працях В.О.Сухомлинського, вивчався багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, а саме: М.Я. Антонцем, І.Д. Бехом, А.С. Биком, А.М. Богуш, Л.С. Бондар, Л.І. Дехтяренко, В.Ф. Деркач, І.А. Зязюном, Н.А. Калініченко, С.Г Мельничуком, Н.С. Побірченко, О.Я. Савченко, О.В. Сухомлинською, М.І. Сметанським, В.Л. Федяєвою, М.Д. Ярмаченком, російськими науковцями М.В. Богуславським, В.Г. Риндак, М.І. Мухіною, С. Соловейчиком та іншими зарубіжними дослідниками. Окремі аспекти дослідження фізичного і духовно-морального виховання та його впливу на здоров'я та загальний розвиток особистості школяра в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського знаходимо у науковому доробку

В.П.Горащука, М.Д.Зубалія, О.М.Іонової, В.Н.Ликова, В.П.Оржеховської, Н.С.Побірченко, С.М.Шевченко та ін.

З огляду на важливість цієї проблеми та її недостатню розробленість із позицій сучасної історико-педагогічної науки **метою нашої статті** є висвітлення поглядів видатного педагога-гуманіста щодо виховання культури здоров'я школярів, визначення цінності його творчих підходів і наукових здобутків для педагогічної науки і практики роботи в освітніх закладах України.

Виклад основного матеріалу. Сучасні підходи до розвитку особистості, формування культури здоров'я школярів ґрунтуються на розумінні особливостей феномену культури здоров'я як важливої складової частини загальної культури людини. Необхідна взаємодія педагогіки, культури й медицини у розв'язанні питань формування здоров'я людини. Суспільство підійшло до об'єднання двох загальнолюдських понять, якими є культура і здоров'я. Однак культура здоров'я – не просто механічний зв'язок цих понять, а синтез, що утворює нове поняття, яке відображає новий феномен. Це новий напрямок у педагогіці, що вивчає теорію й розробляє практику формування, збереження й зміцнення здоров'я людини. У формування культури здоров'я як педагогічного напрямку величезний і до кінця не вивчений та належно не оцінений вклад зробив В.Сухомлинський (1918-1970) .

Усю педагогічну діяльність В.О.Сухомлинського пронизує проблема здоров'я дитини. Цій проблемі видатний педагог присвятив чимало праць, зокрема третій розділ книги «Павлиська середня школа», деякі підрозділи у книгах «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», окремі статті: «Школа і природа», «Природа. Праця. Світогляд» та ін. Мислитель постійно наголошував на пріоритетності оздоровчих функцій освіти. «Якщо виміряти всі мої турботи і тривоги про дітей, …то добра половина їх – про здоров'я» [6, т. 3, с. 103].

Турбота про здоров'я дитини – наріжний камінь педагогічної системи В.Сухомлинського. У своїх працях і в діяльності Павлиської школи він всебічно розкрив різні складові здоров'я збережувальної функції шкільної освіти. Вчений теоретично осмислив і практично реалізував інноваційну модель здоров'язбережувального, здоров'ярозвивального середовища

школи [10, с.10]. Він не втомлювався повторювати, що «турбота про здоров'я – це найважливіша праця вихователя» [6, т.3, С. 103].

Збереження і зміцнення здоров'я дітей видатний педагог сприймав як найважливіший аспект практичної діяльності директора школи, кожного вчителя, педагогічного колективу у цілому. Сухомлинський переконався в необхідності розуміння педагогом внутрішніх фізіологічних, психічних, вікових і статевих процесів, що відбуваються в організмі особистості, що розвивається. Він стверджував, що «педагог не має права не знати, що робиться з дитиною, чому вона нездорова, як стан здоров'я позначається на її розумовому і моральному розвиткові» [9, с.43].

Фізичне і духовно-моральне виховання та збереження здоров'я підростаючого покоління педагог-гуманіст розглядав як невід'ємну складову частину всебічного гармонійного розвитку особистості. Він пристрасно і переконливо стверджував: «Добре здоров'я, відчуття повноти, невичерпності, фізичних сил – найважливіше джерело життєрадісного світосприймання, оптимізму, готовності подолати будь-які труднощі. Хвора, квола, схильна до захворювань дитина – джерело багатьох незгод» [9, с.125].

Сухомлинський розумів, що культура здоров'я – це не тільки сума знань, обсяг відповідних умінь і навичок, але й здоровий спосіб життя гуманістичної орієнтації. Рівень культури здоров'я визначається знанням резервних можливостей організму (фізичних, психічних, духовних) і вмінням правильно використовувати їх. Якщо люди часто хворіють, мають надлишкову масу тіла, вживають алкоголь, палять, дратівливі, некомфортно почувають себе з оточуючими, не дотримуються здорового способу життя, – це означає, що у них низький рівень культури здоров'я. Аргументоване обгрунтування необхідності бути здоровим і прагнути стати таким – це і є елементи культури здоров'я, якими повинна володіти кожна молода людина. Дотримання здорового способу життя впливає на формування, збереження та зміцнення здоров'я, сприяє інтелектуальному і духовному розвиткові особистості, успішному навчанню.

Важливою умовою успішного навчання та гармонійного розвитку особистості учня В.О.Сухомлинський вважав чітку організацію шкільного режиму. Він стежив за тим, щоб у режимі

дня учнів враховувались їх вікові особливості, передбачалася достатня тривалість сну, правильно чергувались шкільні й домашні заняття, щоб відпочинок поєднувався з перебуванням на свіжому повітрі.

Директор Павлиської середньої школи тривожився тим, що учні середніх і старших, а інколи і молодших класів після шкільних занять ще вдома просиджують над уроками від 2-х до 6-ти годин. Тобто вони позбавляються вільного часу, необхідного для різнобічного розвитку, для занять спортом, задоволення різноманітних інтелектуальних та естетичних зацікавлень. В.Сухомлинський радив рано лягати спати й рано прокидатися. Відхід дітей до сну – не пізніше 21 години, а його тривалість – не менше 8-8,5 годин. Особливістю методики В.Сухомлинського є виконання учнями домашніх завдань до, а не після уроків, тобто вранці наступного дня. На думку педагога, за умови правильної побудови всього навчально-виховного процесу, за 1,5-2,5 годин розумової праці зранку можна зробити удвічі більше, ніж за той самий час після уроків.

Учений-педагог вважав неприпустимим, щоб у другій половині дня діти були зайняті такою ж інтенсивною працею, як і на уроках. Це насильницьке втручання в біоритми «найтоншого, найніжнішого органа, до якого треба ставитися дбайливо й обережно» – мозку та всього організму дитини, що призводить до виснаження, перевтоми і проблем зі здоров'ям. Ці думки вченого сьогодні підтверджені хронобіологією – наукою про біоритми живих систем і їх зв'язок зі здоров'ям, яка стрімко розвивається.

За переконанням В.Сухомлинського, учень зможе успішно навчатися лише тоді, коли навчання не забиратиме у нього весь час, коли значна частина часу залишиться у розпорядженні учня. «Вільний час, – наголошує вчений у книзі «Сто порад учителеві», – перша умова багатства інтелектуального життя вихованця, умова того, щоб у його житті було не тільки навчання, а значить і того, щоб навчання було ефективним» [6, т.2, с.492]. Творцем вільного часу є розумний, мудрий учитель, який дбає не про кількісні, а якісні показники у навчально-виховному процесі.

В організації навчального процесу педагог прагнув враховувати не лише біоритми дітей, а також зв'язок їх здоров'я з ритмами природи**.** Цікавими є його рекомендації щодо розподілу

розумової праці школярів за порами року. «Рік складається з періодів, у кожному з яких життєдіяльність людського організму різна. Добре відомо, наприклад, що навесні захисні сили організму послаблюються, на осінь – зміцнюються. Враховувати ці циклічні коливання особливо важливо в школі – адже ми маємо справу з організмом, який росте, розвивається, з мозком, який формується і на який великий вплив справляє зовнішнє середовище», – наголошує учений-педагог [6, т.2, с.488]. Через виснаження запасів вітамінів, особливо в організмі підлітків, весною найчастіше послаблюється зір і виникають захворювання очей, тому потрібно використати всі можливості для максимально можливого полегшення розумової праці навесні.

В.Сухомлинський звертав увагу на те, щоб молодші школярі навчалися в закритому приміщенні не більше як 3 години на день, а решту часу проводили на свіжому повітрі. Він застерігав, як «важливо не допустити, щоб шкільні двері відгородили від свідомості дитини навколишній світ» [6, т.3, с.128]. Не лише в задушливому класі, а на природі, у «школі під блакитним небом», без дошки й крейди, дитина може успішно навчатися. Навчальне середовище – це не клас, а простір життя дитини, педагогічно інструментований учителем.

Поєднання здорового харчування, сонця, повітря, води, посиленої праці і відпочинку, – усе це, на думку В.Сухомлинського, стає цілющим і незамінним джерелом здоров'я [6, т.3, с.94]. У його творах можна знайти поради щодо того, яким має бути подвір'я школи, які квіти, трави, дерева особливо корисні для здоров'я. Виховний процес спрямований на те, щоб дитина усвідомила і відчула себе частиною природи і була «вражена думкою, що людина до того часу сильна й могутня, поки вона вірний син матері-природи, що вміє берегти почуття вдячності за те, що вона живе; поки вона діяльна клітина організму, що називається природою. З цього повинні починатися освіта і виховання» [6, т.5, с.559].

Значний відсоток психоневрологічних розладів і захворювань у школярів – на совісті вчителя, який «ламає природу дитинства» [6, т.2, с.496]. В. Сухомлинський стверджує, що «дитинство – найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя». Він показує, що нетактовність і психологічна

товстошкірість учителя, який нехтує індивідуально-вікові особливості дітей на різних етапах їхнього розвитку (в дитинстві, отроцтві, юності), ранять учнів, сприймаються ними як навмисне висміювання, що веде до байдужості, озлобленості школярів, до інших небажаних проявів і наслідків, зокрема шкільних дидактогеній.

Педагог-гуманіст б'є на сполох з приводу того, що кількість дитячих неврозів, викликаних грубим і несправедливим ставленням педагога до дитини, зростає. Причину цього потворного явища В.Сухомлинський пояснює як наслідок багаторічної зневаги до внутрішнього духовного світу дитини, наслідок низької педагогічної культури значної частини вчителів. Учений-педагог висловлює жаль з приводу того, що психологія ще не стала органічною складовою педагогічної практики. Адже без психологічного фундаменту педагогічна практика сповзає до рівня емпіричних навичок.

Парадокс полягає у тому, що дидактогенії властиві школі – закладові, де має панувати гуманність у стосунках між дітьми та дорослими, натомість це місце, де дитина нерідко зазнає найбільше прикростей, наруги, насильства. Щоб запобігти дидактогеніям, уникнути дитячих неврозів, депресій, навіть суїцидів, необхідно підвищувати педагогічну культуру батьків і вчителів. Авторитарній депресивній педагогіці, яка принижувала дитину і вдома, і в школі, учений-педагог протиставив гуманну, і цим торував шлях для педагогів-новаторів.

Найголовнішою рисою педагогічної культури учителя, на думку В.О.Сухомлинського, має бути здатність відчувати духовний світ кожної дитини, здатність приділити їй стільки уваги й духовних сил, щоб вона не відчувала себе забутою, одинокою й ображеною [6, т.3, с.167]. Сухомлинський застерігав учителя не користуватися небезпечними педагогічними інструментами – осудом, несхваленням, просив уникати роздратування і крику. Крик – це ознака відсутності культури у людських взаєминах. В.Сухомлинський зазначає, що крик учителя приголомшує, оглушує дитину, у ньому виражається груба, примітивна, інстинктивна реакція на поведінку дітей, втрачаються справжні людські емоції [6, т.4, С.500].

Учений-педагог переконує, що «сильнодіючим засобам», «моральному ремінцеві» не може бути місця у школі, – тут має панувати атмосфера спокою, «душевної рівноваги». Бо якщо у свідомості дитини внаслідок неграмотного педагогічного спілкування народжуються образа і відчай, відбувається ускладнення стосунків, учитель і учень стають ворогами, а це найстрашніше, що може бути у вихованні.

В.Сухомлинський наводить аналогію між покликанням учителя і працею лікаря. Їх об'єднує спільна заповідь: не нашкодь. Як лікар лікує хворого, так педагог виховує у людини намагання бути хорошою. Надзвичайно актуально звучить звернення В.Сухомлинського до педагогів усіх часів: «Пам'ятаймо, шановні колеги, що без нашої повсякденної й умілої турботи про здоров'я школяра не може бути й мови про гармонію фізичного і духовного, ні про гармонію думки, почуттів, світогляду, моральних переконань, естетичних смаків і поглядів. Мудрий педагог є добрим генієм дитячого здоров'я» [2, с.93].

Висновок. В.Сухомлинський розумів освіту як людинотворчий чинник, а культуру здоров'я суб'єктів освітнього процесу – як цілісну систему особистісних якостей, яка включає світогляд, духовність, цінності, знання, вміння та здібності, що орієнтують особистість на здоровий спосіб життя і забезпечують її високий рівень здоров'я. Культура здоров'я включає в себе перш за все культуру духовну, психологічну, фізичну, які тісно взаємопов'язані між собою. Розвиток культури здоров'я розглядається видатним педагогом як невід'ємна частина розвитку особистості. Він наголошує на необхідності усвідомлення цінності здоров'я; формування мотивації на підвищення рівня здоров'я; оволодіння необхідними руховими, психогігієнічними навичками і вміннями, найновішими способами оздоровлення; формування стилю життя, що забезпечує розвиток здоров'я.

Творчі напрацювання В.Сухомлинського сприяли чіткому окресленню основних напрямів реалізації оздоровчої функції освіти:
- дотримання санітарно-гігієнічних вимог до зовнішніх умов життя і до режиму праці та відпочинку учнів;

- організація фізичної праці та рухової активності дітей як важливого засобу зміцнення здоров'я;

- оптимізація активного діяльного відпочинку учнів;

- постійний духовний розвиток учнів і педагогів;

- створення комфортного здоров'язбережного освітнього простору у навчальному закладі.

Втілення у практику ідей В.Сухомлинського сприятиме поглибленню гуманістичної спрямованості освітнього процесу, формуванню в дітей, батьків і вчителів культури здоров'я, здорового способу життя та позитивного ставлення до здоров'я як до найвищої цінності; створюватиме великі можливості для формування, збереження, зміцнення і відновлення здоров'я підростаючих поколінь у всіх його аспектах – фізичному, психічному, соціальному і духовному. Нова українська школа має стати дієвим інструментом збереження і зміцнення здоров'я. Надзвичайно актуальними сьогодні є переконання В.Сухомлинського про те, що захисна, здоров'язберігаюча, людинозберігаюча місія освіти повинна стати визначальною.

Література

1. Здорова школа: аспекти духовного здоров'я. Навч. посіб. / О.І. Шиян, Л.Г.Кудрик; за наук. ред. Олени Шиян. – Л.: Літопис, 2011. – 92 с.
2. «Обережно: дитина!»: В.О.Сухомлинський про важких дітей: тематич. зб. / упоряд. Т.В.Філімонова; за наук. ред. проф. О.В.Сухомлинської. – Луганськ: Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2008. – 263 с.
3. Каліберда Л. Здоров'язбережувальна педагогіка: сучасні тенденції та перспективи розвитку/ С.Омельченко, Л. Каліберда // Рідна школа. – № 7. – 2012. – С.25-28.
4. Павленко Л. Від «Школи радості» Василя Сухомлинського до сучасного навчального закладу – Школи сприяння здоров'я. / Л.Павленко // Рідна школа. – № 7. – 2012. – С.47-49.
5. Савченко О. Психодидактичні аспекти реалізації здоров'язбережувальної функції шкільної освіти: діалог з В.О.Сухомлинським. / О. Савченко // Рідна школа. – № 7. – 2012. – С.8-5.

6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5 томах. / В.О.Сухомлинський – К., 1976-1977.
7. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа. /В.О.Сухомлинський // Вибрані твори у 5 томах - К.: Рад. шк., 1976. - Т. 4. - С.7-390.
8. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5 томах - К.: Рад. школа, 1977. - Т.3. - С.5-279.
9. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5 томах - К.: Рад. шк., 1976. - Т. 2. - С.419-655.

Олена Квас, *доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та соціальної педагогіки Львівського національного університету ім. І.Франка*

Цінність дитини і дитинства у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського.

Дослідження проблем, пов'язаних з дитиною та дитинством як окремими суспільними категоріями, завжди були і є контроверсійними. Перш за все, тому, що літератури присвяченої цій проблемі, – дуже багато. Дослідниками проблем, пов'язаних з дитиною і дитинством, виступають фахівці різних галузей: соціологи, медики, психологи, правники, політики, педагоги, учасники громадських та релігійних організацій тощо. Однак у своїх дослідженнях вони здебільшого акцентують увагу на загальновідомих фактах без відповідної типології, синтезу, висновків, механізмів реалізації соціальних, правових, освітніх програм захисту дитини й дитинства.

Очевидно, що такий підхід викликає певний спротив з боку педагогічної спільноти. Адже дослідження дитинства – досить розлогі й багатовекторні. Вони концентруються у великий міждисциплінарний сегмент, який об’єднує різні методології, теоретичні напрями, концепції, моделі, зв'язки, пов'язані з дослідженням дитинства. Крім того, дослідження дитинства мають свою динаміку, виростають з певних суспільних і культурних контекстів, що формує сучасне трактування "дитини в контексті". Саме ця візія дитинства дає підставу розглядати його як один з пріоритетів державної політики України впродовж її історії.

Актуальність дитиноцентричних ідей у сучасній педагогічній теорії та практиці важко заперечити. Передовсім вона полягає у тій педагогічній спадщині – як у науково-теоретичній, так і у практичній, яку залишили після себе протягом століття творці і продовжувачі справи розвитку дитини в її щоденному світі.

Особливого трактування та звучання набуває категорія дитинства у творчій спадщині В. Сухомлинського, який підкреслює, що "дитинство – найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє неповторне життя…"

Дитинство – щоденне відкриття світу, – зазначає Василь Олександрович Сухомлинський, – один із найвидатніших педагогів у вітчизняній історії, людина, котра не боялася експериментувати та абсолютно віддавалася усім своїм серцем та силами дітям.

У книзі «Серце віддаю дітям», наповненою філософією гуманізму Василь Олександрович писав: «Дитячий світ – це особливий світ. Діти живуть своїми уявленнями про добро й зло, честь і безчестя, людську гідність. ...Я завжди вважав за необхідне стати в деякій мірі дитиною. Тільки за цієї умови діти не будуть дивитися на вас як на людину, що випадково потрапила за ворота їхнього казкового світу і якій байдуже, що діється всередині цього світу». [5]

Сутністю педагогічного успіху В.Сухомлинського є «філософія серця» – оригінальна філософська система педагогічного кордоцентризму – звернення до серця дитини, до внутрішнього світу її людських переживань. У праці «Серце віддаю дітям» педагог стверджує, людина пізнає навколишній світ за допомогою розуму, а пізнати красу й таємничість світу можна тільки серцем як центром усіх «пізнавальних дій».

Важко не погодитись з професором В. О. Жадьком, що педагогіка В.Сухомлинського – це педагогіка серця, дитиноцентризму і толерантності, в основі якої – необхідність удосконалити філософію освіти, навчання всебічного виховання. [1]

Становлення В. О. Сухомлинського як педагога й ученого відбувалося в умовах радянської ідеології, своєю діяльністю він виступив проти авторитарно-прагматичного змісту виховання і відірваного від життя змісту освіти. У сфері духовних пріоритетів Василь Сухомлинський звернувся до надбань світової педагогічної думки, розробив гуманістичну особистісно-зорієнтовану систему, засновану на загальнолюдських цінностях, принципах гуманізму, народності, яка мала випереджувальний характер щодо суспільного розвитку, зазначає професор С. С. Пальчевський.

Педагогічна спадщина В. Сухомлинського багатоаспектна, її пронизує цінність виховання людини, яка ґрунтується на ідеї всебічного розвитку особистості. Усі сторони виховання (розумове, моральне, естетичне, трудове, фізичне) він розглядав у єдності, вважаючи, що при упущенні чогось одного не розв’яжеться жодне виховне завдання. Зокрема, у Павлиській середній школі, якою

керував педагог, виховна робота була спрямована на те, щоб дитині дати, перш за все, духовну повноту і насиченість життя.

Як свідчить аналіз наукових джерел, фундаментальні ідеї Василя Сухомлинського щодо навчання і виховання дітей полягають у: «любові до дитини; розвитку творчих сил кожної особистості в умовах колективної співдружності й на основі етико-естетичних цінностей, інтересів, потреб; формуванні у дітей «культури бажань» і «культури потреб»; розробці демократичних педагогічних засобів і методів навчання та звернення до внутрішнього світу дитини; розвитку ідей «радості пізнання», тобто емоційного сприйняття процесу навчання; демократизації структури управління навчально-виховним процесом у школі (психологічний і педагогічний семінари тощо)» [6].

У центр виховного процесу В. Сухомлинський поставив особистість. Основою його концепції є повага і довіра до дитини, визнання її унікальності та права на власний вибір.

Загальновідомо, що педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського створювалася протягом 50-60 років XX століття у Павлиській середній школі та привертала увагу не тільки освітян, але й усієї громадськості.

У праці «Сто порад учителю» В. Сухомлинський писав: «Однією з найважливіших особливостей творчості педагога є те, що об’єкт його праці – дитина – повсякчас змінюється, він завжди новий, сьогодні не той, що вчора. Наша праця – формування людини, і це покладає на нас особливу відповідальність, яку ні з чим не порівняєш» [7].

Педагог наголошував на складності вчительської праці: «Ми маємо справу з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим, що є в житті, – з людиною. Від нас, від нашого вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежить її життя, здоров'я, розум, характер, воля, громадянське й інтелектуальне обличчя, її місце і роль у житті, її щастя» [7].

В. Сухомлинський вірив у те, що щастя і насолода для людини повною мірою відкриються в духовній повноті у насиченому житті, в ідейному багатстві прагнень, поривів, у пізнанні краси і величі буття. Ці слова В. Сухомлинського повертають нас до його головної думки, до думки про повноту щастя дитини. Духовну повноту і насиченість життя може дати

тільки широка, різнобічна освіта, допитливе пізнання світу, активне прагнення до знання, радість знання. Дитина не може бути щасливою, якщо в школі їй погано або нудно, якщо вона не відчуває себе досить здібною, щоб оволодіти шкільною наукою. Зробити дитину щасливою – значить, перш за все, допомогти їй учитися.

«Навчання може стати для дітей цікавою, захоплюючою справою, якщо воно проявляє яскраве світло думок, почуттів, творчості, краси, гри. Моя турбота про успіхи в навчанні починалася з турботи про те, як харчується і спить дитина, яке її самопочуття, як вона грає, скільки годин протягом дня буває на свіжому повітрі, яку книжку читає і яку казку слухає, що малює і як висловлює в малюнку свої думки і почуття, які почуття пробуджують у її душі музика природи і музичні мелодії, створені народом і композиторами» [5].

Василь Олександрович Сухомлинський – один із найвидатніших педагогів у вітчизняній історії, людина, котра не боялася експериментувати та абсолютно віддавалася усім своїм серцем та силами дітям.

Система роботи В. О. Сухомлинського та діяльність керованої ним Павлиської середньої школи викликали значний інтерес у педагогічної спільноти. Його ідеї отримали широкий резонанс у засобах масової інформації, наукових розвідках. Вони почали виокремлюватися у напрям в історії педагогіки 80-х років XX століття, отримавши назву "сухомлиністика", особливості якої реалізуються у різноманітності авторських позицій, із яких висвітлюється, аналізується й розвивається педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського.

В. О. Сухомлинського відомий методист-теоретик, який є одночасно й учителем-практиком і педагогом. В умовах незалежної України, коли почалася активна розбудова української національної школи, наукова педагогічна спільнота усвідомила гостру потребу в інноваційних технологіях навчання. Гуманістична лінія у вихованні школярів, пропагована В. О. Сухомлинським, лежить в основі усіх українських законів про освіту за останні десятиліття: зокрема, Закон України "Про освіту" [2], Закон України "Про загальну середню освіту" [3], Указ Президента України "Про національну доктрину розвитку освіти України від 17.04.2003 р.[8], Постанову Кабінету Міністрів України від 28 березня 2002 р. "Про

затвердження Державної програми Вчитель" [4], Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту від 31.10. 2011 р. "Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів".

Доброта людини, на думку В. О. Сухомлинського, виявляється в повазі до автономії особистості, піклуванні про неї, сприянні її вдосконаленню. І таке ставлення до людей повинно ґрунтуватися на принципах добра, толерантності, милосердя, любові. Він пов'язує сутність добра з безпосередньою діяльністю людини в суспільстві, як "засіб і зброю" в боротьбі людини за торжество справедливості, як діяльність, працю, волю у непримиренності насамперед до зла. Ідею добра В. О. Сухомлинський пов'язував з патріотичним вихованням. Людина стає патріотом, якщо ідея добра стає частинкою її істоти, бо вона невіддільна від думок, поглядів, переконань особистості. Тому він пропонував упроваджувати в життя дітей "уроки доброти" та "уроки великодушності".

Розвиток спадщини В. О. Сухомлинського набуває особливого значення з початку XXI століття: сухомлиністика творчо охопила всі школи нашої держави, з'явилась низка наукових праць, в яких творчі ідеї педагога набули нового звучання відповідно до умов українського сьогодення, які можна розглядати крізь призму сучасної філософії освіти.

Нова філософія освіти передбачає визнання за дитиною права бути самою собою, мати власний соціальний досвід, виявляти індивідуальність у колі товаришів та дорослих, усвідомлювати своє життя як цінність, відчувати потребу для власного творчого самовираження.

Видатний педагог, говорячи про школу, про вчителя, передусім ставив завдання сформувати особистість дитини, дати можливість використати її внутрішній природний потенціал.

Світ дитини, наголошував педагог, – це насамперед природа, яка оточує її в дитинстві, піклування матері і батька, казка, пісня. Спогади про цей світ накладаються на все наступне життя, надають емоційного забарвлення усім прагненням, помислам, поривам.

Так, в останні десятиліття дослідження дитинства значно активізувалося та набуло якісно нового змісту і форм. Проблема

дитинства у більшості країн світу стала першочерговою справою державної політики. Відповідно і для суспільства розв'язання проблем, пов'язаних із розвитком дітей, захистом їхніх прав, створенням належних умов для розширення можливостей компетентного вибору дитиною життєвого шляху та її саморозвитку на засадах гуманізації реального буття дитини, набули першочергового значення.

У сучасному світі кожна дитина повинна мати шанс як на фізичний, так і на духовний розвиток. Для цього необхідно змінити наше ставлення до дитини – повне сприйняття її як особи, яка є суверенною і має власну гідність. У зв'язку із цим слід змінювати також модель виховання: з типової реактивної – яку реалізуємо під впливом певної ситуації, зазвичай як реакцію на негативну поведінку дитини, на прореактивну модель – коли випереджуємо ситуацію, запобігаємо помилкам, вчимо дитину, пояснюємо їй, чого робити не слід і чому, готуємо її до самостійного і відповідального життя. У цьому сенсі, надзвичайно важливою є проактивна діяльність з боку батьків щодо навчання дітей цінностям. Стійка система цінностей – це не тільки одна із важливих умов життєвого успіху, але і захист від багатьох помилкових дій та зовнішніх негативних впливів.

Сучасне суспільство, як і попередні, прагне щоб діти виросли розумними, добрими й щасливими людьми, щоб були самостійними, створили міцні сім'ї, стали повноцінними членами суспільства.

Аналізуючи твори педагога "Серце віддаю дітям", "Павлиська середня школа", "Народження громадянина" та інші, можна виокремити низку принципів, які мають безперечну цінність для кожного сучасного педагога. Серед них: розвиток творчих сил кожної окремої особистості на основі етико-естетичних цінностей, інтересів, потреб; культ природи; природа як засіб виховання в особистості почуття прекрасного; розробка демократичних педагогічних засобів і методів навчання й виховання (повага, заохочення, опора на позитивне тощо); розвиток ідеї "радості пізнання", тобто емоційне сприйняття процесу навчання;звернення до внутрішнього світу дитини, опора на її внутрішні потенції.

«Серце віддаю дітям» – це книга про щасливе дитинство, яке дитині може забезпечити дорослий.

"Педагогіка серця" видатного українського педагога XX ст. В. Сухомлинського стала складовою європейської гуманістичної педагогіки, яка виступила на захист прав і свобод дитини, закликає у кожній дитині бачити особистість.

Література

1. Жадько В. О. Освітянські аспекти філософії серця в педагогічній діяльності Василя Сухомлинського / В. О. Жадько // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: науковий вісник: збірник наукових праць. – Київ: ВІР УАН, 2011. – Вип. 44. – С. 458-464
2. Закон України "Про загальну середню освіту" (Закон № 1642- III 06.04. 2000) ст. 5 // Загальна середня освіта : зб. нормат.-прав. док. Ч. І., К.: ЗАТ "НІЧЛАВА", 2003. – 434 с.99
3. Закон України "Про освіту" (1996 р.), ст. 6. Основні принципи освіти // Загальна середня освіта : зб. нормат.-прав. док. Ч. І., К. : ЗАТ "НІЧЛАВА", 2003. – 434 с.
4. Кабінет Міністрів України. Постанова від 28 березня 2002 р. N349, Київ. Про затвердження Державної програми "Вчитель" // Загальна середня освіта : зб. норм.-прав. док. Ч. ІІ., К. : ЗАТ "НІЧЛАВА", 2003. – 532 с.
5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 3. – 670 с.
6. Сухомлинська О. В. Василь Олександрович Сухомлинський – наукова біографія / О.В. Сухомлинська // Укр. пед. в персоналіях : у 2-х т. – К. : Либідь, 2005. – Т. 2. – С. 38–386.
7. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – Київ: Радянська школа, 1984. – Т.2. – С. 3– 248.
8. Указ Президента України "Про національну доктрину розвитку освіти" від 17 квітня 2003 р. № 347/ 2002. – ІІ. 2.; ІІІ. 5. // Загальна середня освіта : зб. норм.-прав. док. Ч. І., К. : ЗАТ "НІЧЛАВА", 2003. – 434 с.

Надія Сікорська, *заступник директора з навчально-виховної роботи Вузлівського ОНВК «ЗОШ І-ІІІ ст.-ліцей» Радехівської районної ради*

В.О. Сухомлинський про формування педагогічної культури учителів

Ключові слова: освіта, школа, керівник, учитель, педагогічна культура.

У статті автор досліджує виховання педагогічної культури вчителя у Павлиській середній школі. Педагогічна культура учителя залежить від багатогранного духовного життя учительського колективу, від їхнього самовдосконалення і самоосвіти, читання художньої літератури, науково-популярних творів тощо. В умовах демократії, яку дуже часто учителів розуміють як вседозволеність, питання виховання педагогічної культури вчителя є особливо актуальним.

Постановка проблеми. Відповідно до концепції «Нова українська школа» у загальноосвітній школі утверджуватиметься педагогіка партнерства. Вона передбачатиме високодуховні взаємини в системах: «учень-учень», «вчитель-учень», «вчитель-керівник», «вчитель-батько». Педагогіка партнерства вимагатиме відповідної нормативно-правової бази, наприклад, Кодексу педагогічної честі, навчання учителів, учнів, батьків спеціальним нормативно-врегульованим взаєминам. В.О.Сухомлинський приділяв дуже велику увагу формуванню педагогічної культури у Павлиській середній школі і залишив нам корисні поради як її сформувати, тобто гармонізувати взаємини між суб’єктами освітнього процесу. Дослідження його науково-педагогічної спадщини з цієї проблеми можна буде взяти за основу під час реформування освіти в нинішній Україні.

Основні дослідження і публікації. У сучасній психолого-педагогічній науці до проблеми педагогічної культури вчителя зверталися такі вчені, як В. Андрєєв, В. Кан-Калик, М. Нікандров, М. Поташник, Л. Рувинський, В.Шубинський та інші. Василь Олександрович був переконаний, що вчитель для вихованців може бути одночасно і другом, і наставником. Самодостатній вчитель наділяється такими позитивними рисами, як освіченість, педагогічний такт, доброзичливість, відчуття прекрасного, любов до

дітей, гуманізм. З огляду на це, навчально-виховний процес у закладах освіти своєю змістовно-методичною спрямованістю має сприяти розвитку яскравих, здатних завжди перебувати в пошуку власних шляхів самореалізації індивідуальностей, для яких творчість є справжнім культом.

Метою дослідження є пошук основних складових педагогічної культури В.О.Сухомлинського та проектування їх на нинішній стан педагогічних взаємин у закладах середньої освіти.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Видатний український педагог велику увагу приділяв вихованню учнів. «**Виховання** – це постійне духовне збагачення дитини… Виховання – це єдність духовного життя вихователів і вихованців, єдність їх ідеалів, прагнень, інтересів, думок, переживань» [2, с.433].

«Якщо ви хочете, щоб у школі панувала атмосфера багатого, багатогранного духовного життя, щоб кожний учитель був вихователем, знаходьте, відкривайте в учителів їхні захоплення, нахили: інтелектуальні, трудові, естетичні, творчі інтереси, створюйте матеріальні умови для діяльності багатьох колективів» [2, с.438].

Цю проблему потрібно вирішувати, коли майбутній вчитель ще навчається. Доцільно ще за студентською лавою вивчати різноманітні здібності і нахили студентів і розвивати їх, шліфувати їхні досягнення у тій чи іншій сфері. Скажімо, якщо майбутній вчитель математики має здібності до малювання і навчався у художній студії, то потрібно продовжити його навчання і поряд із записом у дипломі «Вчитель математики середньої школи» записати спеціалізацію – «Керівник гуртка образотворчого мистецтва».

Як відомо, К.Д. Ушинський називав директора школи головним вихователем школи. З чого починається виховання дітей? Для цього потрібно «знати дитину, знати її силу і слабості, розуміти її думки, переживання, бережно доторкатися до її серця. Знати дитину – це та найголовніша точка, де стикаються теорія і практика педагогіки, де сходяться всі нитки педагогічного керівництва шкільним колективом» [2, с.441].

Із цим важко не погодитись. Класний керівник щоденно спостерігає за своїми вихованцями і веде відповідні записи, що позитивного і негативного він побачив у тій чи іншій ситуації. Ці

ситуації мають бути різними (екскурсії і фізична праця, турпохід і культпохід в театр, спортивні ігри і збір врожаю тощо). Кожний учитель спостерігає за дітьми на уроках. Складається цілісна характеристика дитини. Ведеться пошук позитивних і негативних проявів і рис тієї чи іншої дитини. Складається програма виховних впливів педагогів на кожного учня, яка спонукає дітей до самовиховання.

«Людська особистість – це найскладніший сплав фізичних і духовних сил, думок, почуттів, волі, характеру, настроїв. Без знання всього цього неможливо ні вчити, ні виховувати. Якщо ви хочете, щоб керівництво школою було педагогічним керівництвом (так і повинно бути, нема педагогічного керівництва – нема і директора школи), якщо ви прагнете до того, щоб педагогічний колектив був єдиною виховною силою, щоб кожний вихованець був вашим помічником і однодумцем у виховному процесі, щоб виховання зливалося із самовихованням, добивайтеся того, щоб дитина була в центрі уваги педагогічного колективу, в центрі вашої уваги» [2, с.442].

Вивчаючи здоров'я дітей, Василь Олександрович дослідив, що інтелектуальний розвиток дитини, її духовне життя залежать від фізичного розвитку. «Коли ми переконалися, що все духовне життя і особливо розумова праця дитини залежить від її здоров'я, фізичного розвитку, коли ми побачили, яке багатогранне саме поняття здоров'я, наш колектив вирішив починати вивчення дитини саме з вивчення її здоров'я» [2, с.444].

Якщо учителі не цікавляться як учні харчуються, у що одягаються, яку воду п'ють, яким є їхній руховий режим, скільки часу проводять за комп'ютером, розмовляють по мобільному телефону – важко говорити про ефективність навчально-виховного процесу. А ще – чи щодня займаються фізичними вправами, загартовують свій організм, грають у різні ігри на свіжому повітрі та ін.

«З кожним роком ми все більше переконувалися, що запобігання хворобам, зміцнення організму – це одна з дуже важливих умов підвищення ефективності розумової праці» [2, с.445].

Без батьків розв'язати проблему оздоровлення дітей, різностороннього вивчення їх внутрішнього світу – дуже важко.

Василь Олександрович організував батьківську школу. «Вчимо батьків і матерів, як зміцнювати і берегти здоров'я дитини, як розвивати її розумові здібності й мову, як запобігати нервовим захворюванням, як виховувати любов до праці і до навчання. Турбота про здоров'я і моральний розвиток стали предметом нашої сімейної педагогіки» [2, с.445].

Керівництву школи потрібно вирішувати складну проблему: як перетворити уроки фізкультури в уроки здоров'я. Після декількох смертей дітей, які ставалися в деяких школах під час занять на уроках фізкультури, МОН України змінило деякі акценти, що стосуються уроків фізкультури, Зокрема, замість того, щоб домагатися від кожного учня досягати визначених показників у тому чи іншому виді спорту, яким відповідає та чи інша оцінка, ставиться завдання перетворити уроки фізкультури в руховий майданчик для дітей (адаптувати до фізичного стану учнів комплекси вправ, організовувати різні види ігор тощо). На наш погляд, основне завдання уроків фізкультури – спонукати учнів до щоденного виконання адаптованих комплексів вправ, ігор на свіжому повітрі. Це чи не найголовніший критерій ефективності уроків фізкультури і роботи вчителя. І ще один важливий показник: чи дитина протягом року жодного разу не хворіла і не пропускала занять через хворобу.

Велику увагу приділяв Василь Олександрович формуванню педагогічної культури вчителя. «З чого складається педагогічна культура? Це насамперед глибоке знання вчителем свого предмета. Ми вважаємо дуже важливим, щоб учитель орієнтувався в найскладніших питаннях науки, основи якої він викладає в школі, у питаннях, що являють собою передній край наукової думки» [2, с.450].

Тоді «в центрі його уваги буде не сам зміст того, що вивчається, а учні, їхня розумова праця, їхнє мислення, труднощі їхньої розумової праці» [2, с.451].

Ще однією важливою складовою педагогічної культури є емоційність. «Якщо у викладі вчителя нема істинної, справжньої емоційності, якщо він не володіє матеріалом настільки, щоб переживати те, що він знає, серце учня залишиться глухим до знань, а де в духовному житті не бере участь серце, там нема переконань» [2, с.452].

Отже, ще однією суттєвою ознакою наявності педагогічної культури є звернення вчителя до розуму і серця вихованця.

«Читання, читання і ще раз читання – ось від чого залежить ця риса педагогічної культури учителя. Читання як найперша духовна потреба, як їжа для голодного. Смак до читання, бажання покопатися в книгах, уміння посидіти над книгою, поміркувати…

Потреба в читанні виховується всім духовним життям педагогічного колективу» [2, с.453].

Щоб учитель читав наукову і художню літературу, потрібно в школі вирішити проблему вільного часу учителя. Відомо, що дуже багато часу вчитель витрачає на підготовку до уроків. Потрібно щодня укладати декілька поурочних планів, у яких планується «максимальне передбачення того, що повинно бути, і того, що може виникнути на уроці» [2, с.453]. На наш погляд, підготовку до уроку можна і треба раціоналізувати та удосконалити і тим самим вивільнити час учителя для самоосвіти, інших видів діяльності, в тому числі й читання. А ще важливо мати час для відпочинку, бо «педагогічна творчість – дуже складна праця, яка вимагає величезної затрати сил, і, якщо ці сили не будуть відновлюватися, учитель видихнеться й не зможе працювати» [2, с.453].

Щоб звільнити вчителя від написання поурочних планів, можна підготувати грунтовні розробки уроків за модульним принципом і ними користуватися щороку. У цих розробках – добре продумується мета (актуалізувати, планово повторити, оперативно засвоїти, ознайомити, розвивати, виховувати), система усних вправ і запитань, подається дидактично структурований і генералізований навчальний матеріал, система навичкових і творчих вправ, завдання для самостійної роботи в домашніх умовах. Тобто – це ті дидактичні компоненти, які є сталими і їх не можна якісно сформувати експромтом на уроці. Методику уроку потрібно продумувати до кожного уроку, враховуючи якісний склад учнів, їхні психологічні особливості, рівень навченості тощо.

«Багаторічний досвід керівництва школою переконує в тому, що вчителя потрібно звільняти і оберігати від усякої писанини. Для статистичного звіту школи є класні журнали, для текстового звіту школи (він потрібен) – повсякденні спостереження директора і завуча. План роботи школи складається директором, а не компілюється з розділів, написаних учителями: Вчителі

допомагають директорові думати, але не пишуть за нього. Вчитель складає лише два плани на навчальний рік: 1) календарний план уроків (це творча, дидактична перспектива: уроки розвитку мислення і мови, самостійне вивчення матеріалу учнями, позакласне читання, індивідуальна робота з окремими учнями, тобто те, чого нема в програмі, оскільки програма не може передбачити особливостей конкретного класу, конкретних учнів); 2) перспективний план виховної роботи…

Наш педагогічний колектив узяв за правило: учитель протягом тижня може бути зайнятий після уроків не більше як два дні (методична робота, педагогічна рада, позакласна робота» [2, с.468].

Багато часу витрачає вчитель, особливо з української мови і літератури, математики, на перевірку зошитів. Загальновідомо, що без системної перевірки зошитів, стану і якості виконання учнями домашніх завдань, типологізації помилок і організації дієвої праці з ліквідації помилок, важко досягати оптимальних результатів у навчанні.

Як вирішував цю проблему В.О.Сухомлинський. «Перевірка зошитів – одно з джерел втоми вчителя. У нас склалася своя система перевірки зошитів. У молодших класах багато робіт перевіряють самі діти – шляхом взаємоперевірки. Вчителі перевіряють не всі зошити, а вибірково – такий порядок в усіх класах… Широко застосовується взаємоперевірка в старших класах на уроках математики» [2, с.480].

Дамо декілька додаткових порад учителеві як удосконалити самостійну роботу учнів у домашніх умовах. По-перше, потрібно добре продумувати зміст домашніх завдань, конкретизувати їх. Не можна давати їх у загальному вигляді: «Прочитати такий – параграф», «виконати такі-то вправи №____). Домашнє завдання має складатися з трьох частин: а) актуалізувати (планово повторити) такі-то терміни, поняття, закони, формули, хронологічні дати, причини і наслідки подій та ін.; б) засвоїти нові елементи знань (терміни, поняття, закони тощо), сформувати такі-то навички (вміння), розв’язавши вправи чи задачі. По-друге, на уроці відводити достатню кількість часу (до 5хв.), щоб записати повний зміст домашньої роботи у зошиті (в щоденниках немає для цього місця) і пояснити як його найбільш раціонально виконувати. По-

третє, домашні роботи доцільно номерувати в межах теми (модуля). Це полегшить і батькам, і учителям перевіряти системність і систематичність виконання учнями домашніх завдань. По-четверте, навчаючи учнів як правильно виконувати домашні завдання, наголосити, що важливо фіксувати час виконання (навчатимемо учнів раціонально використовувати час, а вчитель буде регулювати обсяг домашніх завдань), а також самооцінювати учнем прикладання ним необхідних зусиль для виконання домашніх завдань, самостійність дій і скільки вдалося виконати. По-п'яте, для цього вчителеві потрібно визначити критерії оцінювання. Наприклад, під час опосередкованого оцінювання домашнє завдання може складати 30% від оцінки за тему (модуль), кожному домашньому завданню присвоюється три бали (кількість домашніх завдань кратна числу 3). По-шосте, запропонувати ефективні методи перевірки якості виконання домашніх завдань на уроці і дозволити учням паралельно корегувати домашню роботу без зменшення кількості балів за неї. Вчитель перевіряє 1-2 домашні роботи з теми (модуля – 16-20 уроків) і корегує виставлені учнями суми балів за тему (модуль) у процесі самооцінювання. Звісно, запропонований алгоритм підготовки домашніх завдань, перевірки їх і врахування під час тематичного (модульного) оцінювання потребує від учителя додаткових зусиль, а значить, і відповідної зарплати.

«Дуже важливим елементом педагогічної культури вчителя є багатство методів вивчення дитини. Педагогічна культура великою мірою визначається тим, як учитель вміє спостерігати дитину в процесі її розумової і фізичної праці, під час ігор, екскурсій, на дозвіллі і т.д. І як результати спостережень трансформуються, перетворюються в методи і прийоми індивідуального впливу на дитину» [2, с.454], а це залежить від глибоких знань з психології. «Без твердого психологічного грунту нема педагогічної культури… Ми дбаємо про те, щоб психологія була справжнім компасом у практичній роботі колективу [2, с.455].

Без глибоких психологічних знань важко керувати розумовим розвитком учнів, їх почуттєво-вольовою сферою, вихованням особистості. «Без знання душі дитини, особливостей її мислення, сприймання навколишнього світу слова про чуйність залишаються звуком пустим; без знання душі дитини нема педагогічної культури, нема наукового керівництва школою» [3, с.460].

«Є ще один бік педагогічної культури, про який не можна говорити без тривоги, – це мовна культура вчителя» [2, с.462].

Йдеться про мовну культуру в широкому сенсі. Це і вміння структурувати та генералізувати навчальний матеріал (виділити нові терміни і поняття, властивості і закономірності та ін.), і вміння чітко і послідовно їх викладати, і вміння «створювати яскравий образ, який би став вихідною точкою, першим струмочком у потоці дитячої думки» [2, с.463], щоб той чи інший навчальний матеріал став найбільш доступним і зрозумілим.

Висновки. Таким чином, «педагогічна культура вчителя і всього колективу – один з головних моментів керівництва навчально-виховною роботою. Керівництво в цій сфері не може вкластися в певну систему адміністративних вказівок, розпоряджень» [2, с.464].

Література

1. Сікорський П.І. Керівник навчального закладу. Підручник. /П.І.Сікорський. -Л.: ФОП Бадікова Н.О., 2016. - 354 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В.5-ти т. /В.Сухомлинський//Т.4. – К., «Рад. школа», 1976. – 640с.

Богдан Сливка, *асистент кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка», аспірант, протоієрей*

Інтелектуально-духовне поле дошкільної педагогіки Василя Сухомлинського

Анотація. У статті висвітлено філософські й богословські обґрунтування природних спостережень дітей дошкільного віку, які формують дошкільну педагогіку. Це стосується впливу на людей сонця, місяця, сузір'я, зірок; зв'язку людського тіла із природою; промислительно-творчої фізичної та мистецько-духовної діяльності людини; управління людиною, тваринами. Також зосереджено увагу на природних постулатах дошкільної педагогіки: багацтво і бідність корисні для земного життя людини; підлеглість і керівництво корисні для земного життя; для розсудливих не шкодить служити злим господарем; праця праведності не безплідна, хоча й не видима у земному житті: Бог є Піклувальником не одного народу, а всіх людей світу. Ці спостереження й постулати бажано використовувати у дошкільній педагогіці. В.О.Сухомлинський в процесі навчально-виховної роботи з дошкільниками та учнями початкових класів подібними діяннями значно збагатив народне дитинознавство та батьківську педагогіку, зміцнив інтелектуально-духовне поле дошкільної педагогіки.

Ключові слова: *інтелектуально-духовне поле, дошкільна педагогіка, природні спостереження, природні постулати, педагогіка Сухомлинського, Божий промисел, дидактичні принципи.*

Актуальність теми дослідження. Педагогічним заповітом Василя Олександровича Сухомлинського є дати недавно народженій дитині те, що їй онтологічно належиться. Це повинні зробити дорослі люди з добре сформованою душею, координатором якої є серце. Тобто доросла людина зобов'язана виховати дитину, подібну до себе, віддати всі свої інтелектуальні та духовні здобутки, які набули практичної цінності в суспільному середовищі. Василь Сухомлинський назвав це віддачею свого серця дітям, що є постійно актуальним.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз педагогічної спадщини великого українського педагога Василя Сухомлинського дає підстави зробити висновок, що сучасна освітня та виховна проблематика потребує духовної колії, педагогічні ідеї якої ведуть від задуму і промислу Творця до отримання умовного титулу «Щаслива людина».

Державна педагогічна майстерня України перебуває у творчому пошуку виховання щасливої людини, починаючи з дошкільного віку. Цей пошук супроводжується багатьма науковими дослідженнями, захистами дисертацій, проведенням науково-практичних конференцій і взагалі різноманітних публікацій.

М**ета даної статті** полягає в тому, щоб творчо використати думки Василя Сухомлинського про дитину, її розвиток, щастя і вкласти їх у формування інтелектуально-духовного поля сучасної дошкільної педагогіки.

Постановка проблеми. Дошкільна педагогіка Василя Сухомлинського була скерована не стільки на засвоєння знань, які повинна опанувати дитина, скільки на розвиток почуттів, фантазії, природних поглядів, які потім приведуть до ґрунтовних, істинних знань. Тобто педагогіка мала максимально розвинути дитячість, а не допомогти швидко набути школярства. Дошкільна дидактика Василя Сухомлинського побудована на високих духовних засадах, принципах. Цінність цих духовних засад полягає в тому, що вони сприяють своєрідній інтелектуальній крапельниці, через яку здійснюються непомітні дидактичні принципи, що панують у школі. Тобто дидактичні принципи засвоюються не стільки свідомо, як підсвідомо, не штучно, а природно, невеликими дозами, крапельками, використовуючи індивідуальний психічний розвиток дитини, сімейні умови тощо. Так створюється інтелектуально-духовне поле, яке буде підготоване до дидактичної сівби та сприятиме збиранню очікуваного освітнього врожаю. Щоб все це сталося, необхідно, аби це інтелектуально-духовне поле було природно витребуваним, тобто онтологічним.

Виклад основного матеріалу. Для цього дошкільну педагогіку слід осмислювати з погляду природної методології, яка зводиться до Творця дидактики – Бога. Ми інколи задумуємось про початок, виникнення дидактики і приписуємо це людині. Насправді Першим Дидаскалом, Педагогом є Бог. Необхідні педагогічні ідеї

містяться в Божому промислі, як своєрідному плані виховної роботи з людьми. Тобто Бог як Творець створив людину і як Промислитель склав для неї план виховання. У цьому й суть Правителя світу, як Джерела педагогічної майстерні.

Із цього приводу богослов та церковний історик блаженний Феодорит, єпископ Кірський (393–466) у праці «Десять слов о Промысле» обґрунтовує і захищає церковне вчення про те, що Бог не тільки створив цей світ, але й управляє ним, турбується про нього до блага і спасіння людини. Свої доводи він ґрунтує на Божественному Одкровенні Священного Писання, а також на розгляді будови світу: небесних тіл і земної природи та його місця у світобудові, суспільстві [2, с. 2].

Політична ідеологія тодішнього союзу не дозволяла Василю Сухомлинському мислити богословськими вимірами і формувати ними дошкільну педагогіку. Але уважне вивчення тексту його книг, особливо «Серце віддаю дітям», наводить на думку, що він писав досить обережно і догоджав різним партійним рецензентам, державним видавцям та іншій цензурі, щоб не потрапити у список неблагонадійних. Фактично, педагогічне мислення без штучно-вимушених вставок мало богословське забарвлення і повністю підпадає під основні вимоги промислу Божого, де містяться всі виховні аспекти дошкільної педагогіки, її інтелектуально-духовне поле.

На нашу думку, дошкільна педагогіка В.Сухомлинського визначається таким інтелектуально-духовним полем, яке виведено за стіни будівлі школи, класу, а поміщено приблизно в ті умови, в яких раніше перебували дошкільники: подвір'я, сад, гай, ліс, поле, річка, ставок тощо. Тут легше спонукати дітей до активності, допитливості, розвивати пізнавальні здібності й можливості, які не проявлялися раніше. Тому, щоб збудити інтерес до навчання, необхідно виділити з Божого промислу феноменальні **природні спостереження** та **постулати**, які формують **дошкільну педагогіку** і є її **методологією**.

До **природних спостережень** належать: *вплив неба, місяця, сузір'я зірок на життєдіяльність людини; необхідність для життя людини повітря, землі, морів, рік і джерел; зв'язок людського тіла з природою; промислительно-творча фізична та мистецько-духовна діяльність людини; корисна підлеглість людині безмовних тварин.*

Природні постулати дошкільної педагогіки містяться в таких педагогічних твердженнях: *багатство і бідність корисні для земного життя; підлеглість і керівництво корисні для земного життя людини; для розсудливих не шкідливо служити злим господарям; праця праведності не безплідна, хоча й невидима в земному житті; Бог є Піклувальником не одного народу, а всіх людей світу.*

Блаженний Феодорит наголошує на стрункості і впорядкованості створеного Богом фізичного світу, намагається довести, що Бог є встановлювачем і гарантом всієї цієї світової гармонії [2, с. 26]. За допомогою спостереження можна відчути всю світову гармонію, не знайшовши нічого зайвого чи непотрібного. Така інтелектуально-духовна установка повинна бути в дошкільній педагогіці. Для цього в доступній формі потрібно подати результати Божого творіння протягом шести днів. Але, щоб ці творіння перебували в русі, потрібний Божий промисел (провидіння), певні правила взаємодії.

Бог створив небо, місяць, сузір'я зірок разом з відповідними законами, частину з яких можна відстежити. Перебуваючи на природі в різні часи доби, у різні пори року, діти під керівництвом вчителя глибше усвідомлюють, що небо освітлює людей, є природним і необхідним світильником. Автоматичним природним вимикачем (природне фотореле) небесного світла є настання ранку і вечора. Світло збільшує або зменшує свою потужність відповідно до дії природного реостату.

Життя людини минає у днях і ночах, де люди або працюють, або відпочивають. Зокрема, велику користь і потребу приносить людям ніч. Вона забезпечує не тільки восьмигодинний відпочинок, а й припиняє всілякі фізичні й інтелектуальні діяльності (за винятком окремих графіків професійної діяльності), збирає всю сім'ю вдома. Ніч стежить за днем і слугує виміром часу: повний нічний відпочинок забезпечує повноцінну денну працездатність.

Небесні світила мають прямий стосунок до пір року, кліматичних умов, врожаю тощо. У природі існує дві крайності: літо (спека), зима (холод). Ці крайності мають перехідні пори року – осінь, весну, які дають можливість адаптуватися, переглянути харчові запаси. Також положення зірок дає змогу вибирати шлях мандрівникам, мореплавцям та іншим людям.

Дошкільники повинні засвоїти, що Бог не потребує допомоги від нас, а тільки висловлювання вдячності, слави Йому, що підтримує гармонію світу, відкидає різноманітні напади чи вперте нерозуміння промислу Божого.

Друга група природних спостережень дає зрозуміти дітям необхідність для життя повітря, землі, морів, рік і джерел. Тут єпископ Кірський описує премудру влаштованість Богом різноманітних стихій, їх користь для всього світу, особливо для людини, взаємодію між собою. Одна з головних ідей блаженного Феодорита у цьому контексті – антропоцентричність творення, його чужість людині пристосування для людських потреб, в чому також проглядається промисел Творця [2, с. 26]. Зокрема, кажучи про води, блаженний Феодорит звертає увагу на термальні та мінеральні води.

Дітям важливо знати, що повітря відіграє роль посередника між небом і землею, сонцем і землею, послаблює сонячні дії своєю вологістю і холодністю. Така турбота Божа є феноменальною, проте людина не завжди правильно оцінює її. Адже, наприклад, взимку важко витерпіти холод без теплого повітря чи проливний дощ без сильних поривів вітру.

Земля має різновидну поверхню. Не всюди на ній пологість і крутизна, але ділиться вона на гори, холми і долини. Серед великих долин існує багато холмів і між горами місця нахилені і рівні, подібні до якихось морських заток. І самі гори Творець розставив доцільно з потребами людини: відокремив одну від іншої глибокими проваллями, відкрив прохід холодним водам і людям, влаштував зручні шляхи в непрохідних місцях. І як гори постачають матеріал будівельному мистецтву, так долини віддають за життя гір великою кількістю хліба [2, с. 77–78]. Весь цей Божий промисел повинен міцно увійти у свідомість і підсвідомість дошкільника, який з таким природним підґрунтям матиме можливість проводити глибокі природні дослідження.

Води як судини в людині: напружені, послаблені; термальні тощо. Глибини моря, його обширність, наявність в ньому великої кількості риб, дружба моря з твердою землею та багато іншого підтверджує, що все діється згідно з Божим законом. За допомогою моря Бог приводить у дружнє спілкування окремі частини суші, адже Творець пов’язав людей між собою різними потребами.

Ріки, джерела створені для людських потреб. Достатньо проаналізувати, що джерела бувають на вершинах гір і на великій глибині в долинах, щоб зрозуміти велич, красу, гармонію всіх забезпечень для життя людини.

Важливим спостереженням дітей є зв'язок людського тіла з природою. У тілесній будові людини блаженний Феодорит знаходить мудрість Творця, який передбачив усе, аж до самих дрібниць, у людському організмі для гідного життя. Людське мистецтво наслідує природу. Саму здатність і прагнення до творчості людина отримала від Бога, будучи образом Творця, і намагається в цьому наслідувати. Але повною мірою це людині не вдається [21, с. 27–28]. Тобто людина прямує до подоби Божої, але не досягає її у зв'язку із промислом Божим. Людина подібна до рослини і тварини, по яких циркулює рідина: у рослин – мінеральний сік, у тварин – кров. Якщо пошкодити стебло рослини чи тіло тварини, то витече рідина і вони згинуть. Крім того, рослини без води, а тварини без води і їди також гинуть. Утроба людини подібна до коріння дерева, звідки здійснюється передача іншим органам живучості через судини живлення. Зрозуміло, що поживні речовини для цього умовного коріння дає асортимент їжі людини. Разом з їжею потрапляє позитивна й негативна енергія, різноманітні настрої, думки. Тому важливість молитви перед споживанням їжі очевидна.

У зв'язку людського тіла з природою головну роль відіграє розум. Людина має все те, що й тварина. Але розум, свобідна воля, мова, безсмертна душа відрізняють її від тварини. Розум відіграє своєрідну роль начальника охорони, який організовує охорону всіма засобами не тільки тіла, а й душі і духу. Одним з видів охорони є передача набутого досвіду дитині своїм прикладом, поведінкою, укладом життя. У цьому випадку доцільними є слова Василя Сухомлинського – серце віддаю дітям.

Промислительно-творча фізична та мистецько-духовна діяльність людини як наступний вид природного спостереження характеризує її онтологічне призначення – творити «другу» культуру. Блаженний Феодорит проводить важливу богословську думку про піднесення розуму від здивування видимою величчю і красою тіла до здивування величчю і красою Самого Творця. Але головний предмет його міркування – людські руки, які, при

головуванні людського розуму, за допомогою мистецтва і створюють культуру й цивілізацію. Всі знання для творіння культури вклав Творець у людську природу, і сили, і здатність до творіння мистецтв [2, с. 28–29]. Тобто людська творчість запрограмована Богом як дія. Як творча база – це природні задатки людини, які є в кожного.

У людській творчості (фізичній і духовній) головне місце займає розум. Якщо людина творить «другу» природу духовно, то розум разом з почуттями, наполегливістю видає такі інтелектуальні шедеври, які властиві тільки цій людині. Духовні плоди людської діяльності не мають аналогів, оскільки це результати образу Божого, який не потребує додаткових знань чи запозичань.

Розум також потрібен і для фізичної творчості. Адже, щоб щось змайструвати, людина повинна обдумати свої дії, скласти умовний або реальний план (проект). Потім йде фізична праця, але також з інтелектуальним обґрунтуванням.

Усе, що є культурологічним надбанням, людині під силу зробити. Але щоб це надбання було цінним, воно не повинно суперечити природі. Вся культурологічна діяльність, яка не суперечить природі, є цінністю. Цивілізація повинна відбирати найкращі взірці культури, як правило, цінності. Однак бувають випадки проникнення в цивілізацію суперечливої природі культурологічної продукції, що недопустимо.

П’яту групу природних спостережень становить корисна підлеглість людині безмовних тварин. Блаженний Феодорит вбачає не тільки матеріальну користь, як, зокрема, з бджолами, які людині приносять мед і віск. Часто у своїх мистецтвах і ремеслах людина наслідує тварин і комах (наприклад, у плетінні сіток і ловлі птахів – павуків). Тут збуджується людська спостережливість, надаються її моральні уроки із життя нерозумних істот – показується їх сумісне гармонійне життя, взаємодопомога, працелюбність, неприязнь до неробства тощо. Спочатку, до гріхопадіння людини, тварини були послушні їй, не завдавали їй шкоди. І приклади окремих праведників, яким підкорялись люті звірі, слугують своєрідним відображенням того ідеального стану, який панував на землі до вторгнення гріха [2, с. 29–30].

Діти під керівництвом вчителя повинні усвідомити високу (умовно кажучи) професійну майстерність тварин. Так, наприклад,

людина не може проявляти такої високої майстерності, як птахи у ліпленні гнізда, бджоли у створенні сотів чи павуки у плетінні сіток тощо. Слід визначити високу працьовитість, дисциплінованість, розподіл обов'язків тощо. Тварина тварині ніколи не приносить зла, за винятком онтологічних потреб у їжі.

Людина створена Богом після тварини, тому існують такі природні чинники: корисність і підлеглість.

Після рослин, тварини приносять другий вид користі. Ця користь не тільки стосується харчування, але й допоміжної сили, охорони, матеріальних коштів, розваг тощо. Люди добувають користь від безсловесної природи й нематеріального походження. Це стосується запозичення різних форм і методів праці. Виходить так, що розумний навчається в нерозумних. Наприклад, наука, отримана від бджіл, полягає у працьовитості, від павука – що вчителем є природа тощо.

Все-таки розум кращий від тілесної сили, і він намагається підкорити силу тварин. Тварини підлеглі людині, але не завжди в цьому вони послушні. Людина управляє твариною, яка в декілька разів фізично сильніша від неї і боїться її. Інколи проявляється й рабство, що недопустимо. Але завдяки розуму людина може дружити з тваринами й використовувати їхню силу у виконанні онтологічних обов'язків.

Природні спостереження необхідні дошкільникам. Адже, прийшовши у перший клас, вчитель розпочне впроваджувати (за словами В.Сухомлинського) дидактичні деталі вивчення основ наук [1, с.7], а вони повинні випливати з власних природних спостережень.

Методологію дошкільної педагогіки формують й певні природні постулати. Зокрема, це стосується такого твердження, що багатство і бідність корисні для земного життя.

Блаженний Феодорит відтворює відоме античне і святоотцівське вчення про головні («родові») доброчесності: благорозумність, цнотливість, мужність і справедливість. І з'ясовується, що бідність є сховищем і вихователем доброчесності більшою мірою, ніж добробут і багатство, допомагає зберегти здоров'я. Існують переваги бідності над багатством. Бідний – здоровіший, а багатий – більш немічний [2, с.30-32].

Дитина повинна усвідомити на все життя, що безпристрасне служіння своїй утробі є шкідливим, оскільки людина тоді перетворюється на невільника ворожих пристрастей. Проте багатим потрібно намагатися стати духовно. Цього багатства в бідного не вкраде жодний злодій, чого не можна сказати про матеріальне багатство. У багатстві можна побачити негативні людські якості. Багаті люди здебільшого є брехливими, зверхніми, принижують інших, присвоюють собі чуже, наживаються на нещастях інших. Шляхом неправди до порочних людей стікаються всі блага, і вони багатіють. Дбайливі (ретельні) люди хоч і живуть у бідності, терплять нестатки, часто бувають обсварені, осміяні, терплять різні смутки, але якщо вони вірять у Бога, моляться, то стають більш щасливими. Адже все живе Бог не залишив без управління. Жити треба благорозумно відповідно до своїх талантів, які потрібно постійно примножувати, а не здобувати матеріальне багатство. У практичному житті між бідними і багатими повинна бути загальна користь: потрібно служити один одному.

Природним постулатом є підлеглість і керівництво, що є корисним для земного життя. За гріхи і нарікання людський рід поділений на керівників і підлеглих. Оскільки гріх ввів невлаштованість, Правитель вручив земним керівникам управління для того, щоб утримувати законом людей від масового гріха, щоб не було такого, як хижі риби поїдають мирних риб. Крім того, поділ роду людського на керівників і підлеглих дає те, що страх, який вселяють керівники, зменшує багато гріхів, тому що страх може утримувати прагнення нерозумних пристрастей і послабити в душі схильність до грішного. Рвучкість гріха потрібно зупиняти законами, а закони потребують законодавців, тому і є на землі підлеглі і начальники.

Зауважимо, що справедливе покарання одних людей є стримувальним прикладом для інших, що засвідчує необхідність земного поділу на керівників і підлеглих.

Одним із природних постулатів є твердження, що для розсудливих не шкідливо служити злим господарям. У цьому випадку йдеться про біблійний приклад того, що може бути доброчесним і перебуваючи в рабстві у морально поганих господарів і тим самим бути морально вище від них [2, с.35]. Бідність і багатство потрібні і корисні для справжнього життя.

Підлеглість не є шкідливою для тих, хто перебуває в ній, а навпаки сприяє добру. Адже людина може бути підлеглою фізично, а не духовно. Тому не багатство, не панування, не бідність, не підлеглість породжують вади, а вседозволеність духу. Тож той, хто підкоряється злому керівникові, все-таки може уникнути вад, отримувати доброчесності і давати керівникам користь.

Отже, добрим слугам не тільки не шкодять лукаві керівники, а навпаки, від цього є велика користь, оскільки людина одержує доброго вчителя – досвід. Стає відомо, що Лікар людських душ подарував нам як ліки від духовних струпів – Божу благодать, яка не дає злим керівникам нищити наш духовний стан.

Повчальним природним постулатом є те, що здійснена праця не безплідна, хоча й невидима у земному житті. Тут блаженний Феодорит розглядає зв'язок промислу і суду Божого. Одна з його ідей така: видима нерівність у земному житті, зокрема зневажливий і знеславлений стан святих і праведних людей, розуміє нагороду – життя майбутнє, яке в повноті здійснюється в тілесному воскресінні [2, с.35].

Своє майбутнє життя дитина повинна уявляти як працю сіяча, який кидає зерно в землю, але не знає, чи буде урожай. Проте цей вид діяльності є шляхом до щастя. Щастям не може бути бездіяльність, розкішне життя, де людина (робітник) не чекає кінця праці і не надіється на духовну користь, задоволення, оскільки він все це має в матеріальному розумінні, що не є щастям. Від людини наприкінці її життя вимагають звіту, як вона жила, тоді будуть оцінені плідності невидимої праведної праці. Чи буде це життя в бідності, а чи в достатку – заслуговує однакових вершин.

Нарешті останнім природним постулатом є: Бог – Піклувальник не одного народу, а всіх людей світу. Ця вершина, апогей Божого промислу, слугує своєрідною опікунською небесною безпекою життєдіяльності. Благочестиві люди всього світу, а не окремо вибраного народу, йдуть не тільки за допомогою попутного вітру, а й борються з хвилями й буревіями, з різноманітними поневіряннями.

Той, хто йде проти життєвої хвилі, не обов'язково є порушником законів природи. Люди можуть не сприймати такої впертої людини. Тому в сиву давнину вони вважали це «злом» і застосовували дикі покарання: страту, розп'яття, каменування,

посадження на палю тощо. Але такі нелюдські муки є результатом розгулу і панування зла на землі. Утішителем цих явищ є наявність небесної безпеки майбутньої життєдіяльності.

Висновки. Розглянуті природні спостереження й постулати охоплюють в основному десять груп Божих промислів, які формують інтелектуально-духовне поле дошкільної педагогіки і дають відповіді на «філософські» запитання учнів. Причому що раніше формується це поле, то ліпший результат у майбутньому. Видатні педагоги (В. Сухомлинський, А. Макаренко та інші) зазначають, що найактивніше засвоєння інтелектуально-духовної інформації здійснюється до п'ятирічного віку. Тому дошкільна педагогіка найбільш ефективною повинна бути у цьому періоді життя дитини. Допущені тут прогалини практично неможливо заповнити протягом решти життя.

Література

1. Сухомлинськи В.О. Вибрані твори: в 5томах. Т.3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. Київ: Рад. шк., 1997. 670 с.

2. Феодарит Кирский, блаженный. Десять Слов о Промысле /вст.ст., примеч. П.К.Доброцветова. Москва: Сибир. Благозванница, 2014. 368 с.

Леся Кос, *завідувач відділення «Дошкільна освіта» Педагогічного коледжу Львівського національного університету імені Івана Франка*

Слово педагога – інструмент впливу на душу вихованця

Реформування освіти сьогодні передбачає гуманізацію та демократизацію системи освіти, перехід на особистісно-орієнтоване навчання та виховання.

Дивлячись у майбутнє, не слід забувати надбання попередніх років. Це найбільшою мірою стосується педагогічної спадщини Василя Олександровича Сухомлинського. Він ще в 60-х роках минулого століття розгорнув діяльність з демократизації системи освіти і гуманізації виховання особистості. І не просто говорив, а діяв, більше того, залишив нам, його нащадкам, свої праці, з яких ми черпаємо прості і водночас цінні і глибокі за змістом ідеї.

Педагогічний талант видатного українського вченого, теоретика і практика-просвітителя, майстра живого слова, творця унікальної «Школи радості» , « Школи під блакитним небом», «Школи мислення» втілився у багатьох аспектах, а головне – в унікальній педагогічній творчій спадщині, до якої прихиляємось ми у час реформування освіти на засадах гуманізму, демократизму.

Вагомою гранню педагогічного таланту В.О.Сухомлинського є концепція виховання творчої особистості людини засобами живого, переконуючого слова вчителя, який у слові виявляє себе, свою культуру, свою моральність, своє ставлення до виховання – як людина, яка діє словом.

Світ кожної людини вирує розмаїттям думок, почуттів, мрій, захоплень, сподівань. Дошкільний заклад та школа відчувають це досить глибоко, оскільки не можуть бути осторонь повсякденного життя юних вихованців і є тими ланками суспільства, від яких значною мірою залежить його майбутнє, майбутнє народу та держави. Важливо, щоб кожен вихованець був добрим, чесним, щирим і працьовитим, любив і поважав отчий дім, материнську мову, історію, культуру, духовні традиції рідного народу.

Дитина і вчитель – основні суб’єкти шкільної освіти, які взаємодіють на рівні слова, через слово: « Слово вчителя – як інструмент впливу на душу вихованця, нічим не замінити. Мистецтво виховання включає, насамперед, мистецтво говорити,

звертатись до людського серця. Я твердо переконаний, що багато шкільних конфліктів, які нерідко закінчувались великою бідою, починаються з невміння вчителя говорити з учнем» – стверджував В.Сухомлинський [4, с.321].

Для педагогічної творчості майстра слова В.О.Сухомлинського « джерелом думки» був увесь оточуючий світ, зокрема природа з її лісами, лугами, ставками, садами, полями, а також безмежний світ мистецтва.

Творчість дитини формується творчістю істинного педагога, бо саме з постаті учителя, як вважав В.О.Сухомлинський, починається пізнання дитиною світу й людини. Багато духовних багатств треба мати педагогу, щоб постійне самовиявлення його особистості діяло на учнів як стимул до самовдосконалення. Великий український педагог вірив,що творчість педагога і вихованця–це незримі ниточки, які «об'єднують серця». У статтях-роздумах В.Сухомлинського знаходимо зразки яскравого, образного, точного, емоційного слова про живе слово:

«В руках вихователя слово такий же могутній засіб, як музичний інструмент в руках у музиканта, як фарби в руках у живописця, як різець і мармур у руках скульптора. Як без скрипки немає музики, без фарб і пензля живопису, без мармуру й різця – скульптури, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки. Слово – це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність»[4, с.160].

В.О.Сухомлинський ясно усвідомлював можливості живого слова: «Слово – це найточніший різець, здатний доторкнутись до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватись ним – велике мистецтво. Словом можна створити красу душі, а можна і спотворити її. Тож оволодіймо цим різцем так, щоб з-під наших рук виходила тільки краса!»[4,с.167].

До сьогоднішнього дня не втратили своєї актуальності думки В.О.Сухомлинського про етико-естетичну силу й красу слова педагога, який повинен досконало володіти усіма багатющими ресурсами рідного слова, впливати на формування свідомості вихованця не тільки своїм розумом, гарячим серцем, але й усім життям – чистим благородним, одухотвореним ідеєю «педагогіки серця». Кожен урок видатного гуманіста й справжнього поета, гарного музиканта-скрипаля В.О.Сухомлинського перетворювався

на свято, радість пізнання нового, інтелектуально-емоційного здивування перед глибинами знань, все нових і нових відкриттів незвіданих висот духу людини, її мудрої думки, красного слова, у яке діти вслуховувалися, як у найчарівнішу музику.Українська національна педагогічна скарбниця увібрала в себе такі животворні ідеї видатного мислителя, як єдність розумового, етичного, естетичного, трудового, фізичного виховання дитини, як розумова й мовна діяльність–творчість дітей, інтелектуальна активність, виховання ідеальних уявлень про красу поведінки, красу слова, природи, мистецтва, а головне – самої людини.

Широкі педагогічні обрії статей В.О.Сухомлинського можна сконцентрувати під кутом зору його професійної уваги до красного слова педагога - вихователя. Це зокрема, такі його статті: «Слово про слово «,» Рідне слово», « Як добитись, щоб слово вихователя доходило до серця вихованця»,«Оволодівайте мистецтвом індивідуальної бесіди з вихованцем», « Слово і емоційна культура людини» « Слово вчителя в моральному вихованні», « Оберігайте своїх вихованців од марнослів' я», «Особливості мислення і мови в юнацькі роки» та багато інших.

Авторська «Школа радості» В.О.Сухомлинського була багата талантом не тільки свою директора, генератора ідей, але й творчістю багатьох його сподвижників-педагогів, а також обдарованих дітей, які формувались у творчу особистість у Кімнаті казки, Клубі допитливих, Куточку мрії, у Саді здоров'я, Острові чудес, Куточку краси, Кімнаті думок тощо, які творилися спільною натхненною працею педагога і дитини як потреба душі, як могутній прояв невичерпних талантів у звичайній сільській українській школі, про яку довідався згодом увесь світ.

Невичерпана жива вода з чистого джерела власних художньо - словесних творів – чудових казок, мініатюрних оповідань - описів, роздумів, байок, віршів, сценаріїв, які були взірцями для його учнів, а часом першими входили у їхню художню свідомість, вчили мислити образами, формувати емоційну культуру почуттів, ловити «жар-птицю» того єдиного, неповторного слова, яке народжене думкою і серцем справжнього поета. Він учив дітей: « Скажіть про ялинку так, щоб у ваших словах відбилась і краса вечірньої зорі, і стук дятла, і мерехтіння сніжинок..» [4,с.164]. Такі настанови сприяли розвитку уяви, фантазії , мислення у дітей.

Педагог володів поетичним даром художнього слова, як поет; даром художньо-виразного читання своїх словесних творів, як актор; даром чути і слухати, як музикант; даром передавати у слові найточніші нюанси кольору, форми, як художник; даром переконуючого, впливового, ефективного живого слова, як оратор; даром безмежної любові до дітей, як справжня Людина-гуманіст, яка і свій останній подих віддала за робочим столом...

Він творив нове слово, щиро вірив у те, що говорив дітям і колегам, був великим правдолюбцем і естетом, залюбленим у красу самого життя. Він вчив їх жити повнокровним, щасливим, творчим життям. Одним з улюблених його серцем і душею поетів був Великий Кобзар і такі його слова: « Возвеличимо на диво і розум наш, і наш язик».

В.О.Сухомлинський висував високі професійні вимоги до педагога, який, на його думку, повинен все життя працювати над самовдосконаленням, оволодівати секретами педагогічної майстерності, зокрема уміло користуватись сократівським методом активізації розумової діяльності учнів, прийомами словесного спонукання, заохочення, покарання, виявлення довіри, недовіри, заборони тощо, які формують духовно-інтелектуальну основу щоденного спілкування у школі та за її межами.

Видатний педагог вчив дітей не тільки читати, писати, рахувати, але й думати, пізнавати світ і себе в ньому, пізнавати багатство науки, мистецтва, природи - вчив жити через виховання в собі мислителя. А для цього усе робив, щоб розбудувати національну школу мислення, де панує радість творчості, активно формується людська індивідуальність, розцвітає жива душа, про яку В.О.Сухомлинський з любов'ю писав: «У дитинстві кожна дитина – поет... Поета в душі пробуджує людське почуття прекрасного... Поетична творчість доступна кожному. Вона не є привілеєм особливо обдарованих. Поетична творчість підносить людину»[3,с.212].

Великий педагог вчив вихованців одухотворювати думку й слово ділом, працею для загального добра, а головне – вчив дорожити словом, яке може й повинно стати могутнім засобом самовиховання. « Якщо ти хочеш зробити ось так, але не впевнений, що зробиш, ніколи не кажи: даю слово, що зроблю. Краще кажи: хочу примусити себе зробити ось так, примушу себе зробити ось

так. І змушувати себе. Як би не було важко, добивайся поставленої мети. Десять разів перероби, але зроби так, щоб не було соромно перед людьми» [3,с.600].

В.О.Сухомлинський дбав про постійне самовдосконалення вчителя- вихователя, який повинен виховувати самого себе для ефективного, демократичного діалогу - бесіди із дітьми та колегами, усіма людьми, з якими йому доводиться стикатись у житті.

Основним живодайним джерелом словесної творчості є вчитель, майстер переконуючого, художньо-публіцистичного, ораторського слова, який своїм словом одухотворяє дитину, настроює « струни мислі» на вірний лад оркестру, бо, як вважав В.О.Сухомлинський, тільки натхнення породжує натхнення, розум впливає на розум, радість стає джерелом нової радості: « За найбільшу творчу знахідку в своїй педагогічній майстерності вважайте ту мить,–писав В.О.Сухомлинський, – коли дитина сказала своє слово. В цю мить вона піднялася на одну сходинку в своєму інтелектуальному розвитку» [2, с. 509].

Можемо стверджувати, що думки В.О.Сухомлинського про мистецтво слова педагога і його вплив на вихованців не втрачають своєї актуальності в наш час.

Література

1.Сагач Г.М. Золотослів /Г.М.Сагач. – К.: Школяр, 1998. ч.1.

2.Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п’яти томах / Василь Олександрович Сухомлинський. – Київ: Радянська школа, 1976.– Т.1.

3.Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п’яти томах / Василь Олександрович Сухомлинський. – Київ: Радянська школа, 1976.– Т.3.

4.Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п’яти томах / Василь Олександрович Сухомлинський. – Київ: Радянська школа, 1976.– Т.5.

Степан Сливка, *доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії філософії права Національного університету «Львівська політехніка»*

Юрій Козловський, *доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»*

Народна педагогіка: метаантропологічна сухомлиністика, основні положення

Анотація. У статті досліджується народна педагогіка у метаантропологічному вимірі: *ордологічному* (буденному), *екзистенціальному* (душевному), *трансцендентальному* (духовному). Розкриті основні питання цієї теми: народ, першість народної педагогіки, антропологія педагогіки, етнопедагогіка, сухомлиністика, антропологічні архетипи педагогічної культури, педагогіка у громадянському суспільстві, метаантропологія народної педагогіки. Автори дійшли висновку, що народна педагогіка – це вчення про синергетичне утворення розумових та почуттєвих природно-архетипних імперативів соціалізації людини у зазначених метаантропологічних вимірах. Здійснено періодизацію розвитку української народної педагогіки: язичницький період, перехідний від язичництва до християнства, руський, козацький, імперський, відроджувальний. Внесено пропозиції до освітянської реформи.

Ключові слова: *народна педагогіка, метаантропологічна сухомлиністика, етнопедагогіка, метаантропологія народної педагогіки, ордологічна народна педагогіка, екзистенціальна народна педагогіка, трансцендентальна народна педагогіка.*

Актуальність теми дослідження. Животворним джерелом великого педагогічного мислення і мудрості є народні архетипи культури, свідомі й підсвідомі людські цінності, до яких потрібно прислухатися. Із таких цінностей формується народна педагогіка, яка сьогодні ґрунтовно ще не досліджена. Народна педагогіка-це давня українська мрія, до якої треба йти, щоб влити її в українську

національну ідею, яку використовує українське суспільство і зобов'язана реалізовувати держава.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням народної педагогіки займалось багато вчених, видатних педагогів, серед яких Костянтин Ушинський, Олександр Духнович, Геннадій Волков, Семен Гончаренко, Мирослав Стельмахович, Василь Сухомлинський та ін. Зокрема, Василь Сухомлинський завжди був націлений на мудрі народні настанови, етичні навчання і на великі виховні можливості родини, сім'ї, які є патріотами своєї народної держави. Проте цілісне дослідження народної педагогіки ще відсутнє. На сьогоднішній день добре розвинута народна медицина, народна культура (в частині акторської діяльності) та деякі інші галузі. В педагогіці висвітлюються поняття народна освіта, рідше народні школи, народний вчитель, а народна педагогіка ніби попала під постулат: держава мріє, щоб народ мовчав. Очевидно, що така думка має право на існування, оскільки народ навчить такого, що державі не завжди подобається, що будуть виявлятися їхні антипедагогічні дії, народ тяжітиме до випробуваного архетипного життя й не виконуватиме сучасні невиховні дії, невиправдані обіцянки тощо. Тобто гальмом народної педагогіки у великій мірі є держава, особливо це стосується тих часів, коли Україна своєї держави не мала. Сучасна Україна ще не дійшла до справжніх освітніх реформ, в яких важливе місце займала б народна педагогіка.

М**етою даної статті** є створити основні аспекти народної педагогіки з позицій метаантропології на базі педагогічної спадщини Василя Сухомлинського та інших видатних педагогів в галузі народної освіти, де основою є дошкільні заклади і початкова школа.

Постановка проблеми. Для цього розглянемо такі **основні поняття**[1]: *народ, першість української народної педагогіки, етнопедагогіка, антропологія педагогіки, антропологічні архетипи педагогічної культури, сухомлиністика, педагогіка у громадянському суспільстві, метаантропологія народної педагогіки.* Зауважимо, що М. Стельмахович розглядає інші ключові

[1] з цих та інших філософсько-педагогічних понять необхідно формувати компоненти народної педагогіки

поняття, які він називає компонентами народної педагогіки. Це, зокрема, народне родинознавство, народне дитинознавство, батьківська педагогіка, народна дидактика, народна деонтологія [7, с. 6]. Т. Окольнича додає ще й козацьку педагогіку [5, с. 256], що заслуговує уваги в дослідженні. Видається, що християнська, церковна (пастирська) педагогіка також є компонентами народної педагогіки. І взагалі, на нашу думку, компонентами народної педагогіки можуть бути різні види педагогіки.

Виклад основного матеріалу. Народ є колективною назвою, яку важко визначити, оскільки про неї існують різні уявлення в різних місцях, відповідно до часу та природи подій. Тут можлива двозначність: або народ є політичним утворенням(природна чи історична даність), або це корпорація громадян (позитивно чи негативно оцінювана маса). [3, с. 240-256]. Народ – це пов'язана однаковим походженням і мовою культурна спільність людей, які є справжнім і єдиним носієм об'єктивного духа [10, с. 289]. Однак нам необхідно сформулювати власне твердження, яке стосується кровного зв'язку, стійкої громадської структури та української педагогіки як першої педагогіки в Європі.

Ніхто не може заперечити цивілізації Київської Русі в Європі, мудрість повчань Володимира Мономаха як першої народної педагогіки, позитивний вплив поняття християнства, яке теж належить до народної педагогіки. Як зазначає М. Стельмахович, після прийняття хрещення змінився народ, змінився і сам князь Володимир. Яскраве зовнішнє і внутрішнє оформлення соборів і церков, урочистість служб Божих, молитов, величність церковного співу, покути за порушення норм християнської моралі, заповідей Божих, амвонні проповіді про праведне життя святих, неординарність релігійних свят і обрядів – все це сильно впливає на психіку й емоції людини, особливо в дитячому віці [7, с. 9-10]. Релігійні зміни в українському народі тісно пов'язані з педагогікою, її складовими: *наукою, освітою, дидактикою, вихованням* та ін. Зокрема, позитивно проявили себе народні школи, які започаткувала Церква, де вчителями здебільшого були мандрівні дяки, що підкреслює велике бажання українського народу бути грамотними. Тобто перша народна педагогіка в Україні була християнською, отримала Боже благословення, які пізніше поневолювачі поступово вихолощували.

Етнопедагогіка – наука про народну педагогіку. Вона досліджує досвід народу, з'ясовує можливості й ефективні шляхи реалізації прогресивних педагогічних ідей народу в сучасній науково-педагогічній діяльності, досліджує способи встановлення контактів народної педагогічної мудрості із педагогічною наукою, аналізує педагогічні значення тих чи інших явищ народного життя і з'ясовує їх відповідність чи невідповідність сучасним завданням виховання [2, с. 120]. Аналогічної думки про етнопедагогіку й чуваський педагог Геннадій Волков (ІІ половина ХХ ст.). Українська етнопедагогіка зародилася на властивому тільки їй національному грунті [7, с.69]. Етнопедагогіку розвивали Г.Сковорода, І.Котляревський, Т.Шевченко, П.Грабовський, М.Коцюбинський, М.Драгоманов, М.Костомаров та багато інших творчих особистостей, які висвітлювали провідні напрями родинного виховання, пропагували народну дидактику, впроваджували у педагогіку діяльність, національно-етнічні принципи, методи й методику навчання та виховання. Важливо те, що елементи української етнопедагогіки міцно засвоювались, оскільки вони оспівані народом, були бажаними, природними для життєдіяльності.

Оскільки освіта і виховання повинні осягати цілу людину, душу і тіло, то для вихователя важливе знання будови, функцій і законів розвитку людського тіла, аби знати який природний розвиток сприятливий, а який шкідливий. Також потрібно знати загальні закони людського життя, душі, щоб зважати на них у виховній роботі. Тобто, антропологія є основою педагогіки [11, с. 14-15]. Цивілізаційна першість українського народу, хліборобська цивілізація має антропологічне обґрунтування педагогіки, своєрідний відбиток особливостей, типове сприйняття життєдіяльності, особливе світобачення у вигляді народної культури, яка має єдиний національний характер, принципові ознаки, гармонійне відтворення у мислительній діяльності. Тобто народ є природним організмом всього, що зароджується. Тому українська народна педагогіка є природною реальністю (географічною та історичною), синергетичним утворенням, природною основою політико-педагогічного буття, хоча цього буття було позбавлено в Україні поневолювати на декілька століть. Український народ має природний сенс у педагогіці, якого надає

йому суспільна антропологія. Народна педагогіка – це вічна педагогічна мудрість, оскільки народ завжди мудрий, з винятковою натуралізацією та історизацією, правий і добродушний, його обманути не можливо і злі жарти з народом закінчуються плачевно. Для держави важливо усвідомити, що вона буде найприроднішою тоді, коли матиме єдиний антропологічний народ.

Антропологічні архетипи педагогічної культури відображаються в українській педагогічній етиці. Г. Васянович зазначає, що в епоху середньовіччя панувала євангельська моральна доктрина, яка знайшла загальнолюдську форму. Ранньохристиянські мислителі-педагоги розробляли педагогічну етику на засадах добра, милосердя, любові. Ідеалом виховання для них була людина, яка відмовляється від задоволення і спокус земного життя і прагне до неба. Через віру, розум, доброчесність, справедливість учитель повинен привести учня до сутності розуміння Бога. Водночас йому необхідно пов'язувати розвиток особистості з її індивідуальними особливостями й здібностями. Індивідуалізація виховання, зазначає «ангельський доктор», повинна покладатися на вибір таких засобів впливу, які відповідають особливостям індивіда, а також стану, в якому перебуває душа цього індивіда [1, с. 24-26]. Будучи складовою педагогічної культури, педагогічна етика увібрала в себе всі моральні досягнення народу і насамперед знайшов своє призначення учитель. З учителя й починаються антропологічні архетипи народної педагогіки. У різні періоди вчителі мали свої особливості в Україні. Слід вирізнити такі історичні періоди, в яких зароджувалися вчительські архетипи: язичницький, перехідний від язичництва до християнства, руський, козацький, імперський, відроджувальний. Звичайно, у кожному періоді є своя педагогіка: *язичницька, змішана, руська, козацька, імперська, сучасна українська*, що в цілому можна назвати архетипами педагогічних культур, які формували і до деякої міри формують українську народну педагогіку і можуть слугувати її компонентами.. Досягнення українського народу в галузі педагогіки у ці періоди є надбанням поколінь, їх пам'яттю, глибинними впливовими чинниками, які закладені у підсвідому зону прогресивної частини українського людства. Завдання дослідників народної педагогіки вивести з підсвідомості у свідомість всю українську архетипну педагогіку, яка постійно бентежить науковців, не дає впевнено

розвивати освітні реформи без оглядки на розвинуті (матеріально, а не духовно) європейські держави. Україна має свою реформу, яку потрібно схилити до архетипів народної педагогіки, яких потрібно визнати і впевнено впроваджувати в життя.

Сухомлиністика у педагогіці – це власне те, що потрібно українській національній школі. Народна педагогіка як зосередження духовного життя народу, де розкриваються особливості національного характеру, обличчя народу [6] – це постійний і дієвий фактор впливу на формування багатьох педагогічних концепцій В. Сухомлинського. Педагог повинен бути впевнений у тому, що наша школа – духовна колиска народу, а народ – це живе вічне джерело педагогічної мудрості [5, с. 254]. Сухомлиністика зосереджена на виробленні уміння у дітей дошкільного віку сформувати не тільки «маленького українця», а й маленького «філософа», навчити осмислювати світ через красу природи, підготувавши дошкільника виконувати майбутні життєдіяльні обов'язки, які на нього покладено в майбутньому Творцем Всесвіту, у Своєму промислі.

Звичайно, повноцінне впровадження архетипів народної педагогіки сухомлиністики можливе тоді, коли держава в цьому буде зацікавлена або коли стане дієвим громадянське суспільство. В енциклопедії зазначено, що громадянське суспільство – це суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права. За сучасним уявленням громадянське суспільство є самостійно організованою структурою для узгодження різноманітних інтересів людей. Воно не протиставляється державі, а спільно з нею досягає загальної мети [12, с. 647]. Тобто розвинуте самоуправління в галузі педагогічної науки, освіти, дидактики та виховання, різні педагогічні товариства спільно з Національною академією педагогічних наук можуть вивести Україну на ниву своєї народної педагогіки, не зважаючи на гальма окремих державних структур чи високопосадовців, не дивлячись на неадекватні (для нашого менталітету) вимоги Європейського Союзу. В даний час відчувається коливання у педагогічних новаціях, які треба заповнювати народною педагогікою.

Метаантропологія народної педагогіки, на нашу думку, є тим рятівним чинником, який може дати сухомлиністиці творчий розвиток у складній, бурхливій науковій й освітянській ниві. У філософії під метаантропологією (як наднауці про людину) розуміють вчення про межі буття людини, її екзистенціальних вимірах, умовах комунікації в цих вимірах й архетипічних основах культури. У сучасній українській філософії метаантропологія є однією із тенденцій розвитку філософської антропології. Вона трактується перед усім як теорія повсякденного, межового і позамежового буття людини, а також фундаментальних тенденцій еволюції людини і людства та пов'язаних з ними колізій [9, с. 207-208].

Для більш глибокого дослідження народної педагогіки доцільно, на нашу думку, вдатися до персоналістичних і комунікативних тенденцій, які існують у реалізації сухомлиністики. Це означає, що в архетипах педагогічної культури перебувають такі особистості, які внесли великий вклад у розвиток народної педагогіки. Український народ їх не забув, але рідко через різні причини користується їхніми здобутками на офіційному рівні. Народні висновки містять значну частину не тільки природної, а й надприродної інформації. Крім того, комунікації у народній педагогіці очевидні. Адже без людської взаємодії в світі педагогіки не було б народності. Взаємодія націй, народностей на основі толерантної співпраці збагачує народну педагогіку, поширює здобуті результати у широкому науковому й педагогічному середовищах, отримує від цього середовища певні одобрення чи побажання у покращенні пошукової діяльності. Вважаємо за доцільне розглянути народну педагогіку, яку писав В. Сухомлинський, у трьох вимірах: *ордологічному* (буденному), *екзистеціальному* (межовому), *трансцендентальному* (позамежовому). Ці виміри адекватно відповідають триєдиній антропологічній будові людини: *тіло, душа, дух*, де дух впливає на душу, а душа на тіло (тілесні рухи, поведінку).

Зміст *ордологічної сухомлиністики* у народній педагогіці полягає в тому, що наука, освіта, дидактика й виховання скеровані на дошкільника, школяра, студента та іншу категорію молоді з метою формування громадянина України, який сумлінно виконував би свої онтологічні буденні професійні обов'язки. Фактично ми

розглядаємо ордологічну деонтологію в галузі народної педагогіки, де надихає гармонія(краса) буденної роботи, працює на повну потужність педагогічна функція закону, держава забезпечує виховання громадян через навчальні заклади і т. д. З цією метою опишемо деякі детермінанти народної педагогіки у буденному вимірі.

У галузі науки народної педагогіки важливо вибрати провідні сили, які здійснюють дослідження. Йдеться про їх українську національну ідейність, духовність, релігійність, схильність до творчої пошукової праці. Це не обов'язково мусять бути академіки, професори, а звичайні аспіранти, асистенти, які під керівництвом докторів педагогічних наук досліджували б народну педагогіку. Для таких пошукувачів важливим є правильно вибрана методологія, вибір якої повинен бути скерованим у бік природних установок, народно-повчальних приписів, а не на догоджування вищим державним інстанціям. За простою схемою дослідники повинні виявити природні закономірності світу, теоретично обгрунтувати їх і запропонувати реалізувати ці теорії в ордологічній праці. У науково-дослідній програмі дослідження народної педагогіки потрібно використовувати народний фонд педагогічної науки, розвивати думки давніх греків, їх шкіл, де формувалося природно-наукове, філософсько-педагогічне мислення. Особливу увагу слід звернути на середньовічну європейську педагогіку, яка максимально використовувала богословські знання. Звичайно, в основі дослідження чільне ведуче місце має бути відведено народній педагогіці Київської Русі.

Освіта для народної педагогіки дає буденні педагогічні умови, які в основному зводяться до організації навчально-виховного процесу. Боязнь повернутися у минуле гальмує сучасну освітню реформу. Адже сучасні освітні програми перевантажені матеріалом вищої школи, який ніде не використовується, оскільки це тільки початки грунтовних знань (наприклад, елементи вищої математики). Навряд чи доцільне 12-річне навчання. Іноземну мову потрібно вивчати у дошкільному віці та у молодших класах . Повний дисбаланс внесло ЗНО: в школі і на бакалавраті учні відвідують уроки тільки ті, де передбачено ЗНО, а студенти шукають репетиторів (те саме стосується й учнів). На інших уроках – байдужа участь, а думають батьки. Взагалі класно-урочна система

Я. Коменського потребує змін, які сприяли б вивченню матеріалу під керівництвом вчителя, а не дома. Наприклад, варто подумати над впровадженням у школі днів точних історико-географічних, техніко-біологічних (чи природничих) наук і т. д., під час яких проводити уроки відповідних дисциплін в комплексі.

Перегляду потребує дидактика, яка повинна дотримуватися принципу народності. Сучасні учні відлучені від книг, живого спілкування з вчителем. Тести витісняють розмовну мову.

На виховання у школі постійно немає часу. Всі спішать і порушують при цьому світову гармонію, розбалансовують природні гештальти, не використовуються природні властивості організму учня. Це означає, що потрібно стати на виховні рейки народної педагогіки: зміцнювати сімейну педагогіку, вдаватися до природної терапії, яка впливає на підсвідомість, обдумати методи виховання романтикою і т. д.

Екзистенціальний вимір народної педагогіки має об'єкт дослідження – душу людини. Звідси й випливає поняття екзистенціальної народної педагогіки, яка насичена педагогічною спадщиною Василя Сухомлинського, хоча прямо про це не йдеться у його працях.

На нашу думку, **екзистенціальна народна педагогіка – це вчення про метафізичний народний виховний вплив на душевні якості людини, який сприяє надприродному, природному й буденному формуванню почуття виконання онтологічного обов'язку.**

Розглянемо детермінанти екзистенціальної народної педагогіки, наголосимо на важливість науки про людину, людинознавство. У сухомлиністиці – це народне родинознавство, народне дитинознавство, батьківська педагогіка та ін.

Зокрема, В. Сухомлинський науково обгрунтував і практично довів, що найголовніше це любов до дітей, а також формування з ними тонких людських стосунків, введення маленької дитини в світ пізнання навколишньої дійсності й утвердження в її душі благодатних почуттів [8, с. 6-8]. Також він наголошував, що ніби прості й очевидні питання таять у собі велику складність. Це стосується насамперед душі, душевної чуйності і близькості, з яких випливають сердечні, душевні вчинки.

Щодо освіти В. Сухомлинський зазначав, що спотворюється природне життя дітей, коли насильно вкладаються у неї знання, коли педагоги не знають законів розвитку дитини і починають пізно виховувати дитину, не розуміючи, що найбільший вплив навколишнього світу є до 5-ти років. Те, що опущено в цьому періоді, дуже важко, майже неможливо надолужити в зрілі роки [8, с. 14-20]. Це підкреслював й А. Макаренко, рекомендуючи батькам виховувати свою дитину з дня народження.

Звідси й випливають важливі детермінанти екзистенціальної народної педагогіки-дидактика і виховання. В. Сухомлинський віддавав перевагу навчанню й вихованню на природі, перед шкільними дверима. Віра в цілющі властивості природи, використання багатогранного спектру природно-терапевтичного впливу на народну педагогіку породжує досить великий арсенал народних методів навчання та виховання. Одним з таких важливих методів є метод народної музики. Великий педагог вважав, що душа дитини – це душа чутливого музиканта, а сама музика є могутнім джерелом думки, життєдайним джерелом оптимістичного світосприйняття. В. Сухомлинський вважав, що без музичного виховання, без народних пісень не можливий повноцінний розумовий розвиток [8, с. 31-42]. Тому зрозумілими стають компоненти екзистенціальної народної педагогіки, які пов’язані з метафізичним впливом на дитину народної мудрості, надприродними та природними формуваннями її душі. Ці всі феномени містяться у природі. Первісна, емпірична педагогіка розвивалась під впливом практики, спостережень за природою, тваринами, збагачувалася та передавалися із покоління в покоління. Таке формування дитячої душі, її вищих моральних якостей готують дитину до життя, до сумлінного виконання обов’язку, який покладений на неї Творцем Всесвіту.

Трансцендентальна народна педагогіка досліджує дух людини (як енергоінформаційне поле, потенціал власної творчої активності), який є над тілом і душею. Тобто трансцендентність (позамежовість, надприродність), керує ордологічним (буденним) і екзистенціальним (межовим) вимірами, які є природними. Простіше дух впливає на тіло і душу. В даному випадку йдеться про дух українського народу (народний дух), який формувався із сивої

давнини і спонукав керівні сили до певної природної, виховної дії, але став надовго поневоленням.

Вважаємо, що **трансцендентальна народна педагогіка – це виховний підхід народу до унікального, надприродного вчення про подаровані й набуті чесноти, якими повинна володіти людина, для закономірного взаємозв'язку з Всесвітом, щоб постійно утримувати її дух в онтологічному стані.**

В організаційному плані екзистенціальна педагогіка є серцевиною трансцендентальної педагогіки, адже екзистенція неодмінно веде в напрямі до трансцендентного, хоча це здійснюється різними шляхами. Тільки у екзистенціальній педагогіці організатором є держава, суспільство, а у трансцендентальній народній педагогіці – особливий суспільний інститут Церква за допомогою держави. Тому варто більш детально зупинитися на аналізі цієї дефініції.

Народ постійно має виховний вплив, якщо він перебуває у природному режимі, без скоєних перекосів керівників держави. Виховне, педагогічне значення природного режиму народу полягає в тому, шо він визнає надприродне вчення про чесноти (доброчесності, розвинуті спроможності людини). Чесноти потребують втілення у вигляді основних чинів: життєдайності (природжені), осяяння (дарунок Божий), второпності (наміри людини), спонукальності (зовнішня зобов'язальна сила). Народна педагогіка містить в собі вчення про чесноти, але більше уваги приділяє моралі як зовнішньому вияву чеснот. Але мораль творить людина і суспільство, а чесноту людина не може творити, оскільки це надприродне поняття. Людина може просити у Бога набути певних чеснот, хоча при народженні вона їх у певному обсязі отримує в очікуванні можливого творчого розвитку в майбутньому. Правильні ідеї, думки й почуття людини сприяють отриманню подальшого дарунку Божого у вигляді чеснот, що осяює людину. В цьому народна педагогіка повинна допомагати.

Народна педагогіка сформована синергетично, без жодних задумів чи планів і чесноти виникають самі по собі, оскільки людина як мікрокосмос зобов'язана виконувати обов'язки, які їй складає макрокосмос (Всесвіт). При негативному виконанні обов'язку у макрокосмос поступають руйнівні сигнали. Для виконання обов'язку людина мусить просити у Бога чеснот.

Володіння чеснотами допомагає утримувати цей взаємозв'язок так, щоб дух людини міг заставити тіло і душу виконувати онтологічні обов'язки (ті, які приписані Творцем Всесвіту). У народній педагогіці міститься методика реалізації людиною свого духу.

Про сутність й особливості народної педагогіки, як першооснови педагогічної науки, йдеться у публікації «Українська народна педагогіка –джерело історії педагогіки України». Там зазначено, що одним з найбільних надбань кожного народу є його педагогіка. Відомий вітчизняний педагог Костянтин Ушинський був переконаний, що виховання, створене самим народом і побудоване на народних засадах, має ту виховну силу, якої немає в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях. Мирослав Стельмахович стверджував, що педагогіку творить народ, а науковці, учителі тільки її досліджують, дають теоретичне й наукове тлумачення, обґрунтування; з огляду на це педагогіку в кабінеті написати неможливо. Геннадій Волков вважав, що саме народна педагогіка врятує дітей від бездуховності. Народна педагогіка – це система поглядів народу на освіту й виховання дітей і молоді. Вона створювалася протягом століть, збагачувалася, удосконалювалася та є результатом колективного творчого внеску багатьох поколінь у духовну скарбницю народу, багатющим і невичерпним джерелом людяності, гідності, мудрості, гуманності. Кожен народ творить свою педагогіку, яка є глибоко національною за змістом, відображає його економічний, історичний, культурний, національний шлях розвитку, включає загальнолюдські основи. Костянтин Ушинський зауважував, що, незважаючи на схожість педагогічних форм усіх європейських народів, у кожного з них своя особливість, своя національна система виховання, особлива мета та особливі засоби досягнення цієї мети; що основи виховання й мета його, а значить, і головний його напрям різні в кожного народу й визначаються народним характером. Уперше термін «народна педагогіка» до наукового обігу ввів К. Ушинський, а в Україні – О.Духнович (вжив у підручнику "Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских", 1857). У другій половині XX ст. чуваський педагог Геннадій Волков увів термін «етнопедагогіка». Етнопедагогіка – наука про народну педагогіку, що включає досвід народу, визначає можливості та ефективні шляхи реалізації прогресивних педагогічних ідей народу в сучасній науково-

педагогічній діяльності, досліджує способи встановлення контактів народної педагогічної мудрості з педагогічною наукою, аналізує педагогічне значення тих чи інших явищ народного життя та з'ясовує їх відповідність чи невідповідність до сучасних завдань виховання. У народній педагогіці виховання розглядається як перша суспільна необхідність. З поняттям "виховувати" тісно пов'язане поняття «навчати». Виховний ідеал народної педагогіки – взірець людської поведінки – людина праці, благородних поривань, високих моральних та інтелектуальних якостей, яка прагне пізнати навколишній світ і саму себе [4, с. 21]. С.Гончаренко вважає, що народна педагогіка – це галузь емпіричних педагогічних знань і народного досвіду, які виражаються в панівних у народі поглядах на мету й завдання виховання, в сукупності народних засобів, умінь й навичок виховання й навчання [2, с. 225].

Всі ці дефініції народної педагогіки входять у думку В.Сухомлинського, що народна педагогіка – це зосередження духовного життя народу. У народній педагогіці розкриваються особливості національного характеру, обличчя народу. Про народну педагогіку ніхто досі серйозно не думав, і, мабуть, це завдало багато шкоди педагогіці [5, с. 256]. Звідси й випливає філософсько-педагогічне твердження про народну педагогіку.

На нашу думку, **народна педагогіка – це вчення про синергетичне утворення інтелігібельних та сенсибельних природно-архетипних імперативів соціалізації людини в ордологічному, екзистенціальному та транснаціональному вимірах.**

Висновки. Народна педагогіка складається з інтелігібельних[2] (розумових) та сенсибельних (почуттєвих) імперативів, які формуються постійно з часів утворення життя людей на землі. Ці архетипні імперативи не є штучними, а природними і сформовані згідно основних законів синергетики: нестійкості, нелінійності, відкритості, абстрактності, самоорганізації, самореалізації природного хаосу. Думка В. Сухомлинського про потребу народної педагогіки підтверджується правилом дивного атрактора (притягувача) у суспільних флуктаціях

[2] Хоча насправді необхідно вести мову про трансінтелігебельність (вихід за сферу людського розуму)

(коливаннях). В цьому вбачається процес соціалізації (впливу на людину зовнішніх чинників), як природного педагогічного процесу, до якого прагнуть люди самостійно навіть мимо сфери людського розуму.

Література

1. Васянович Г.П. Педагогічна етика: Навчально-методичний посібник /Г.П.Васянович/ Львів «Норма», 2005. 344с.

2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник /С.У.Гончаренко/ Київ: Либідь, 1997. 376с.

3.Європейський словник філософій: у 4т. Т.2, Лексикон неперекладностей. Пер. з фр. К: ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. 488с.

4.Москаленко А.М. Історія вітчизняної педагогіки /А.М.Москаленко/ Навч. посіб. К: Видавництво Київського ун-ту. 2015. 303с.

5.Окольнича Т. Народна педагогіка в педагогічній спадщині Василя Сухомлинського // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Випуск 123 (ІІ), 2014. С.254-257.

6.Педагогічні аспекти народної педагогіки В.О. Сухомлинського в сучасній школі. Електронний ресурс: / http://www.ipedahohika.com/lirefs-1000-1.html

7.Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка /М.Г.Стельмахович/ К: ІЗМН, 1997. 232с.

8.Сухомлинський В.О. Вибрані творі /В.О.Сухомлинський/ В 5-ти томах. Т.3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. К., «Рад. школа», 1997. 670с.

9.Философская антропология: словарь / Под ред. Н. Хамитова. К.:КНТ, 2011. 472с.

10.Философский словарь: Основан Г. Шмидтом. 22-е, новое, перераб. изд. под. ред. Г. Шишкоффа. Пер с нем. Общ. ред. В.А. Малинина. М.: Республика, 2003. 575с.

11.Штайн Е. Будова людської особи. Лекція з філософської антропології. (Вступ і нове опрацювання Беате Бекман-Цьолер). Пер. з нім. Ілони Терзової Жовква: Місіонер, 2011. 192с.

12.Юридична енциклопедія: В 6т. Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т.1:А.Г. 672с.

***Романа Михайлишин**, методист Педагогічного коледжу,*
асистент кафедри загальної та соціальної педагогіки
факультету педагогічної освіти Львівського національного
університету ім. І.Франка

Етнонародознавчі аспекти педагогіки Василя Сухомлинського

Світова і вітчизняна педагогіка завжди надавала важливого значення народним виховним традиціям. У процесі історичного розвитку у кожного народу відшліфовувалися етнопедагогічні традиції.

Вивчення народної педагогіки переконує в тому, що найбільш прогресивні педагогічні ідеї класичної педагогіки, які є провідними у вихованні і в наш час (природовідповідність, культуровідповідність, зв'язок з життям, трудовий характер виховання у досягненні поставленої мети, рідна мова навчання як передумова успішного розвитку дитини), – це результат наукового осмислення, обґрунтування на основі новітніх досягнень у різних галузях знання про людину, її вікові особливості, духовну сутність надбань народної педагогіки.

Система гуманістичних поглядів у навчанні та вихованні молодого покоління, створена українським народом упродовж тисячоліть, стала основою для діяльності українських педагогів, філософів, соціологів, політологів, культурологів, етнологів.

В. О. Сухомлинський, відомий педагог XX століття, приділяв особливу увагу етнопедагогіці, тому його дослідження базуються на ідеях української народної педагогіки.

У сучасній вітчизняній педагогічній науці та практиці вивченню творчої спадщини В. О. Сухомлинського приділяється значна увага. Науковці, викладачі вищих навчальних закладів використовують етнопедагогічні ідеї вченого, досліджують його спадщину.

У працях М.Я.Антонця, С.І.Барабаш, А.М.Богуш, О.С.Березюк, О.І.Вишневського, І.А.Зязюна, Б.С.Кобзаря, В.І.Ковальчука, В.І.Кононенка, В.М.Мадзігона, В.А.Мосіяшенка, Є.Г.Родчанина, А.Б.Резніка, А.Я.Розенберга, О.Я.Савченко, М.Г.Стельмаховича, М.І.Сметанського, О.В.Сухомлинської та інших вчених розкрито різноманітні сторони етнопедагогічних ідей

в педагогічній творчості В.О.Сухомлинського. Академік І.В.Цюпа в нарисі про В.О.Сухомлинського назвав його «Великим Добротворцем» [6].

Вивчення науково-педагогічної літератури виявило, що дослідники всебічно розглядали різні аспекти літературної і педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського. Зокрема, С.О.Омельченко досліджував питання морального виховання; П. І. Горохівський розглядав проблеми формування національної самосвідомості на уроках; Л.І.Драчук зосереджував увагу на використанні В.О.Сухомлинським фольклорного матеріалу як елементу виховання в дусі народної педагогіки.

У народній педагогіці вчений високо цінував гуманізм, цінність життя людини, ідеал її духовної свободи, моралі, етики, праці, материнства, батьківської любові до дітей, рідного краю, рідної мови тощо. Почав збирати етнологічний матеріал, мріючи написати книгу про українську етнопедагогіку. В одному з листів до відомого дослідника чуваської етнопедагогіки Г. Н. Волкова зазначав: «Я переконаний, що народна педагогіка – це зосередження духовного життя народу. В народній педагогіці розкриваються особливості національного характеру обличчя народу. Якщо в майбутньому знайдеться достатньо сил, я візьмуся за українську народну педагогіку» [4]. Вчений не встиг написати такої книги, проте народна мудрість, етнопедагогічний досвід українського народу стали джерелом у його педагогічній творчості. У передмові до п’ятитомного зібрання творів В. О. Сухомлинського справедливо зауважено: «Багатим джерелом творчості В. О. Сухомлинського була народна педагогічна мудрість, найкращі виховні традиції трудових мас…» [5, т. 1, с. 444]. Він вважав, що справжня народна мудрість, загальнолюдські ідеали про виховання дітей і молоді ніколи не старіють. Вони розвиваються разом з народом.

Про це свідчать назви його праць, зокрема, «Батьківська педагогіка», «Лист молодому батькові», «Слово до батьків», «Як любити дітей», «Педагогіка серця», «Духовний світ школяра», «Як виховати справжню людину», «Лист до сина», «Лист до доньки», «Звернення до учнів».

Основою педагогічних переконань В. О. Сухомлинського були народні знання та його багатющий педагогічний досвід. Це

надихало вченого на пропаганду у своїй творчості ідей виховання дітей в українській родині, молодого покоління в любові до Батьківщини, матері, батька, дідуся, бабусі, рідних, поваги до старших, чуйності, готовності надати людині допомогу, милосердя, гуманності, дбайливого ставлення до природи, скромності, працьовитості, совісті, доброти, обов'язку і відповідальності. Все це вчений розглядав як ідеальні чесноти українського народу.

Народна педагогіка з покоління в покоління відтворює образ народу в його кращих рисах. «Поки вона жива – живий і народ, який її створив», – стверджує автор «Української етнопедагоіки» В. А. Мосіяшенко [3].

В. О. Сухомлинський вважав, що ідеалами народної педагогіки є морально-етичні норми, погляди на зміст, мету й принципи формування людини, сукупність засобів, умінь і навичок, виховання і навчання дітей та молоді.

Народна педагогіка – це постійний і дієвий чинник впливу на формування багатьох педагогічних концепцій В. О. Сухомлинського.

Педагог широко використовував у практичній роботі народну творчість: прислів'я, приказки, етичні повчання, задачі на кмітливість, казки, думи, притчі, легенди тощо.

У руслі народної мудрості В. О. Сухомлинський звеличував, освячував людське коріння – народ і його працю, рідну землю, хліб. Це коріння потрібно берегти в кожній людині, створювати умови для його зміцнення,
розвитку. Виходячи з народної мудрості «Життя прожити – не поле перейти», павлиський педагог учив дітей жити повноцінним життям.

У монографіях «Павлиська середня школа», «Батьківська педагогіка» він розкриває своє ставлення до етнопедагогічної спадщини українського народу, а в своєму публічному виступі акцентує на тому, що ми несемо в народ світло знань, науки. Народ живе, вічне джерело педагогічної мудрості. Якби у нас не було постійного духовного спілкування з людьми, ми не могли б успішно вчити і виховувати молоде покоління, а школа завжди буде найважливішим вогнищем мудрості народу.

Світ прекрасного для дитини, на думку В. О. Сухомлинського, починається в сім'ї. У сім'ї шліфуються найтонші

грані людини, зі сім'ї починається суспільне виховання. «Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка народної держави [4, с. 225].

Він зазначав, що «витонченість відчуттів, емоційне сприйняття, вразливість, чуйність, співпереживання, проникнення в духовний світ дитини – все це пізнається насамперед у родині» [4, с. 221].

В. О. Сухомлинський навчає вічним цінностям своїх учнів: «Не перекладай своєї праці на батька й матір. Поважай їхню працю і відпочинок справами, вчинками… Не допускай, щоб все краще вони віддавали тобі» [4, с. 231]. І далі: «Найсвятіше й найпрекрасніше в житті людини – мати… Бережіть своїх матерів…» [4, с. 231–232].

Сутність материнського культу вчений вбачав у тому, щоб слухати казки, легенди про матір, щоб кожен вихованець змалку брав на себе частину нелегкої роботи матері. «Менше шуму про добрі вчинки для людей і більше турботи про рідну матір» – провідна ідея виховної роботи Павлиської школи.

Виходячи із древньої мудрості «Якщо хочеш загубити людину, дай їй усе, що вона бажає», В. О. Сухомлинський сучасну мудрість педагогів і батьків бачив в умінні керувати бажаннями людини.

Народна педагогіка доводить, що предмети, які оточують людину і які вона сприймає, є найпершими її вчителями. В. О. Сухомлинський зауважує: «Гармонія речей, які оточують дитину, створює загальний естетичний дух обстановки за тієї умови, коли окремі речі не кричать про себе, коли їх ніби не помічаєш» [5, т. 4, с. 386].

Цьому принципу повною мірою відповідав дизайн традиційного українського житла. З особливою увагою народ ставився до естетизації помешкання, прикрашаючи його вишивками, декоративними виробами з дерева, лози, металу, шкіри, глини, скла тощо.

З усіх засобів виховання найдієвішим вчений вважає рідне слово. Він зазначав, що за допомогою слова дитина стає сином народу. Настільки захопленим було ставлення В. О. Сухомлинського до народних прислів'їв як до педагогічних мініатюр, що за їхніми зразками він створював свої афоризми, вважав ефективними народні форми збереження й поширення

педагогічної мудрості. Зауважував, що школа стає справжнім вогнищем культури лише тоді, коли в ній панує чотири культи: культ Батьківщини, культ людини, культ книги й культ рідного слова.

Вартим уваги сучасників є розуміння В. О. Сухомлинським фольклору як неодмінного компонента процесу формування не лише високоморального молодого покоління, а й свідомої української нації. Педагог вважав, що фольклор містить багатющий досвід організації виховного процесу, спрямованого на формування життєвих компетенцій, дає приклад вдумливого особистісно цінного застосування слова як могутнього засобу виховного впливу, формування досвіду соціальної комунікації на засадах щирості та взаємної поваги. У його працях («Слово рідної мови», «Джерело невмирущої криниці», « Рідне слов», «Слово про слово», «На трьох китах»)
знаходимо відповіді на актуальні питання: як навчити дитину сприймати, розуміти рідне слово і вдало використовувати його в усному й писемному мовленні. Слово, згідно із твердженням В. О. Сухомлинського, ввібрало в себе найтонші порухи наших почуттів; в ньому закарбувалася душа, звичаї, традиції, радості і болі народу – всі його духовні цінності, творені століттями. З пізнанням краси слова відбувається входження мистецтва у духовний світ школяра, тому широке використання казок, оповідань, приказок і прислів'їв, пісень, народних традицій і обрядів широко простежується у повсякденній вчительській роботі мудрого педагога. «Поетичне слово стає виховною силою тоді, коли воно вчить *ставитись*. Музика думки звучить для учня в тому, що воно викликає в нього почуття захоплення або презирства. Треба домагатися того, щоб поетичне слово до чогось кликало» [2, с. 8].

В етнопедагогіці педагогу належить ідея розвитку дитячої творчості. Відома в Павлиській середній школі «Кімната казок», де учнів залучали до читання, слухання, розповіді, складання, драматизацій, переживань доступних їм творів етнографічного характеру. Вчений зауважував, що «не уявляє навчання в школі не лише без слухання, а й без створення казки, оскільки завдяки казці дитина пізнає світ не лише розумом, але й серцем… і не тільки пізнає… а й виражає своє ставлення до добра і зла» [4, с. 165].

Дослідник прагнув до того, щоб його школярі із задоволенням відвідували школу, виявляли допитливість, творчі здібності, розуміли народний гумор, адже український народ вирізняється неабиякою дотепністю, розумом, веселою вдачею та вмінням добродушно глузувати. «В гуморі виражається культура інтелекту, людяність думки», – справедливо зазначав В. О. Сухомлинський [5, т. 1, с. 585].

Вдало використані гумористичні елементи, за В. О. Сухомлинським, можуть успішно слугувати засобом гуманних взаємовідносин між учасниками педагогічного процесу.

Приклади використання народної дидактики у моральному вихованні в педагогічній науці В. О. Сухомлинський подав у таких творах, як «Моральні заповіді дитинства і юності», «Як виховати справжню людину», «Листи до сина», «Духовний світ школяра», «Праця і моральне виховання», «Моральний ідеал молодого покоління», «Сто порад учителеві», «Батьківська
Педагогіка» та ін. У них порушено і з науковою переконливістю обґрунтовано сутність використання таких словесних методів навчання, як народні сентенції і заповіді, правила і заборони («Десять не можна»), застереження («Дев'ять негідних речей»), 14 Законів дружби, кодекс людської порядності, мудрі обмеження, пам'ятки для формування важливих понять і почуттів кожної особистості.

В. О. Сухомлинський вважав, що формування у дітей почуття любові до рідної землі, мови, культури народу сприяє ефективному вихованню у них соціальної активності, громадянської зрілості, ставлення особистості до суспільства, природи, праці й самого себе, а також прилучає дитину до національної культури свого народу, його історії, розвиває почуття власної гідності, поваги до духовної спадщини людства.

З раннього дитинства дитина отримує уявлення про такі моральні норми, як «добро» і «зло», «щастя», «обов'язок», «чесність» тощо. Підручним матеріалом у батьків та вихователів у цій справі, на думку В. О. Сухомлинського, повинна бути багата різножанрова фольклорна скарбниця, на основі якої дитина найкраще розуміє сутність норм моралі та поведінки. Це – українські народні казки, легенди, прислів'я та приказки,

народні пісні та свята, народні ігри тощо. Тобто все те, за допомогою чого здійснюється моральне виховання. Доступні за змістом, яскраві за художньою виразністю фольклорні твори виховують школярів, вчать жити в суспільстві, цінувати творення людини і природи, а найголовніше –формувати свою життєву позицію. Казки, легенди, пісні розвивають у дітей такі риси, як самостійність, працелюбність, людяність, спостережливість, відповідальність, розсудливість.

Особливе місце педагог–новатор відводив казці, що втілює світоглядні теорії, етичні й естетичні погляди і переконання народу. Казка, на думку В. О. Сухомлинського, – активна творчість усного духовного життя дитини, її відчуттів, фантазії, волі, розуму. Але передусім, зауважував він, казка – це творчість учителя, який прагне через красу рідного слова донести до дітей духовне багатство народної культури, розвивати інтелектуальні, моральні, естетичні сили дитячої душі.

Значне місце у дидактичній системі В. О. Сухомлинського посідала народна пісня, що виступала і як самостійний жанр і, як компонент обряду чи гри. Образно-художня форма побутування народної музично-поетичної творчості підсилює емоційний вплив на свідомість школярів тих чи інших ідей, допомагає вчителеві наочно і переконливо розкрити їхній зміст, сприяє кращому засвоєнню.

Водночас педагог радив учителям використовувати народні ігри. Дитячі ігри та елементи обрядів як засіб народної педагогіки дають можливість формувати у дітей навички моральної поведінки, виконання різних соціальних ролей.

Виходячи з глибин народної мудрості, В. О. Сухомлинський утверджував у свідомості дітей народні погляди на працю як джерело матеріальних і моральних цінностей.

На основі українського народного прислів’я «По колоску пшениці пізнають людину, яка виростила цю пшеницю» педагог зробив такі висновки: дитині треба працювати з того моменту, коли вона навчилася тримати ложку в руці і нести їжу з тарілки до рота; кожен вихованець повинен пишатися тим, що він робить для людей; кожна чесна людина повинна залишити свою частку у своєму пшеничному колосі.

Поєднання вченим наукової педагогіки з ідеями народного виховання (народним дитинознавством, деонтологією, дидактикою, козацькою педагогікою та родинним вихованням) привело до створення системи, яка об'єднала гуманістичну, демократичну педагогіку з використанням ідей народної педагогіки (народної мудрості, народної моралі, національних і загальнолюдських цінностей).

Можемо зробити висновки, що великий український педагог-гуманіст прагнув зробити духовним надбанням людей усі ті цінності, які створив український народ протягом століть. В. О. Сухомлинський вибудував концепцію виховання особистості на основі культурно-історичних традицій рідного народу, вважаючи, що дитина найкраще засвоює матеріал, коли емоційно переживає. Він наголошував на тому, щоб кожне покоління мало духовне життя та моральні цінності, прагнув виховувати молодь національно свідомими українцями.

Література

1. Єгоров Л. Є. Народилася під щасливою зіркою / Л. Є.Єгоров // Рад. освіта. – 1972. – 20 груд.
2. Книга протоколів засідань педагогічної ради Павлиської середньої школи за 1948-1951 н.р. – 1951. – № 1. – С.109.
3. Мосіяшнко В. А. Українська етнопедагогіка : навч. посіб. / В. А. Мосіяшенко. – Суми : Університетська книга, 2005. – С. 6.
4. Сухомлинський В. О. О воспитании / В. О. Сухомлинський. – М. : Политиздат., 1973. – 272 с.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 1, 4.
6. Цюпа І. В. Сухомлинський (Добротворець) / І. В.Цюпа. – К., 1985. – 216 с.

Наталія Пришляк,

викладач Бродівського педагогічного коледжу

Актуальність творів В.О.Сухомлинського в контексті вивчення іноземних мов

«Мова — це лад мислення, це віконця,
через які людина бачить світ»
Василь Сухомлинський

Підготовка педагогічних кадрів нової генерації в контексті гуманізації і демократизації освіти в Україні постає сьогодні особливо гостро й пов'язана з тенденціями розвитку світового співтовариства. В умовах підготовки вчителів іноземної мови нового типу стає найважливішою умовою відродження не тільки освіти, але й усієї вітчизняної культури, її інтеграції в європейське товариство. Тому, за таких умов великого значення набуває проблема професійної підготовки вчителя іноземної мови до участі в міжкультурній взаємодії. Підготовка сучасного вчителя іноземної мови в європейських країнах, в тому числі в Україні, повинна носити виражений культурологічний характер і бути спрямованою на формування здібностей адаптивної поведінки в спілкуванні з носіями культури країни, мова якої вивчається, а також, на основі знання мови - формування ментальності, стилю поведінки, традицій і звичаїв народу. Виходячи з завдань підготовки фахівців педагогічної професії у сфері іншомовної освіти, важливо розглядати формування у студентів міжкультурної компетенції, як невід'ємної частини професійної компетентності вчителя іноземної мови.

Для того, щоб мати основу підготовки майбутніх спеціалістів звертаємося до поглядів на вивчення іноземної мови В.О. Сухомлинського. Його педагогічні, публіцистичні та літературні праці, учительський досвід справив величезний вплив на практичну діяльність школи, збагатили педагогіку України новими положеннями і думками, які не втратили актуальності і в наш час.

В.О. Сухомлинський писав, що «Ми маємо справу з найскладнішим, неоцінним, найдорожчим, що є в житті, – з людиною. Від нас, від нашого вміння, майстерності, мистецтва,

мудрості залежить її громадянське й інтелектуальне обличчя» [4; с.31] . Свій педагогічний досвід з питань професійної підготовки вчителя В. Сухомлинський проаналізував у широковідомих книгах «Павлиська середня школа», «Серце віддаю дітям», «Як виховати справжню людину», «Сто порад учителеві», «Розмова з молодим директором школи» і в дисертаційному дослідженні «Директор школи – керівник навчально-виховною роботою» (рос. мовою, 1955), що є скарбницею ідей про педагогічну майстерність учителя. [2; с.14] .

Учитель-словесник за фахом, знавець багатьох мов — української, російської, німецької, французької, болгарської, чеської, польської, словацької, учений-педагог за покликанням, поет і літератор за вдачею, В. О. Сухомлинський, природно, не міг стояти осторонь від актуальних проблем соціолінгвістики. Та не тільки цим зумовлювався постійний і глибокий його інтерес до мови. Василь Олександрович бачив у мові могутній фактор становлення всебічно розвиненої особистості, дійовий засіб духовного зростання нашого суспільства. З розвитком мови, оволодінням нею він нерозривно пов'язував розвиток розуму, формування найтонших рис духовного обличчя людини. «Мовна культура, — за словами В. О. Сухомлинського, — це живодайний корінь культури розумової, усього розумового виховання, високої, справжньої інтелектуальності. Завдяки мові людині стають доступні найрізноманітніші джерела, що живлять емоційну, інтелектуальну й вольову сферу її духовного життя. У мові відбивається ідейна спрямованість духовного життя людини, слово містить у собі невичерпні можливості для впливу на її світоглядну сферу» [7; с.319]. У становлення культури мови В. О. Сухомлинський вкладав широкий зміст і не зводив його лише до вузької практичної мети у житті людини. Величезну суспільну роль мови важко переоцінити. «Адже із думки і слова, — пише вчений, — почалося становлення людини; мисль, втілена в слово, підняла нас над природою, над усіма речами й явищами, над епохами й століттями. Слово ввібрало в себе найтонші порухи наших почуттів; у ньому закарбувалася душа, звичаї, традиції, радості й болі народу — всі його духовні цінності, творені століттями» [6; с.1]

В.О. Сухомлинський приділяв велику увагу вивченню іноземних мов. Однак багатство, втілене у скарбах мов інших

народів, за його словами, залишається для людини неприступним, якщо вона не оволоділа рідною мовою, не відчула її краси. Чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, чим тонша її сприйнятливість до гри відтінків рідного слова, тим більше підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів, тим активніше сприйме її серце красу слова. Роль рідної мови у духовному становленні людини незаперечна. «Оволодіння рідною мовою, – пише В. Сухомлинський, – визначає багатство, широту інтелектуальних і естетичних інтересів особистості. Без поваги, без любові до рідного слова не може бути ні всебічної людської вихованості, ні духовної культури», – ось повчальний висновок ученого. [1; с. 504] У цьому контексті слід звернути увагу ще на один важливий момент. Засвоєння іноземної мови завжди спирається на мовну компетенцію рідної мови, на знання граматики цієї мови, загалом на її структури. Чим міцніші ці структури, тим краще учень здатний їх осмислити і тим легше йому спиратися на них при засвоєнні іноземної мови, що в цілому теж сприятиме забезпеченню оптимального рівня загального розумового розвитку школярів, про який писав В.О. Сухомлинський. Головним у процесі навчання іноземної мови є не накопичення знань, або, за В. Сухомлинським, «не механічне перекладання знань з голови вчителя в голову учня» [5; с.637], а головним є навчання мовленнєвій діяльності, навчання мовленнєвому спілкування за допомогою іноземної мови. Студентів же належить навчати технології навчальної діяльності з розкриття закономірностей, а також методичним прийомам сприйняття та осмислення матеріалу, який вивчається, із самоконтролем. Від того, наскільки правильно організовується ця робота, залежить глибина і міцність знань студентів, їх саморозвиток, а також рівень сформованості у них здатності самостійно і творчо діяти в інших умовах. Такий підхід (найчастіше називається комунікативним) у сучасній методиці є найбільш умотивованим серед багатьох інших методів навчання іноземної мови [5; с. 638]. За висловом В. Сухомлинського, іноземна мова відіграє важливе значення в процесі навчання: по-перше, вона виступає умовою гармонійного розвитку кожного учня; по-друге, вона необхідна учневі як джерело розвитку його індивідуальних нахилів, здібностей.

Якість навчання, належна підготовка спеціаліста педагогічної галузі нерозривно пов'язана з мовою, мовний і мовленнєвий компоненти є основними у практичній діяльності вчителя. Проблема формування мовної культури вчителів є винятково актуальною на сучасному етапі розвитку суспільства, оскільки вчитель постійно має демонструвати відповідний рівень професійної майстерності високоосвіченої мовної особистості, адже мова є не тільки предметом навчання, а й засобом її формування, і особистість виявляє свою унікальність, пізнаючи та передаючи специфіку національної мови [5; с.639].

Вимоги сучасного життя висувають на перший план культуроутворюючу концепцію вивчення іноземної мови, яка пропонує в якості мети навчання – оволодіння іноземною мовою для вступу в міжкультурний діалог, ознайомлення та залучення до іншої культури, при цьому вміння представляти свою культуру співрозмовнику, тобто міжкультурну компетентність особистості.

Згідно з ідеями В. Сухомлинського засвоєння іноземної мови передбачає врахування інтересів, індивідуально-психологічних особливостей кожного учня, сприяє реалізації його особистісного потенціалу, розвитку творчих (креативних) умінь і навичок. «Без творчості немислиме пізнання людиною своїх сил, здібностей, нахилів; неможливе утвердження поваги до себе, чутливе ставлення особистості до морального впливу колективу» [3; с.55] Власне, на це була спрямована вся педагогічна система Василя Сухомлинського. А з позицій сьогодення вивчення іноземних мов набуває особливої актуальності у зв'язку з інтеграцією нашої держави у світове співтовариство. Ще однією із провідних ідей В. Сухомлинського є те, що навчання іноземній мові повинно відбуватися при широкому залучені культури, що, в свою чергу, сьогодні ні в кого не викликає сумніву, тому що для формування іншомовної мовленнєвої діяльності, міжкультурної компетенції недостатньо знати лише мовні одиниці, мовленнєві кліше та певні фрази задля досягнення мети спілкування. Необхідним стає прилучення особистості до іншомовної культури саме в процесі формування іншомовної мовленнєвої діяльності. Вивчення іноземної мови повинно сприяти тому, щоб краще розуміти чужий світ і культуру, а водночас чіткіше відчути власну ідентичність, належність до єдиного національного простору. Таким чином,

вивчення іноземних мов та культур стає одним із засобів інтеграції в іншу культуру.

Підсумовуючи сказане, погляди Василя Сухомлинського на значення культури та іноземної мови в процесі навчання та виховання стали основою, яку використовують сучасні педагоги для розвитку міжкультурної компетенції сучасного вчителя іноземної мови.

Література

1. Кремень В.Г. Василь Олександрович Сухомлинський і сучасна педагогічна наука // В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів : монографія / упоряд. : О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко ; авт. кол. : О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко, В. С. Курило, І. Д. Бех та ін. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012 – 504 с.

2. Сухомлинська О.В. Василь Олександрович Сухомлинський – наукова біографія / В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – С.14-25.

3. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / редкол. : О. Г. Дзеверін (голова) та ін. - К.: Рад. школа, 1976. –Т.1. – 1976. – С.53-206.

4. Сухомлинський В.О. Вибранні твори в п’яти томах. - Т.1. / В.О. Сухомлинський. - К.: Рад. школа, 1974. - С.96.

5. Сухомлинський В.О. Вибранні твори в п’яти томах. - Т.5. Статті. / В.О. Сухомлинський. - К.: Рад. школа, 1977 – С.639.

6. Сухомлинський В. О. Слово рідної мови. - Укр. мова і література в школі №12.- 1968 - С.1.

7. Сухомлинський В. О. Вибані твори в п’яти томах - Т.1. К.: Рад. школа, 1976, С.319.

***Олена Кузнецова**, доктор педагогічних наук, професор,*
ззавідувач кафедри ЖЗМК Національного університету
«Львівська політехніка»

Мас-медійна публіцистична творчість В.О.Сухомлинського: роль, види, жанри

Мас-медійна публіцистична творчість всесвітньо відомого українського педагога-гуманіста, публіциста В.О.Сухомлинського розпорошена в десятках газет і журналів Радянського Союзу, сотнях номерів видань, з яких лише більше 10 відсотків обнародувані в п'ятому томі Вибраних творів В.О. Сухомлинського, лишається системно не вивченою істориками, теоретиками української журналістики. Розкрито інші причини недостатнього дослідження мас-медійної журналістської, публіцистичної творчості В.О. Сухомлинського журналістикознавцями, зокрема цитування комуністичних документів, праць; визначено, незважаючи на останній фактор, позачасова актуальність гуманістичної педагогічної публіцистики видатного українського педагога, її проблемно-тематична новизна, нестаріюче значення через опору на вічні національні цінності українського народу, диференційовано його пресову творчість на види: журналістську й письменницьку публіцистику, показано гуманістичну, людинозахисну ідейну спрямованість журналістських, публіцистичних матеріалів в газетних, журнальних виданнях авторитарного суспільства; доведено новизну його публіцистичних публікацій за тематикою, ідеями, мовно-стилістичними особливостями; названо переважаючі жанри педагогічної публіцистики: педагогічний відкритий лист, педагогічна проблемна стаття, педагогічний нарис, педагогічне есе.

Ключові слова: педагогічна публіцистика В.О.Сухомлинського, відкритий лист, стаття, нарис, есе.

Суть проблеми. Вчений зі світовим ім'ям, видатний український педагог-гуманіст, публіцист В.О.Сухомлинський, чий 100-літній ювілей широко визнаний і відзначається у світі цьогоріч, розумів роль і значення ЗМІ для поширення своїх гуманістичних, випереджаючих час, новаторських педагогічних ідей. Однак його

мас-медійна публіцистична творчість досі лишається не вивченою журналістикознавцями. Назвемо причини цього.

В Радянському Союзі 1977 року вийшло п'яти томне видання творів В.О. Сухомлинського [5], останній том якого містить лише 67 публікацій з газет і журналів, що становить більше 10 відсотків від усіх мас-медійних публікацій В.О. Сухомлинського, виданих за життя. Досліджуючи педагогічну спадщину видатного педагога чимало дослідників згадують його як публіциста, вказують кількість опублікованих матеріалів від 500 до 600 статей, інших жанрів преси, що опубліковані у газетних і журнальних виданнях [7].

Мас-медійна публіцистична спадщина В.О.Сухомлинського – це велетенський обсяг дослідницької роботи не для одного вченого, не на один рік. Розуміючи це, жодний дослідник історії української журналістики не брався за масиви підшивок газет, журналів, що виходили з публікаціями В.О.Сухомлинського лише за його життя протягом 25 років.

Стан вивчення. Основні журналістські, публіцистичні праці В.О. Сухомлинського містять чисельні українські районні, обласні, республіканські, всесоюзні газети і українські республіканські, союзні журнали, педагогічні журнальні видання інших республік Радянського Союзу.

Василь Олександрович Сухомлинський дебютував у пресі зі статтями на педагогічні теми, працюючи завідувачем районним відділом народної освіти і вчителем школи. Сумнівно, що найперша його публікація —"Перед новим навчальним роком" оприлюднена 25 серпня 1945 р. в онуфріївській районній газеті Кіровоградської області "Ударна праця". [1;7]. Дослідниця Л.М. Заліток у назві своєї статті називає іншу дату: «Публіцистична спадщина В.О. Сухомлинського в суспільно-політичній пресі (1943-1970 рр.)» [3].

З 1949 р. В.О.Сухомлинський оприлюднює публіцистичні матеріали в українських республіканських газетах "Молодь України", "Радянська освіта» та всесоюзних газетах "Учительская газета", "Комсомольская правда", що відображають результати експериментальної роботи, педагогічних досліджень, творчі здобутки педагогічного колективу школи в селі Павлиш.

Мас-медійна творчість В.Сухомлинського – журналістська, публіцистична, літературна, втілена в газетних, журнальних публікаціях, згодом у книгах – багатогранна, невичерпно багата на педагогічні ідеї. Якщо літературна творчість В.Сухомлинського, відтворена в книгах, є добре дослідженою, то наукових розвідок щодо його журналістських, публіцистичних праць – обмаль.

Першими досліджувати публіцистичну спадщину взялися бібліографи. Були окремі дослідження бібліографів щодо оприлюднення його педагогічних ідей в публікаціях ЗМІ. До 90-річчя від дня народження В.О. Сухомлинського вийшов друком бібліографічно-допоміжний покажчик, що укладений Л.М. Заліток, старшим науковим співробітником ДНПБ України імені В.О. Сухомлинського [3]. Однак жодний український журналістикознавець не скористався цим бібліографічним матеріалом, що полегшував пошук, конкретно допомагав дослідникам, чітко встановлював дату, заголовок публікації, назву газети чи журналу.

До сторіччя від дня народження В.О. Сухомлинського з'явився друком і є в Інтернеті повніший бібліографічний покажчик «Василь Олександрович Сухомлинський: до 100-річчя від дня народження», що підготований п'ятьма упорядниками Сухомлинською О.В., доктором педагогічних наук, професором, дійсним член НАПН України, головним науковим співробітником відділу історії освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; Березівською Л.Д., доктором педагогічних наук, професором, член-кореспондентом НАПН України, директором ДНПБ України імені В.О. Сухомлинського; Страйгородською Л.І., кандидатом історичних наук, заступником. директора з науково-інформаційної та бібліотечної роботи ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; Павленко Т. С., науковим. співробітником. відділу науково-документного забезпечення, соціокультурної діяльності та міжнародних зв'язків ДНПБ України імені В.О. Сухомлинського; Сухомлинською Л. В., науковим. співробітником. відділу історії освіти ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського; Демида Є.Ф., молодшим науковим. співробітником. відділу науково-документного забезпечення, соціокультурної діяльності та міжнародних зв'язків ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського. Це найповніше бібліографічне видання мас-медійних публікацій В.О.

Сухомлинського дає чіткі часові, мас-медійні орієнтири для дослідників журналістської, публіцистичної творчості В.О. Сухомлинського.

Л.М. Заліток у статті «Публіцистична спадщина В.О. Сухомлинського в суспільно-політичній пресі (1943-1970 рр.)» вперше згадує про публіцистичні публікації В.О. Сухомлинського в газетних суспільно-політичних виданнях, виносячи в заголовок дату початку друкування, 1943 рік, таким чином називає на два роки раніше його перший матеріал, опублікований в газеті.[3; с.15-16].

Дослідниця Розгон В.В. у науковій статті «Гуманістичні ідеї виховання В.О.Сухомлинського на сторінках науково-педагогічних часописів» пише , що В.О.Сухомлинський почав активно друкуватись з 1952 року у науково-педагогічних журналах „Радянська школа”, „Українська мова в школі”, „Народное образование”, „Советская педагогіка”, „Семья и школа”, ”Дошкільне виховання”.[5]

Л.В.Бабіч, М.В.Браїло у науковій статті «Публіцистичні твори Василя Сухомлинського у діалозі з сучасними проблемами педагогічної деонтології» аналізують хронологію появи журналістських, публіцистичних матеріалів і встановлюють їх кількість у кожному виданні протягом 1945-1955 років.[6]

Як бачимо, дослідження публіцистичних публікацій в пресі В.О. Сухомлинського педагогами має безсистемний характер й зовсім не вивчене істориками журналістики, теоретиками преси, іншими журналістикознацями.

Зрозуміло, що обсяг роботи щодо вивчення мас-медійної публіцистики В.О. Сухомлинського – не для одного дослідника, не для однієї дисертації, монографії, – праця на роки.

Як дослідник журналістської етики, теорії і практики журналістики спробую бути першою серед журналістикознавців, яких стримують ідеологічні закличні заголовки, цитати К.Маркса, Ф.Енгельса, В. Леніна та уривки з компартійних документів, які зобов’язаний був використовувати кожний автор, а не тільки керівник, науковець радянської доби, інакше б матеріал не потрапив у пресу.

Методологічною основою нашого дослідження є ключові положення сучасної теорії особистості, гуманістичні принципи

розвиту людини, які дозволяють бачити значущість, цінність кожної особистості, що співзвучні ідеям публікацій В.О. Сухомлинського в пресі.

Наша розвідка основана на ідеях Державної національної програми «Освіта» (Україна XXI століття) та принципах журналістської етики, починаючи з найпершого принципу журналістської етики, принципу правдивості, чесності, об'єктивності, порядності та інших, теоретичних засадах журналістикознавства й публіцистикознавства.

Мета статті: показати злободенність гуманістичних педагогічних ідей В.С. Сухомлинського, обнародуваних у пресі 1945-1970 років, для якого журналістські, публіцистичні матеріали були засобом не пропаганди й агітації, а засобом поширення, апробації педагогічних ідей, засад, досвіду своєї власної гуманістичної виховної системи.

Завдання дослідження: 1) визначити вид, ідейну спрямованість його журналістських, публіцистичних матеріалів в газетних і журнальних виданнях; 3) встановити новизну його публіцистичних публікацій; 4) розкрити жанрову палітру мас-медійних публіцистичних матеріалів В.О.Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу. За освітніми, виховними темами, піднятими «вічними» проблемами школи публіцистичні матеріали В.О. Сухомлинського, опубліковані в газетних і журнальних виданнях України 1943-1970 рр., відносяться до педагогічної журналістики й педагогічної публіцистики. Характерні приклади педагогічної журналістики: «Індивідуальний підхід до учня в процесі навчання» (Радянська освіта. – 23 верес.); «Робота над усною народною творчістю у літературному гуртку» (Література в школі, 1951,№ 2. – С. 76–78); «Усунути перевантаження учнів домашніми завданнями» (Радянська освіта, 1 берез. 1952 р.)

Характерні приклади педагогічної публіцистики: «Розповідь матері» (Кіровоградська правда, 1952, 15 верес); «Безкорисливість облагороджує дитячі душі» (Кіровоградська правда, 1957, 23 листоп.); « Юначе і дівчино! Тобі шляхи відкриті всі на світі» (Зоря комунізму, 1957, 9 черв.); «Людина неповторна» (Кіровоградська правда», 1960,31 трав.; 3 черв., 4 черв .); «Людяність – це талант» (Кіровоградська правда, 1961, 11 лип. ; 12 лип.); «Про красу

людської душі»(Молодий комунар, 1961,13 жовт. ; 20 жовт. ; 22 жовт. «Смак хліба» (Правда України, 1963, 1 серп.).

В теорії журналістики розрізняють публіцистику журналістську, що містить виклад конкретних даних, спирається на публіцистичні образні аргументи, основані на реальних фактах, подіях, конкретних особах, і публіцистику письменницьку, що має ширші узагальнення, аргументує думки, ідеї публіцистичними збірними, типовими образами, що відтворюють загальні педагогічні проблеми сьогодення, без називання реальних імен, прізвищ, місця дійства. В.О. Сухомлинський був автором обох видів публіцистики.

Як людина, яка працювала в редакції районної газети в радянський час, висловлю припущення, що В.О. Сухомлинському як дипломованому вчителю української мови вдавалося легко писати журналістські матеріали до районної газети, але не до вподоби було використовувати трафарети, штампи, пропагандистські кліше, гасла, які він мав за посадою керівника райвідділу освіти використовувати у своїх публікаціях, що суперечило його гуманістичному світогляду. Це припущення підтверджують заголовки-кліше його газетних публікацій, коли він перебував на посаді директора школи, притаманні всім газетам того періоду. Порівняймо до прикладу заголовки з онуфріївської газети «Ударна . праця» 1945 року: «До нових успіхів у навчанні» (13 верес), «Забезпечити нормальну роботу шкіл» (25 листоп.) «Перед закінченням півріччя в школах» (25 груд.), «Перед новим навчальним роком» (25 серп.) «Покращити викладання російської мови в школах 15 лип.)

Та заголовки його публікацій, коли він працював директором школи, перестають бути комуністичними закликами, гаслами, відтворюють власне авторське гуманістичне кредо. До прикладу заголовки з газети «Кіровоградська правда» 1949 р.:«В тісному зв’язку з практикою» (2 груд.); «Завдання, які треба здійснити в наступному році» (3 черв.); «Майстерність» (28 груд.); «Наша робота з батьками» (18 листоп.); «Учнівський комітет – помічник школи і вчителів» (19 січ.); «Проти перевантаження учнів» (4 лют.).

Працюючи директором сільської школи, де В.О.Сухомлинський проводив педагогічний експеримент, впроваджуючи авторську гуманістичну систему освіти, його

публікації в пресі мають системний характер, відображають всі види його педагогічної системи: естетичне, патріотичне, розумове, моральне, трудове, , фізичне, сімейне виховання.

Новизна його публіцистичних публікацій у пресі проявляється у виборі «вічних» тем педагогіки, що є затребуваними у всі часи й у всіх народів, тому його публіцистичні матеріали в пресі, що стосувалися його оригінального експерименту щодо гуманістичної мети освіти й виховання, друкують і сьогодні окремими матеріалами в закордонній пресі, уривками з книг у закордонних журналах, книгами в десятках зарубіжних країн.

Новизна його педагогічної публіцистики в аргументованому, підкріпленому власним експериментом досвіді втілення гуманістичної педагогічної концепції, що випереджала час, імпонувала учням, вчителям, але дратувала педагогів старої комуністичної школи, основаної на партійних рішеннях й безумовному виконанні настанов компартії, уряду, офіційної педагогіки. Доказом чого є замовні демагогічні матеріали в пресі 1967 року, зокрема стаття Б. Ліхачова у всесоюзній «Учительской газете» 18 травня проти геніального гуманістичного педагогічного вчення українського педагога В.О. Сухомлинського, не зважаючи на те, що, як писав власкор газети «Правда» М.Одинець 1968 року, його книги видані 23 мовами світу.

Новизною публіцистичних жанрів є опора на ціннісні орієнтири українського народу, зокрема людяність. В.О.Сухомлинський, як гуманісти епохи Відродження, високо підносить дитину як людину, яка для нього є найвищою цінністю. Він використовує в своїй публіцистиці моральні орієнтири: сором, честь, совість , порядність, людяність, щедрість душі та інші, що основані на українських народних цінностях, перевірених віками.

В.П. Олексенко у статті «Жанрово-стильові особливості педагогічного дискурсу Василя Сухомлинського» пише: «Публіцистика Василя Сухомлинського різноманітна й представлена такими жанрами, як публіцистична стаття, нарис, відкритий лист» [4]. Як показав аналіз його публікацій в пресі і враховуючи педагогічну проблематику публіцистики В.О. Сухомлинського, уточним, що жанрова палітра його мас-медійних публікацій в пресі містить такі основні жанри: відкритий педагогічний лист, педагогічна проблемна стаття, педагогічний

проблемний нарис, педагогічний публіцистичний коментар, педагогічне есе.

Публіцистиці В.О. Сухомлинського притаманна публіцистична народна образність, метафоричність термінологічних висловлювань у всіх жанрах. Терміни-метафори є характерною особливістю авторського публіцистичного стилю. До прикладу: виховання правдою, захисне виховання, виховання гідності особистості, виховання людяності, виховання моральної зрілості,, виховання совісті, виховання милосердя, виховання співрадості, емоційне виховання, виховання почуття справедливості, виховання красою та інші.

Щоб привернути увагу читацької аудиторії до наболілих явищ освіти і виховання, які гальмували й гальмують розвиток людини, суспільства, стримують поступ до демократії, гуманістичного соціуму, публіцистичні матеріали в пресі В.О. Сухомлинського за метою відтворення можна диференціювати як науково-просвітницькі, агітаційні, пізнавально-освітні.

Завдяки ЗМІ, використовуючи ідеологічні сентенції, цитати в своїх журналістських, публіцистичних педагогічних матеріалах, та враховуючи, що без них не обходився жодний матеріал преси на теми освіти в ті часи, і щоб не виникало проблем із цензурою, В.О. Сухомлинському вдалося в авторитарній радянській державі поширювати свою авторську гуманістичну, демократичну за суттю педагогічну систему через мас-медіа, а також для апробації, подальшого втілення своїх випереджаючих час ідей у монографіях «Виховання колективізму школярів» (1956 р.), «Підготовка учнів до трудової діяльності»(1957 р.), «Педагогічний колектив середньої школи» (1958 р), «Як ми виховали мужнє покоління» (1960 р.) та багатьох інших.

Висновки. На основі аналізу й осмислення мас-медійної публіцистичної творчості В.О. Сухомлинського робимо висновки:

1. В.О.Сухомлинський через свою мас-медійну педагогічну публіцистику звертається до багатотисячної аудиторії ЗМІ, піднімаючи теми, проблеми, які раніше не були предметом висвітлення в масовій, педагогічній пресі, що свідчить про проблемно-тематичну новизну його публікацій в газетних і журнальних виданнях.

2. Висвітлюючи проблеми, явища тогочасної української школи в публіцистичних матеріалах ЗМІ, В.О.Сухомлинський піднімається до узагальнень на рівні країни, світу, що зумовлює їх поширення в різних за географією розповсюдження мас-медіа, злободенність, затребуваність в шкільній освіті сучасної України, освітньо-виховній роботі демократичних країн Європи, Азії, Америки.

3. Журналістські, публіцистичні публікації В.О. Сухомлинського, що побачили світ у ЗМІ Радянського Союзу, союзних республіках, Німеччині, Польщі, Чехословаччині, Китаї, Бразилії, Аргентини, інших країнах, мають не тільки інформаційний, виховний, а й науково-популярний характер завдяки його авторській гуманістичній, демократичній за своєю суттю системі освіти й виховання, що основана на українській народній педагогіці, втілює високі ціннісні орієнтири нашого народу, зокрема, ідеї людяності, духовності, доброчинності, високої моральності й милосердя.

4. Педагогічні ідеї В.О. Сухомлинського злободенні й сьогодні, і завдяки пресі, радіомовленню, телебаченню, Інтернет-ЗМІ, педагогічним сайтам скеровують пошуки вчителів шкіл, допомагають краще зрозуміти дитину, школяра, сприяють удосконаленню педагогічної майстерності й методики освіти та виховання учнів.

5. Відтворений у педагогічних публіцистичних статтях, проблемних нарисах, відкритих листах, есе педагогічний досвід В.О.Сухомлинського, його Павлиської середньої школи на Кіровоградщині є передумовою, науковою основою не тільки нових педагогічних, а й журналістикознавчих досліджень для підвищення якості та ефективності ЗМІ, ЗМК та роботи журналістів.

6. Ідеї В.О. Сухомлинського, відтворені в мас-медійних публікаціях за життя автора, мають не тільки випереджувальний, а й «вічний» характер, тому що дійсно відповідають демократичному громадянському суспільству, в якому не проголошується, а є найвищою цінністю дитина, школяр, людина.

7. Публіцистичні публікації в ЗМІ В.О.Сухомлинського послужили поштовхом для подальших творчих шукань, лягли в

основу багатьох його монографій, що вийшли за життя автора й продовжують виходити в Україні та світі.

Література

1. Бабіч Л.В., Браїло М.В. Публіцистичні твори Василя Сухомлинського у діалозі з сучасними проблемами педагогічної деонтології» // (http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_53/75.pdf)
2. Василь Олександрович Сухомлинський: до 100-річчя від дня народження: Довідкове видання. – Вінниця: Твори, 2018. – 395 с.
3. Заліток Л. М. Публіцистична спадщина В.О.Сухомлинського в суспільно-політичній пресі (1943-1970 рр.) / Л. Заліток // Рідна школа. – 2008. – №9. – С.15-16.
4. Олексенко В.П. Жанрово-стильові особливості педагогічного дискурсу Василя Сухомлинського // http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_54/5.pdf
5. Розгон В.В. Гуманістичні ідеї виховання В.О.Сухомлинського на сторінках науково-педагогічних часописів // Педагогічний дискурс. – 2011. – Вип. 10 . – С.435-440.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т.5. – 639 с.
7. Ушанування 90-річчя від дня народження Василя Сухомлинського : Наук.-допом. бібліогр. покажч. / АПН України, ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського; [упоряд.: Л.М. Заліток ; наук. консультант О.В.Сухомлинська ; наук. ред. П.І.Рогова]. – К., 2009. – 96 с.

Андрій Литвин, *завідувач кафедри практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*

В.О.Сухомлинський як приклад життєвого шляху педагога

Анотація. Автор розглядає окремі аспекти педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського, які стосуються трудової підготовки молоді та мотивації учнів до продуктивної діяльності. Обґрунтувавши напрями залучення учнів до продуктивної праці, педагог-новатор накреслив її зміст і методику, яка з успіхом може використовуватися нині під час організації профільної старшої школи. Безперечно, підготовка майбутнього покоління в час розвитку інформаційних технологій вимагає пошуку нових методів трудового виховання і навчання. На думку автора, роль педагогічного доробку В. Сухомлинського, який увійшов до скарбниці педагогічної науки та духовної культури людства, складно переоцінити. Його ідеї – дороговказ для сучасних освітян і майбутніх поколінь, а сам педагог – взірець людяності, відданості, працьовитості, цілеспрямованості та високої духовності. Також наголошується, що пліч-о-пліч із видатними педагогами-новаторами завжди стояла ціла плеяда освітян, які своєю жертовною працею не дали згаснути національній школі, збагатили вітчизняну педагогічну думку.

Ключові слова: педагог-новатор, гуманізм, педагогічна творчість, трудове виховання, зв’язок навчання та виховання з життям.

Що було найголовнішим у моєму житті?
Не роздумуючи, відповідаю: Любов до дітей
В.О.Сухомлинський

Із творчістю великого педагога, гуманіста й новатора Василя Олександровича Сухомлинського я познайомився ще в старшій школі, прочитавши книгу «Серце віддаю дітям». Її порадив мені мій батько, який усе життя присвятив освіті: був учителем, викладачем, тренером, багато років поспіль – заступником завідувача кафедри в одному з львівських ЗВО. При цьому він ніколи не намагався «підштовхнути» мене до педагогічної діяльності, добре розуміючи

всю складність, відповідальність і нелегкість освітянської праці. А книжку він дав мені як приклад Добра та Людяності, промовивши з гордістю: «Твій дідо особисто знав Василя Сухомлинського». Його батько, Леонтій Олексійович Литвин, на той час уже покійний, ще до війни працював директором дитячих будинків у різних частинах України, і персонально зустрічався і з В.О.Сухомлинським, і з А.С.Макаренком.

Праця «Серце віддаю дітям», вочевидь, справила на мене помітне враження. Через цю книгу разом із вихованцями видатного вчителя безліч читачів одержали уроки гуманістичного виховання, навчилися фантазувати, міркувати, любити рідний край, бути гідними людьми, осмислювати світ через красу природи і плідної праці в дусі українських культурно-історичних традицій.

Згодом дослідження в царині теорії та методики професійної освіти спонукали мене глибше познайомитись із педагогічною спадщиною В.О.Сухомлинського у площині трудової підготовки молоді, мотивації учнів до продуктивної діяльності. Дбаючи про зв'язок навчання та виховання учнів із реальним життям, залучивши батьків до виховання майбутніх трударів, господарів, педагог-новатор формував у школярів моральний імператив – жити в праці, за законами правди [6]. Вирішення цього завдання він вбачав у творчому поєднанні наукової педагогіки з народною; намагався закласти у світогляд дітей народні (національні) погляди на працю; норми етноморалі поєднував із внутрішніми стимулами поведінки; створював умови для раннього залучення школярів до плідної трудової діяльності разом із батьками і виховання у праці.

За слушним висловом В.О.Сухомлинського, «поглиблене пізнання світу й самого себе, самоутвердження й самовиховання як визначальні риси духовного життя в роки отроцтва неможливі без самоутвердження в праці» [5]. Безперечно, цінним внеском видатного педагога є визначення сутності педагогічного управління трудовим вихованням у школі, яке виражається в системі трудових впливів: за прикладом вчителя чи виробничого колективу діти захоплюються працею, у них формується духовне піднесення; натхнення допомагає реалізувати творчий задум; виконання будь-якої роботи стимулює самовдосконалення школяра, бо наснага є «животворним джерелом самовиховання» [7, с.363].

Педагог закликав до запровадження системи шкільних трудових традицій, які стимулюють духовне піднесення, а саме: виготовлення шкільного приладдя, механізмів та інструментів у шкільній майстерні; вирощування врожаю на пришкільній ділянці, насадження полезахисних лісосмуг, боротьба з ерозією ґрунту, заготівля добрив; проведення Дня першого снопа, Свята першого хліба, літньої косовиці, Свята винограду; трудова допомога батькам однокласників шляхом толоки тощо. Залучаючи учнів до створення матеріальних цінностей, В.О.Сухомлинський формував моральні стимули до праці, обґрунтував роль виробничої діяльності у вихованні моральної зрілості, виховував у школярів шанобливе ставлення до людини праці [6, с. 12]. Сприяли цьому зустрічі з ветеранами праці, людьми різних професій.

Однак зазначимо, що віддаючи належне трудовому вихованню в школі, В.О.Сухомлинський виступав проти ранньої професійної спеціалізації учнів (з 15 років). Пропагуючи формування колективізму в школярів, він рішуче відкидав виховання індивідуума через колектив, бо це може завдати йому психічної травми. Обґрунтувавши напрями залучення молоді до продуктивної праці, учений окреслив її зміст і методику, яка з успіхом може використовуватися нині під час організації профільної старшої школи [3, с. 35]. Звичайно, підготовка майбутнього покоління в час бурхливого розвитку технологій вимагає пошуку та впровадження нових методів трудового виховання школярів. На нашу думку, усім учням, які цікавляться конструюванням, винахідництвом, творчістю, потрібно дати можливість для задоволення їхніх інтересів і розвитку здібностей.

Яскравим педагогічним здобутком В.О.Сухомлинського є виявлення трудової сутності особистості, визнання праці «коренем моральності». Інноваційний для свого часу доробок видатного педагога отримав визнання в усьому світі. Прикро, що новатора не оминули нападки політиканів від педагогіки, обурених його ідеями і поглядами, що не вкладалися в їхнє зашкарубле бачення комуністичного виховання майбутніх поколінь [1, с. 913].

Безліч разів я пожалкував, що був замалий, щоб розпитати дідуся про його враження від спілкування з нашими видатними педагогами-новаторами. Шкода, не встиг поцікавитися в батька, що йому було відомо про це. Та й про навчально-виховну діяльність

свого діда я знаю дуже мало, адже знав його в досить поважному віці, коли він був уже на пенсії, часто хворів. Мені дід здавався дуже високим на зріст, був геть сивим і нахмурював брови, та очі мав лагідні, теплі. Знаю, що народився він на Полтавщині, в незаможній селянській родині, як і Василь Сухомлинський. Розпочинав свою трудову діяльність конюшим, згодом закінчив педучилище. Як і Василь Сухомлинський, він воював і був поранений. Після війни продовжив працювати директором дитячого будинку в м.Львові. Добре пам'ятаю декілька десятків вітальних листівок і телеграм від колишніх учнів, що приходили йому поштою на кожне свято. Пригадую, що тато, який мав двох молодших братів, напівжартома нарікав «Так, за чужих дітей дуже дбав, беріг і любив їх, а нас виховувала самотужки бабця, бо мама рано померла». Згадував також, що після війни дідо сам їздив підводою по селах, знаходив і привозив дітей, батьки яких загинули в боротьбі з німцями та НКВС. І хоч для простих людей він був, фактично, представником радянської влади, яку вони у своїй більшості ненавиділи, ніколи не мав із ними жодного конфлікту. Адже всі розуміли, що сироти в дитячому будинку будуть у безпеці, вдягнуті та нагодовані.

Прикро, але це майже всі мої спомини про дідуся. Однак нещодавно, не дуже сподіваючись, я увів ім'я та прізвище «Леонтій Литвин» в Інтернет-пошуковик і знайшов згадку, що в передвоєнні роки він був директором дитячого будинку в с.Гиївці Люботинського р-ну Харківської області [4]. А потім отримав інформацію про діда з матеріалів товариства «Меморіал», уривки якої викладу.

«Пише Борисова Тамара Миколаївна, м Серпухів.

Мій батько служив у Севастополі помічником начальника школи зв'язку Чорноморського флоту. Полковник. Був заарештований у 1937 році, в 1939-му - розстріляний, згодом реабілітований. Мати засуджена на вісім років. Нас було троє дітей: старшій сестрі – тринадцять років, мені – одинадцять і братові – вісім.

Нам пропонували відмовитися від батьків, але ніхто цього не зробив. У грудні 1937 року нас віддали в дитбудинок для дітей «ворогів народу» в м. Вовчанську Харківської області, де зібрали дітей із різних міст Радянського Союзу. Поступово ми полюбили нашого директора Леонтія Олексійовича Литвина. Він був дуже

суворим, але нас не зневажав, не ображав. А ми ж були всі скривджені, ображені, розлючені, не розуміли, за що постраждали наші батьки, злі... У вересні 1938 року його перевели в інший дитбудинок, де треба було навести порядок. Старших дітей відправили до нього в с.Гиївку Харківської області.

Леонтій Олексійович зробив для нас те, що навряд чи зробив хтось інший. У 1939 році, коли ми вступали до комсомолу, він дав мені рекомендацію. Я цим дуже пишалась, а всі мені заздрили. Він дав нам можливість закінчити 10 класів. Далеко не кожна дитина в сім'ї до війни могла здобути середню освіту, а в дитбудинках після сьомого класу всіх відправляли на роботу. [...] Школа була при дитбудинку. Я закінчила навчання в 1941 р. – 14 червня склала останній іспит, а 22-го почалася війна. Я навіть встигла вступити до Харківського медичного інституту – дитбудинкова дівчинка, дочка ворога народу. А все завдяки Леонтію Олексійовичу.

Я хочу сказати, що в ті страшні часи не всі люди були жорстокими, байдужими, боязкими. На моєму шляху траплялися такі, які дуже допомагали мені, навіть рятували від загибелі. І першим був Леонтій Олексійович.

Почалась війна. Ми, десятикласники, вже були випущені з дитбудинку, мали паспорти, деякі стали студентами. Він нами пишався, бо сам був з простої селянської родини, закінчив педучилище. А ми вже були освіченішими за нього. За людськими якостями він був розумним, навіть мудрим, строгим і добрим.

Коли дитбудинок евакуювали, Леонтій Олексійович не залишив напризволяще нікого з нас, забрав разом із дітьми. У Сталінградській області (м.Серафимович), куди привезли дитбудинок, влаштував нас усіх на роботу (нас було п'ять дівчаток, хлопці відразу після школи пішли на фронт. Ніхто не повернувся). Коли німці влітку 1942 року наблизилися до Сталінграду, він обіцяв нас знову взяти з собою, якщо дитбудинок буде евакуюватися. Але я пішла добровільно в армію...» [2].

Потім ця дівчина, вочевидь, втратила зв’язок зі своїм дитячим будинком і не знала, що директор також пішов на фронт.

Коментарі тут зайві. Безперечно, таких освітян, що не просто безпристрасно виконували обов’язки, а сіяли вічне, добре, не боячись труднощів, можливих утисків і репресій, в ті непрості роки, було багато.

Отже, пліч-о-пліч із видатними педагогами-новаторами, серед яких яскраво вирізняється Василь Олександрович Сухомлинський, доробок якого увійшов до скарбниці педагогічної науки та духовної культури людства, в усі часи стояла могутня плеяда наших трудівників-освітян, учителів, які своєю жертовною працею не дали згаснути національній школі, збагатили вітчизняну педагогічну думку, поставивши у центр освітньої системи особистість учня. «Людина народжується, щоб лишити по собі слід вічний», – зазначав В.О.Сухомлинський. Ці слова якнайкраще ілюструють не лише особисте кредо самого Василя Сухомлинського, а й їхній спільний життєвий шлях, служіння школі, дітям, їхню людяність і педагогічну творчість.

Низький уклін їм!

Література

1. Герасимова Г.П. Сухомлинський Василь Олександрович. Енциклопедія історії України: у 10т. – К.: Наук. думка, 2012.– Т.9. – С.913.
2. Из писем детей репрессированных в «Мемориал». Архив А.Н.Яковлева. Документ № 19. 01.02.2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/123.
3. Соловйов В.Ф. Допрофесійна підготовка в системі «загальноосвітня школа – професійний ліцей» : монографія / В.Ф.Соловйов ; за ред. А.В.Литвина. – Львів : СПОЛОМ, 2014. – 260 с.
4. Стрілець В.В. Історичний нарис про освіту міста [Електронний ресурс]. Відділ освіти Люботинської міської ради : офіційний сайт. – Режим доступу : http://lmiskvo.org.ua/istorichniy-naris-pro-osvitu-mista.htm.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : [у 5 т.] / Сухомлинський В.О. – К. : Рад. школа, 1976. Т. 1. – 1976. – 328 с.
6. Сухомлинський В.О. Виховання моральних стимулів до праці у молодого покоління / В.О.Сухомлинський. – К., 1961. – 12 с.
7. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибр. тв. : [у 5-ти т.] / Сухомлинський В.О. – К. : Рад. школа, 1977. – Т.4. – 1977. – С.5–390.

Зміст

Петро Сікорський. В.О.Сухомлинський про Нову українську школу	4
Дмитро Герцюк. Серце віддане дітям (Штрихи до життєвого і творчого шляху українського педагога-гуманіста Василя Сухомлинського)	28
Леонід Мазур, Лариса Винарчик. Перспективи розвитку української освіти: „ Школа радості” чи „Новітні педагогічні технології”?	38
Ніна Новикова. Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського в розбудові Нової української школи	49
Олена Пєхота. Впровадження спадщини В.О.Сухомлинського в сучасну педагогічну освіту	56
Любов Дольнікова, Ярослав Пошивак. Спадщина Василя Сухомлинського і реформа сучасної української школи	67
Ольга Царик, Надія Островська. Культура писемного мовлення як інструмент духовного розвитку дитини	83
Валентина Матяшук. Директор школи як лідер впровадження гуманних підходів до розвитку особистості дитини (за В.О.Сухомлинським)	91
Сергій Мединський, Андрій Окопний, Ольга Баклицька. Педагогічні погляди В.О.Сухомлинського щодо здоров’язбереження та формування здорової особистості	103
Валерій Соловйов, Натіля Степанченко., Тетяна Матвійчук. Педагогічні умови зміцнення здоров’я школярів у виховній системі В.О.Сухомлинського	110
Віра Вихрущ. Проблема колективних «взаємин» та дидактичної взаємодії молодших школярів у концепції В.О.Сухомлинського	119
Григорій Васянович. Соціальна робота у педагогічній теорії і практиці Василя Сухомлинського (до 100-річчя від дня народження геніального українського педагога)	129

Світлана Вдович. Гуманістична спрямованість естетичного виховання В.О.Сухомлинського	142
Надія Сабат, Наталія Сабат. Духовно-моральний розвиток особистості (на основі аналізу творчої спадщини В.О.Сухомлинського)	149
Наталя Денькович. Емоційно-естетичне виховання учнів в системі інклюзивного простору через ідеї В.О.Сухомлинського	156
Ліліана Кудрик. В.Сухомлинський про людинотворчу та здоров'язбережну місію освіти	166
Олена Квас. Цінність дитини і дитинства у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського	176
Надія Сікорська. В.О.Сухомлинський про формування педагогічної культури учителів	183
Богдан Сливка. Інтелектуально-духовне поле дошкільної педагогіки Василя Сухомлинського	191
Леся Кос. Слово педагога – інструмент впливу на душу вихованця	202
Степан Сливка, Юрій Козловський. Народна педагогіка: метаантропологічна сухомлиністика, основні положення	207
Романа Михайлишин. Етнонародознавчі аспекти педагогіки Василя Сухомлинського	221
Наталія Пришляк. Актуальність творів В.О.Сухомлинського в контексті вивчення іноземних мов	229
Олена Кузнецова. Мас-медійна публіцистична творчість В.О.Сухомлинського: роль, види, жанри	234
Андрій Литвин. В.О.Сухомлинський як приклад життєвого шляху педагога	244

Наукове видання

Серія «Видатні українські педагоги»

Випуск X

Василь Сухомлинський

Упорядники та наукові редактори
Петро Сікорський, Дмитро Герцюк

Комп'ютерне верстання Ірина Федина

Підписано до друку 10.10.2018р.
Формат 60х84/16. Папір офс.
Гарнітура Times New Roman
Тираж 100 примірників. Замовлення № 120

Друк ФОП Кепещук П.М.
Вул.Драгана 19/77, м.Львів, 79049
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності
Серія ЛВ №60 від 30.07.2010 р.
Тел.: +38(032)221-93-00